

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

**HANYALI NÛRÎ OSMAN DÎVÂNİ'NİN DİNÎ VE TASAVVUFÎ
AÇIDAN TAHLİLİ**

EDİBALI KARABIYIK
1230208508

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd.Doç.Dr.Aliye YILMAZ

ISPARTA, 2016

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Tez Savunma Sınav Tutanağı 2

Öğrencinin Adı Soyadı	Edibali KARABIYIK	
Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları	
Tez Başlığı	Hanyah Nuri Osman Divanı'nın Dini ve Tasavvufi Açından Tahlili	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)		
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında jürimiz 31.08/16 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için; ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU² ile aşağıdaki kararı almıştır. ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ³ kararlaştırılmıştır.		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Yrd.Doç.Dr. Aliye YILMAZ	
Jüri Üyesi	Prof.Dr.Ahmet ÖGKE	
Jüri Üyesi	Yrd.Doç.Dr.Mehmet ÖZÇELİK	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişime yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrenci, yeni tez konusu belirler.

YEMİN METNİ

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Hanyalı Nuri Osman Divanı'nın Dinî ve Tasavvufî Açından Tahlili" adlı çalışmamın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Edibal KARABİYİK
31.08.2018

(KARABIYIK, Edibali, Hanyalı Nûrî Osman Dîvânı'nın Dinî ve Tasavvufî Açından Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2016)

ÖZET

Hanyalı Nûrî Osman, XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında yaşamış olup, henüz yirmi sekiz yaşındayken tertip ettiği müstakil dîvânının dışında birkaç eser daha yazmış olan, yaşadığı muhitin ve dönemin önemli bir şâiridir.

Çalışmamızda, hacimli bir dîvâna sahip olan şâirin bütün şiirleri incelenmiş, şiirlerinde kullandığı dinî ve tasavvufî ıstılahlar tespit edilmiştir. Tespit edilen bu ıstılahların yer aldığı şiirler, ana ve alt başlıklar halinde, tahlil yöntemi kullanılarak yorumlanmıştır.

Hanyalı Nûrî Osman'ın dinî ve tasavvufî yönünün incelenmesi gereken bir şâir olduğu düşüncesiyle hazırlanan bu çalışma, bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Sonuç bölümünde ise çalışmada varılan hükümler çerçevesinde genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Hanyalı Nûrî Osman, Girit, Din, Tasavvuf, Tahlil,

(KARABIYIK, Edibali, The Analysis of Hanyalı Nûrî Osman's Dîvân in Terms of Islamic Religion and Sufism, Master's Thesis, Isparta, 2016)

ABSTRACT

Hanyalı Nûrî Osman lived in the late 18th century and the early 19th century. He was one of the most important poets of this period, and he wrote a few more works apart from the autonomous Dîvân which he composed just at the age of twenty-eight.

This study both analyses all the poems of the poet who has a comprehensive Dîvân and identifies the Islamic and sufistic terminology the poet used in his poems. Afterwards, his poems in which these religious and sufistic terms take place are interpreted and analysed with the use of headings and subheadings.

This study has been prepared to investigate the religious and sufistic aspects of Hanyalı Nûrî Osman's Dîvân. The study includes an introduction part and three main sections, and the conclusion part makes an overall evaluation in the light of the implications from the study.

Keywords

Hanyalı Nûrî Osman, Crete, Religion, Sufism, Analysis

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	xi
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM NÛRÎ OSMAN HANYAVÎ

1. HAYATI	4
2. EDEBÎ KİŞİLİĞİ	9
3. TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ	14
4. ESERLERİ.....	17
4.1. Tezkîre-i Şu'arâ-yı Cezîre-i Girid.....	17
4.2. Tuhfe-i Nûriyye	17
4.3. Tezyîl-i Nûriyye.....	18
4.4. Tarîkü'l-İhtisâr.....	18
4.5. Târîh-i Girid	18
4.6. Dîvân.....	18
4.6.1. Dîvân'ın Şekil Özellikleri	19
4.6.2. Dili	20
4.6.2.1. Atasözleri	23
4.6.2.2. Deyimler.....	24

İKİNCİ BÖLÜM HANYALI NÛRÎ OSMAN DÎVANI'NDA DİN

1. ALLAH.....	26
2. MELEKLER	33
2.1. Cebrâil.....	33
2.2. Azrâil.....	34
2.3. İsrâfil.....	34
2.4. Mikâil.....	35

2.5. Kirâmen Kâtibîn.....	35
2.6. Kerrûbiyan	36
3. KİTAPLAR.....	37
4. SÛRELER.....	38
5. ÂYETLER	39
6. HADÎS	41
7. PEYGAMBERLER	44
7.1. Hz.Muhammed.....	49
7.1.1. Nübüvvet.....	52
7.1.2. Şefaât.....	53
7.1.3. Mûcîzeleri	54
7.1.3.1. Mi'raç.....	54
7.1.3.2. Parmağından Su Akması ve Şakku'l-kamer	57
7.2. Hz.Âdem	58
7.3. Hz.Nuh	58
7.4. Hz.Musa	59
7.5. Hz.İsa	60
7.6. Hz.Hızr	61
7.7. Hz.Yakub	62
7.8. Hz.Yusuf	62
7.9. Hz.Eyyûb	63
7.10. Hz.Süleyman	64
7.11. Hz.Yunus	65
7.12. Hz.Cercis.....	65
7.13. Hz.Şuayb.....	65
7.14. Hz.İbrâhim	66
7.15. Hz.İsmâil.....	67
7.16. Hz.İshâk	68
7.17. Hz.Dâvud	69
8. DÖRT HALİFE (ÇÂR-YÂR).....	70
8.1. Hz.Ebûbekir	71
8.2. Hz.Ömer.....	72
8.3. Hz.Osman.....	72
8.4. Hz.Alî.....	73
9. EHL-İ BEYT ve ON İKİ İMÂM	79
9.1. Hz.Fâtıma.....	79

9.2. Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin	80
9.3. On İki İmâm.....	83
10. ASHÂB.....	84
11. İNKÂRCILAR.....	85
11.1. Nemrud	85
11.2. Ebû Leheb, Ebû Cehl	85
12. KAZÂ VE KADER	86
13. ÂHİRET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	87
13.1. Kıyâmet, Rûz-ı Mahşer.....	87
13.2. Araf	88
13.3. Dü-serâ, Dü-cihân, Kevneyn.....	89
13.4. Ezel Bezmi, Bezm-i Elest	90
13.5. Cennet ile İlgili Kavramlar	91
13.5.1. Cennet	91
13.5.2. Tûba	91
14. DİĞER İTİKÂDÎ KAVRAMLAR	92
14.1. Şeytân(İblis).....	92
14.2. Sidretü'l-Münteha.....	93
14.3. Hük-m-i Şerif	93
14.4. Ecel	94
14.5. Cin.....	94
14.6. İrfân.....	94
14.7. İlim.....	95
14.8. İlm-i Ledünn	95
14.9. Zülfikâr	96
15. İBÂDET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	97
15.1. Duâ, Niyaz	97
15.2. Tefekkür.....	97
15.3. İhlâs.....	98
15.4. Namaz İle İlgili Kavramlar	98
15.4.1. Namaz	98
15.4.2. Mihrap.....	98
15.4.3. Ezan.....	99
15.6. Oruç, Ramazan, Bayram	99
15.6.1. Oruç.....	99
15.6.2. Ramazan.....	99

15.6.3. Bayram.....	100
15.7. Hac İle İlgili Kavramlar	101
15.7.1. Kâbe	101
15.7.2. Tavaf	102
15.7.3. Zemzem.....	102
15.7.4. Hacerü'l-esved	103
16. DİN İLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR.....	103
16.1. Hidâyet.....	103
16.2. Sabır	103
16.3. Tevfik.....	104
16.4. Şükür, Minnet	104
16.5. Şeriat	105
16.6. Kanâat	105
16.7. Havf ve Recâ.....	106
16.8. Cürm	106
16.9. İman, Mümin.....	107
16.10. Hamiyet.....	108
16.11. Kâfir, Bî-iman, Düşmen.....	108
16.12. Kul	109
16.13. Şehid	110
16.14. Vâiz.....	110
16.15. Tevbe-i Nasûh.....	112
16.16. Günâh, Sevâb	113
16.17. Şirk.....	114
16.18. Münkir.....	114
16.19. Sırât-ı Müstâkim	114
16.20. Mezheb.....	115
16.21. Ümmet.....	115
16.22. Sa'y	115
16.23. Gaflet.....	116
16.24. İtaat	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANYALI NÛRÎ OSMAN DÎVANI'NDA TASAVVUF

1. ÂŞIK, ÂŞIKÂN, UŞŞÂK.....	118
2. YOL, MEŞREP.....	120

3. TARIKATLARLA İLGİLİ KAVRAMLAR	121
3.1. Pîr, Pîr-i Mugân, Mürşid, Şeyh, Kutb, Evliyâ.....	121
3.2. İrşad	123
3.3. Abdâl, Derviş	124
3.4. Âsitân, Dergâh	125
3.5. Hil'ât, Tâc	126
3.6. Mürid	127
3.7. Ehl-i Tarîk.....	128
3.8. Ehl-i Işk.....	128
3.9. İntisâb.....	128
3.10. Müntesib	129
4. TECELLÎ	129
5. HAYRET, HÂL, CEZBE	130
6. HÂL EHLİ	131
7. TEFRİD, HALVETNİŞÎN, UZLET	132
8. RÂBITA.....	132
9. HEVÂ	133
10. VAHDET-KESRET.....	134
11. AKIL	135
12. ZÂHİR, BÂTİN	136
13. MÂNÂ ÂLEMİ.....	137
14. VUSLAT.....	137
15. FEYZ	139
16. ÂYİNE, MİR'AT	139
17. EDEB	140
18. KURBİYYET	141
19. MAKSÛD	141
20. MEY.....	141
21. MEYHÂNE	142
22. SIR (ESRÂR).....	143
23. FAKİR, FAKR, TERK	144
24. İNÂYET, LÛTUF.....	146
25. MELÂMET, MELÂMÎLİK.....	147
26. ÂRİF, İRFAN, MÂRİFET	148
27. RİND Ü ZÂHİD	149
28. HÂTM-İ HÂCEGÂN	152

29. SÛFÎ.....	153
30. NEY	154
31. CAN, BEDEN.....	155
32. DÜNYÂ	157
33. MÂSIVÂ.....	158
34. VİRD.....	159
35. ARŞ, ARŞULLAH	159
36. NEFS, CİHÂD-I EKBER	160
37. FELEK, EFLÂK	162
38. GÖNÛL, DİL.....	163
39. DİVÂN'DA YER ALAN CELVETÎYYE İLE İLGİLİ KÂİDELER.....	165
40. MUTASAVVIFLAR	172
40.1. Şâh-ı Nakşibend (v. 791/ 1389)	172
40.2. Hallâc-ı Mansûr (v. 309/ 922).....	173
40.3. Ahmed er-Rifâî (v. 578/ 1182).....	174
40.4. İbrâhim Edhem (v. 161/ 777).....	175
40.5. Muhyiddîn İbnü'l-Arâbî (v. 638/ 1240) ve Fusûsu'l-Hikem	176
40.6. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (v. 672/ 1273) ve Mesnevî-i Şerif.....	178
40.7. Hacı Bektâş-ı Velî (v. 669/ 1271 [?]).....	181
40.8. Üftâde (v. 988 / 1580).....	182
40.9. Aziz Mahmud Hüdâyî (v. 1038 / 1628)	182
40.10. Üsküdarlı Hâşim Baba (v. 1197/ 1783)	183
40.11. Salacıoğlu Mustafa Celvetî (v. 1220/ 1805)	184
SONUÇ.....	187
KAYNAKÇA.....	190
ÖZ GEÇMİŞ	196

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.s	: Aleyhi's-selam
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle celâlühü
Çev.	: Çeviren
D.	: Doğumu
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
G	: Gazel
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan(lar)
H.z.	: Hazreti
K	: Kaside
Kı	: Kıta
KM	: Kısa mesnevi
M.	: Miladî
Mu	: Murabba
Muh	: Muhammes
Mü	: Müfret
N	: Nazım
Ö.	: Ölüm
R	: Rubai
r.a	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
S.A.V	: Sallahu aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
T	: Tarih
Ta	: Tahmis
Tc	: Terci-i bend
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Te	: Tesmin
Tk	: Terkib-i bend
Ts	: Tesdis
V	: Varak
vb	: ve benzeri
Vd	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
yy	: Yüzyıl
yy.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Beylikten devlete, devletten de cihan şumul bir imparatorluğa dönüşüp gücünün zirvesine ulaşan Devlet-i Âl-i Osman, üç kıtada hükmetmiş ve buralarda dört başı mâmur sanat eserleri bırakmış, nice güzide sanatkârlar yetişmesine vesile olmuştur. Günümüzde ise sahip olduğumuz topraklar dışında kalan fakat gönlümüzden asla ırak olmayan bu yörelerle ilgili yapılan veya yapılacak çalışmaların kültür tarihimiz açısından oldukça mühim bir yeri olduğu düşüncesindeyiz. Tarihî sürece göz attığımızda, devletin gelişmesiyle birlikte siyasî ve sosyal olaylara bağlı olarak edebiyatın da gün geçtikçe geliştiğini görürüz. Fetihle birlikte devletin, devam eden süreç içerisinde de edebiyatın ve diğer sanat dallarının merkezi konumuna gelen İstanbul dışında da sanatkârların izzet ü ikram gördükleri, hürmet edildikleri, barınabildikleri nispetle toplandıkları muhitler oluşmuştur. Bu itibarla, payitahta uzak bir mesafede olmasına rağmen, üç yüz yıla yakın Osmanlı idaresinde kalan Girit adası, farklı din ve inanç mensuplarının bir arada dostça yaşadığı kültür, edebiyat ve sanat dünyasının zenginleşmesine katkılar sağlayan önemli muhitlerden birisi olmuştur. Adanın fethiyle birlikte, orada yaşayan yerli halk için yeni bir düşünce sistemi, hayat anlayışı olan İslâm'ın, insanlara anlatılması ve onlar tarafından benimsenip anlaşılması amacıyla câmilerin yanında, onlarla iç içe eğitim-öğretim merkezleri olan medreseler teşekkül ettirilmiş, Anadolu'dan ve diğer İslâm beldelerinden gelen tasavvufî zümrelerin de büyük katkılarıyla, buralardan birçok bilgin, sûfî ve şâir yetişmiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın başında Girit'te yaşamış bir Dîvân şâiri olan Nûrî Osman, bu edebiyatın adadaki önemli temsilcilerinden biridir. Çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim almış ve aldığı bu eğitim sayesinde Yeniçeri Kâtibi olmuştur. Bütün yaşamı Hanya ve kendisine tımar olarak verilen Kandiye'nin Moros köyünde geçmiştir. Tasavvuftan uzak olmayan Nûrî Osman, kendisi gibi şâir olan Salacızâde Mustafa aracılığıyla Celvetîlik'e intisap etmiş ve hilâfetnâme almıştır. Önemli edebî merkezlerden uzakta bir hayat sürmesine rağmen Divân edebiyatı geleneğinin ustalarından olan Nâbî, Sâbit, Servet ve Hâtem'i okuyarak şiir konusunda kendisini yetiştirmiştir. Kaside, gazel, tarih, kıta, müfred gibi türlerden müteşekkil 1152 şiirin yer aldığı oldukça hacimli dîvânı 28 yaşındayken dostlarının ısrarı üzerine tertip etmiştir. Dîvânının yanı sıra Tezkîre-i Şu'arâ-yı Cezîre-i Girid, Tuhfe-i Nûriyye, Tezyîl-

i Nûriyye, Tarîkü'l-ihisâr ve Târîh-i Girid adlarında nüshaları tespit edilen beş eseri daha vardır.

Nûrî Osman'ın Dîvân'ı üzerine hazırladığımız bu tez, bilinen bir metodun, daha önce ele alınmamış bir konu üzerine uygulanmasıyla oluşmuştur. Ali Nihat Tarlan tarafından başlatılan ve zamanla belli bir kalıba oturan bu tahlil metodu, tezin iskeletini oluşturmaktadır. Dîvân üzerine yapılacak bir tahlilin sağlıklı olabilmesi için, öncelikle Dîvândaki şiirlerin, tahlil eden kişi tarafından çok iyi anlaşılması gerekir. Bu sebeple her beyitte, mısrada yer alan ve etrafında dinî, tasavvufî bir imaj dünyası oluşturan mefhumlar tespit edilip fişlenmiş, ardından tasnif edilmiştir. Şâirin Dîvân'ında tespit ve tahlil ettiğimiz dinî-tasavvufî bulgular başlıklar halinde, örnek beyitlere yer verilerek ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız, bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Girit'in fethiyle birlikte, İslâmiyet'in ruhlarının derinliklerine işlendiği tasavvufî zümrelerin adaya gelişleri ve bununla birlikte hızla müslümanlaşan yerli halka bu yeni dinî öğretiyi nasıl kolayca benimsettiklerine değinilmiştir. Birinci bölümde Nûrî Osman'ın hayatına dört alt başlık ayrılmış ve bu konuda yeterli malûmât verilmeye çalışılmıştır. İkinci bölüm din başlığı altında değerlendirilmiştir. Şâirin din tasavvuru, Dîvân'ındaki şiirlerinden yola çıkılarak ortaya konmaya gayret gösterilmiştir. Üçüncü bölüm ise tasavvuf başlığı altında incelenmiş, şâirin tasavvuf algısı kendi bakış açısıyla yansıtılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda, Yrd.Doç.Dr.Abdullah Aydın'ın "Hanyalı Nûrî Osman ve Dîvânı" isimli doktora tezini kullandık. Örnek olarak sunduğumuz beyitleri, kullandığımız doktora tezindeki nazım biçimi ve beyit numarasına göre verdik.

Çalışmamda bana danışmanlık eden Yrd.Doç.Dr.Aliye YILMAZ'a, kıymetli zamanlarını ayırıp fikirlerinden istifâde etme imkânı veren Prof.Dr.Ahmet ÖGKE'ye, Yrd.Doç.Dr.Mehmet ÖZÇELİK'e, yardımlarını esirgemeyen Arş.Gör.İbrahim AKÇA'ya teşekkür ederim. Beni yetiştiren anneme, babama sevgi, saygı ve şükranlarımı sunarım. Tez çalışmam esnasında yanımda olduğunu hissettiğim eşime, oğluma teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Edibali KARABIYIK

Haziran 2016

Bursa

GİRİŞ

Edebiyat, milletlerin aynasıdır. Dolayısıyla bir milletin tarihten bugüne kadarki sosyal durumunu ortaya koymak için o milletin bırakmış olduğu bütün edebî eserlerin incelenmesi gerekmektedir. Bugün Klasik Türk Edebiyatı olarak adlandırdığımız, XVI. yüzyılda klasikleşme sürecini tamamlayan ve XIX. yüzyılın ortalarına kadar da gelişmesini devam ettiren, yetiştirdiği müstesna isimlerle dünya üzerindeki birçok edebiyatın asırlar sonra ancak gelebileceği estetik ve fikrî derinliğe ulaşan bu edebiyat, medeniyet ağacımızın en önemli dallarından biridir.¹ İnsanımız duygu, düşünce ve hayallerini, hayata bakışını altı yüzyıl boyunca bu edebiyat aracılığıyla dile getirmiştir.

Osmanlı toplumunda şâirlerin yetiştiği edebî muhitler, edebî hayatı devrin buhranlarından korumuştur.² Akdeniz'in beşinci, Doğu Akdeniz'in ise ikinci büyük adası olan ve 268 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Girit'te önemli şâir ve yazarlar yetişmiştir. Günümüze ulaşabilen eserlerden, Girit'te Osmanlı hâkimiyeti döneminde yoğun bir kültür hareketliliği olduğu anlaşılmaktadır.³ Bu hareketlilik ağırlıklı olarak o dönemde birer sancak olan Kandiye, Hanya ve Resmo'da göze çarpmaktadır. Nitekim Girit fethedildikten sonra Anadolu'dan müslümanlar buraya getirilerek adadaki hristiyan nüfusla bir denge sağlanmaya çalışılmış ve gün geçtikçe müslüman nüfus artış göstermiştir.⁴ Buna bağlı olarak şehir ve kasabalarda birçok câmi, mescid, hayır eserlerinin yanında tekkeler de inşa edilerek dinî ve tasavvufî hayat canlı tutulmuştur.⁵

Evliya Çelebi'ye göre fetihten sonra adada 17 tekke yaptırılmıştır. Bunların üçü Bektaşîliğe ait olup, diğerleri Halvetî, Celvetî, Uşşâkî, Kâdirî ve Bayrâmî

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ömer Ferit Kam, *Asar-ı Edebiye Tedkikatı*, haz.: Halil Çeltik, Birleşik Yayınevi, Ankara, Eylül 2008; Osman Horata, "*Zihniyet Çözülüşünden Edebî Çözülüşe:Lale Devri'nden Tanzimat'a Türk Edebiyatı*", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yay. ,c.XI, ss.573-592. ; Mustafa Erdoğan, *Türk Edebiyatında Muhammes*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.; Beşir Ayvazoğlu, *İslam Estetiği ve İnsan*, Çağ Yay., İstanbul, 1989. ; Orhan Okay, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, DergahYay., İstanbul, 1990.

² Abdullah Aydın, "Hanyalı Nuri Osman ve Divânı", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009, s. 2-3.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tahmisçizâde Mehmed Macid, *Girit Hatıraları*, haz. İsmet Miroğlu-İlhan Şahin, Tercüman 1001 Eser, İstanbul, 1977. ; Mehmet Ali Gökaçtı, "Fotoğrafların Öyküsünde Bir Zamanlar Girit", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 192, Aralık 1999, ss. 17-23.

⁴ Bu konuda Bkz.: Cemal Tukin, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları-1821 Yılına Kadar Girit*", *Belleten*, c. IX, Sayı: 134, Yıl: 1945, ss. 163-206.

⁵ Girit'teki tasavvuf hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Selâmi Şimşek, *Dünden Bugüne Girit'te Türk Tasavvuf Kültürü*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.

tarikatlarına aittir.⁶ Evliyâ Çelebi'nin kendisi de bir Halvetî Tekkesi inşa ettirmiştir.⁷ Hemen belirtelim ki kültürel gelişmeler siyasî gelişmeleri takip eder. Bir bölge siyasî açıdan ne kadar gelişirse bir süre sonra kültürel gelişme de o bölgede aynı oranda zuhur eder.⁸ Osmanlılar fetihten hemen sonra yeni bir düşünce sistemi ve hayat anlayışı olan İslam medeniyetinin adada filizlenmesi ve anlaşılmasını sağlamak amacıyla câmilerin yanında ve onlarla iç içe eğitim-öğretim merkezleri olan tekkeler teşekkül ettirmişler, bunun sonucu olarak da Girit'te ardı ardına birçok sufi ve şâirin yetişmesine vesile olmuşlardır.⁹

Dîvânı üzerine tahlil çalışması yaptığımız Hanyalı Nûrî Osman da Girit'te yetişen bu şâir ve suflerin en önemlilerinden biridir. Çalışmamızda özelde, onun şiirlerinde kullandığı din ve tasavvuf menşeli terimleri incelerken; genelde ise bu iki unsurun adadaki toplumsal hayat içerisinde ne kadar ve ne şekilde var olduğu konusunda bir fikir sahibi olmaya çalıştık.

Modern anlamda tahlil çalışmalarını başlatan Ali Nihad Tarlan'a göre, esas incelenmesi gereken sanatçının eseridir. Ancak ilmî ve objektif bir inceleme neticesinde sanatçının hayal dünyasını oluşturan unsurlar ile kimlerden etkilendiği, kimleri etkilediği, yaşadığı dönemin toplum yapısına ait özelliklerin neler olduğunun anlaşılması mümkün olabilecektir.¹⁰

Biz bu çalışmamızda Hanyalı Nûrî Osman Dîvânı'ndaki dinî ve tasavvufî ıstılahların nasıl ve ne manada kullanıldığını izah etme yoluna gittik. Bu itibarla, şâirin kavram dünyasına girerek, eserinden hareketle şiirlerini din ve tasavvuf ekseninde yeni bir değerlendirmeye tâbi tuttuk. Bu değerlendirmeyi yaparken daha önce yapılmış tahlil çalışmalarını da inceledik. Yeri gelmişken belirtelim ki, tezimize bu konuyu seçmemizin sebebi, dîvânı üzerine doktora¹¹ tezi hazırlanmış olan Nûrî Osman'nın dinî ve tasavvufî yönünün incelenmemiş olmasıdır.

⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname (Akdeniz Adaları ve Girit Fethi)*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.238.

⁷ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar (Türkiye, 1074-1990)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, c. II, s. 746.

⁸ Mustafa İsen, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 78-79.

⁹ Şimşek, *a.g.e.*, s. 24-25.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1981, s.21-26; Mehmet Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971; Cemal Kurnaz, *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1996.

¹¹ Aydın, *a.g.t.*

Çalışmamızın birinci bölümü “Nûrî Osman Hanyavî” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm “Hayatı”, “Edebî Kişiliği”, “Tasavvufî Kişiliği”, “Eserleri” olmak üzere dört ana başlık altında ele alınmış ve yeri geldikçe örnekler verilmiştir. Esas konumuzu teşkil etmeyen bu bölümde, ayrıntıya girilmeden, daha önce yapılmış çalışmalarda ve muteber kaynaklarda yazan bilgilerle yetinilmiştir.

İkinci bölüm olan “Din” ve üçüncü bölüm “Tasavvuf”, konumuzun esasını oluşturmaktadır. Bu başlıklara göre incelenen Dîvân’daki din ve tasavvufla alakalı terimler tespit edilmiştir. Ardından elde edilen bu veriler tasnif edilmiş ve alt başlıklar oluşturulmuştur. Alt başlıklara konu olan kavramlar tek tek ele alınarak önce açıklanmış daha sonra ise şâirin muhayyilesinde şekillenen bu kavramların nerelerde, nasıl ve ne manada kullanıldığı benzetmeye dayalı hususiyetler içinde misallerle izah edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın şematik oluşumunda ise kısmen Cemal Kurnaz’ın *Hayali Bey Dîvânı’nın Tahlili* isimli kitabından istifâde edilmiştir.

Çalışmamız Dîvân’ın muhtevasına yönelik olduğu için transkripsiyonun fazla bir tesiri olmamasına rağmen, esere müracaat eden okuyucunun verdiğimiz örnekleri karşılaştırması için ve tereddüte düşmesini önlemek maksadıyla sunulan misallerde transkripsiyon ve imlâya sadık kalınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

NÛRÎ OSMAN HANYAVÎ

1. HAYATI

Kaynaklarda hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmayan Nûrî Osman H.1181/M.1767-1768 yılında¹² Girit¹³ adasının Hanya şehrinde doğmuştur. Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri isimli eserinde “*şu’arâdan olub Girid’iñ Kandiye kâzâşındandır.*”¹⁴ diye yazmış fakat Kandiye’nin Nûrî Osman’ın doğum yeri olup olmadığına değinmemiştir. Nûrî Osman ise Hanya’da doğduğunu Dîvânında belirtmektedir:

Eyledik biz dağı dîvân-ı Giridde Nûrî

Gelmişiz Hanyaya düstür-ı mükerrercesine (G 498/6)

Nûrî Osman’ın dedesi Osman Emin Efendi,¹⁵ babası ise Hanya’ya geçici bir süreliğine gelen âlimleri, dervişleri, fakirleri misafir edip onların ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olan ve Girit’te “Yeniçeri Ağası” olarak görev yapan Ahmed Bey’dir.¹⁶ Ahmed Bey’in bu özellikleri Nûrî Osman’ın eserlerinden olan ve Orhan Kurtoğlu tarafından “Girit Şâirleri” adıyla yayınlanan “Tezkire-i Şu’arâ-yı Cezîre-i Girid” isimli kitabın son bölümünde yakın dostu Hanyalı Kâmi Yahya Efendi’nin yazdığı “Terceme-i Hâl-i Şâhib-Dîvân Nûrî ” başlıklı biyografide şöyle anlatılmıştır: “*Peder-i muhteremleri şeyh-i ağavat u zâbitân-ı pür-hânedân-ı kerîmü’ş-şân olub Hânya’ya iyab u zehâb eden müsâfirîn ü seyyâhînden ‘ulemâ vü fuqarâ vü dervîşân-ı*

¹² Orhan Kurtoğlu, *Girit Şairleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s.15.; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. III, İstanbul 1988, (3. Baskı) ss. 1244-1245.

¹³ Girit adasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: “Girit”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 1964,c. IV, ss.794-804.; “Girit”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1969, c. XVII., ss .378-386. ; “Girit”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 1996, c. XIV, ss.85-93. ; Ersin Gülsoy, *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması(1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003. ; Şimşek, *a.g.e.*; “ Girit Destanları”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1979, c. III. ,ss.341-342.

¹⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı)*, Ankara, 2000, c. II. , s. 462.

¹⁵ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s.15.

¹⁶ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s.97. ; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s.462.

bî-nevâ hâne-i bî-minnetlerinde bî-perva mihmân olarak râhat-yâb-ı ikrâm u ibcâl ve sîr-âb-ı hân-ı vasî' u 'n-nevâlleri olmağla bâb-ı ni' met-me' âbı 'âmme-i muhtâcîne mekşûf-ı luğf u mürüvvetle mevşûf u ma' rûf ahlâk-ı hamîde ile ârâste ve be-taḥşîş kemâl-i rüşd ü 'irfânla pîrâste olmağ hasebiyle kışaş-ı enbiyâ vü menâkıb-ı evliyâ vü veḳâyî' -i selâṭîn ü mülûk u vüzerâyı cāmî' siyer ve tevârîḥ-ı şaḫîḫa tetebbu' uyla devr-i Âdem' den ilâ-yevminâ hâzâ meşbût-ı şaḫâ' if-i eyyâm olan zübde zübde kışaş u tuḫfe tuḫfe ḫikâyât-ı pür-ḫaşaş icmâlen ve ikmâlen mazbût-ı zâbiṭa-i yaḫîni ve maḫfûz-ı ḫâfîz- 'arâfet-rehîni olup ol fende kesb-i kemâl-i meleke etmekle zât-ı müste' dânesinde merkûz olan umûr-ı eşyâyı vü kâr-azmâyı bu taḫrib ile Burḫat daḫi şübût-yâfte rûsûḫ u kuvvet ve 'l-ḫâşıl kâffe-i 'umûr-ı memleket aḡa-yı mûmâ ileyhin... ”¹⁷ diye devam eden kayıta Ahmed Bey'in Hanya'ya gelen devlet adamları tarafından takdir edilen ve adayla ilgili işlerde görüşlerine başvurulmuş bir kişi olduğu belirtilmiştir.¹⁸

Nûrî Osman, Dîvânında babasının vefatı üzerine yazdığı bir şiirde onun görevinin “Kol Ağası” olduğunu belirtmiş ve onu arif ve hayırsever bir insan olarak tanıtmıştır.¹⁹

Pederim kâm-ı dilim tâc-ı serim Aḫmed Beg

Şol **kol ağası** o dâna-yı Felâṭun-tedbîr (T 29/2)

Hanyalı Kâmi Yahya Efendi'nin yazdığı biyografide Ahmed Bey'in vefat ettiği yetmiş, Nûrî Osman'ın da yirmi dört yaşında olduğu belirtilmiştir: “ *merḫûm -nevvara' llâhu 'an merḫadehu- iki yüz beş târiḫinde terk-i ta' alluḫât-ı fenâ ve 'azm-i ṭabaḫât-ı cennât-i 'ulyâ eyledikde efendi-i mûmâ ileyhiñ sinn-i 'ömr-i 'azîzleri ancak yigirmi dörde bâliḡ olmuş olup ḫadâset-i sinni var iken peder-i muhteremleri yetmiş sene 'ömr zarfında zafer-yâb olduğu... ”²⁰*

Yine aynı biyografiden Ahmed Bey'in bilgili ve kültürlü bir insan olduğu ve buna bağlı olarak oğlu Nûrî Osman'ın eğitime ve iyi bir şekilde yetişmesine önem

¹⁷ Kurtoḡlu, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁸ Aydın, *a.g.t.*, s. 17.

¹⁹ Aydın, *a.g.t.*, s. 18.

²⁰ Kurtoḡlu, *a.g.e.*, s. 99.

verdiği anlaşılmaktadır: “El-veledü sırrı ebihî mâ-şadaķı üzre bu cümle hilye-i meḥâsin bi-tevfîķi’llâhi te’âlâ Efendi-i mûmâ ileyh de ma‘a-ziyâde zâhir olacağı nâşiye-i ḥâl-i şabâvetlerinden berü cebîn-i mübîn-i nûrânîlerinde mütela‘li vü dirahşân olan nûr-ı isti‘dâd-ı mâder-zâd u pertev-i rüşd ü sedâd-ı Hudâ-dâddan ruḥ-nümâ vü mütebâdir ve eṭvâr-ı firâset-kirdârlarından müsteġâd-ı erbab-ı beşâ‘ir olmağın vâķı‘â sırr-ı mezkûr anlarıñ zât-ı necâbet-simâtlarından zuhûr ve müddet-i yeşîrde ḥayret-efzâ-yı ‘uķûl olur mertebe taḥşîl-i kemâlât-ı bâ-maḥşûr edip fâri-i meydân-ı hüner ü ma‘rifet ve bir yekke-tâz-ı mızâmâr-ı belâġat olmuş ki cevân-ı raḥş-ı cünbiş-baḥş yerâ‘a-i müşkîn berâ‘aların seyrân edenler ḥayrân olurlar”²¹

Nûrî Osman ilmî durumunu kendisi de şöyle belirtmektedir:²²

Dü nüşḥa-yı ḥaṭıdır Nûriyi eden me’zûn

Ḥuşûl-i ‘ilmine iki risâledir bâ‘iş (G 80/5)

Fakat bir gazeline şâir ümmî olduğunu söylemektedir²³:

Seniñ ey Nûrî naẓmıñ sâdedir zîrâ ki ümmîsin

Belî bilmezlerin şi‘ri metîñ ammâ faşîḥ olmaz (G 252/5)

Bu beyitten hareketle Nûrî Osman’ın ümmî olduğu hükmüne varmak yanlıştır. Zira ümmîlik Hz. Peygamber’in vasıflarından olması hasebiyle tasavvufî gelenekte kendisine kutsiyet atfedilen bazı şahıslara bu sıfat izafe edilmiştir.²⁴ Bunlar arasında en bilineni olan Yunus Emre, şiirlerinde kendisinin ümmî olduğunu söylemesine rağmen onun ümmî olmadığı artık bilinmektedir.²⁵ Kaldı ki Nûrî Osman başka bir beyitinde ümmî olmadığını belirtmiştir:

²¹ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 98.

²² Aydın, *a.g.t.*, s. 9.

²³ Aydın, *a.g.t.*, s. 9-10.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, *Ümmî Divan Şairleri ve Enveri Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

²⁵ Aydın, *a.g.t.*, s. 10.

Baş egmeziz ‘allāme-i ‘aşr olsa da müftî

Ümmî geçinip lîk haķıķatde Kelîmiz (Tk 3/VI/2)

Nûrî Osman yazdığı tezkirede Hıfzî İbrahim Efendi’den Farsça öğrendiğini söylemektedir: *”Niçe eyyām u a‘vām bāb-ı ma‘ārif-iktisābı merc‘-i talebe-i ħavāş u ‘avām ħattā rāķımu’l-ħurūf Nūrî-i kemter daķı efendi-i mūmā ileyhiñ silk-i şāķirānına münselik olmağla cüz’iyyāt-ı Fārisî’den behrever olmuşum.”*²⁶

Dîvânında yer alan bazı şiirlerde Nûrî Osman’ın okuduğu kitaplar hakkında bilgi edinmekteyiz. Bunlar arasında Mesnevi²⁷, Fütühat²⁸, Nâimâ Tarihi²⁹, Fusûsu’l-Hikem³⁰, Mantıku’t-Tayr³¹, Tuhfe-i Vehbî³², Metâliü’l-Envar³³, Şifa³⁴, Gülistan³⁵ gibi eserleri saymak mümkündür.

Nûrî Osman’ın mesleğine değinecek olursak, kendisi H.1215/M.1800 yılında Hanya’nın muhafazasıyla görevli Yeniçeri ocağının “Tımarlı Kâtibi” olmuş ve bu vazifesini uzun bir süre sürdürmüştür.³⁶ Bunu Kâmi Yahya Efendi, yazdığı biyografide şöyle belirtir: *“İki yüz on beş târihinde Ĥānya muħafazasına me‘mūr yerli yeñiçeri ocağınıñ ze‘āmetli kitābeti ile zāt-ı mükەرremi muvaffaķı’l-aķrān ve ķalem-i ķābük-raqāmı müşārün bi’l-benān olarak...”*³⁷

Nûrî Osman’ın evliliğiyle alâkalı olarak, kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fakat bazı beyitlerde çocuğunun olmadığını dile getirerek kendisini meyvemiz ağaca benzetmiştir:³⁸

Ṭoğmadiysa ğam degil evlādım ey Nūrî benim

Olmadı esrār-ı pinhānım cihānda āşkār (K1 34/1)

²⁶ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 72.

²⁷ Bkz. K 7/11, G 13/5.

²⁸ Bkz. G 414/5.

²⁹ Bkz. K1 17/2.

³⁰ Bkz. G 414/5.

³¹ Bkz. Ta 2/6.

³² Bkz. K 48/4.

³³ Bkz. K 6/34.

³⁴ Bkz. G 24/1.

³⁵ Bkz. K1 5/4.

³⁶ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 16.

³⁷ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 99.

³⁸ Aydın, *a.g.t.*, s. 26.

Ne yār ü ne yāver ü ne evlād
Kaldıkda za'if ü ferd ü tenhā (K 8/90)

Ne berg ü şāh ne sāye ne mivem var 'aceb bilmem
Beni dihkân-ı kudret şu zemîn üzre niye besler (Mü 29)

Nûrî Osman, vaktini çoğu zaman Hanya'daki evinde, bazen de kendisine tımar olarak verilen ve Hanya dışında bulunan Moriş köyündeki çiftliğinde geçirmektedir. Çiftlikte bulunduğu zamanlarda çiçek yetiştirmekte ve şiiirle meşgul olmaktadır³⁹:
“...gāh derûn-ı Hānya'da gāh hāricinde vākı' mütezammın-ı haşşa-i zeameti olan Moriş(?) nām kıaryede mümüne-nümā-yı bāğ-ı cinān olan bāğçe vü gülistānı müştemil çiftliklerinde ikāmetle...”⁴⁰

Nûrî, muhtemelen kış aylarını Hanya'daki evinde geçirmektedir. Bir beyitinde Hanya'daki bu evinin Ağa Kapısı yanında olduğunu belirtmiştir:

Huşûşā **Ağa Kapısı** yanında ben de hā[ne]mde
Oturmuşken niçün berçide etmezlerdi dāmānı (K 30/20)

Dîvânında yer alan bir gazelin dipnota alınan nüshasında Nûrî Osman'ın en az iki defa hacca gittiği bilgisine varıyoruz:

Yine dergāhına yüz sürmege gelmişdir ağlatma
Kādîmî çākeriñ bendeñ Hicāzî yā Resûl'allāh (G 457/5 (Dipnot))

Sonuç olarak, doğuştan zeki, kabiliyetli, munis tabiatlı ve çevresinde herkes tarafından sevilen, kişiliğiyle etkili olan, bilgi ve kültüründen faydalanılan bir şâir olan Nûrî Osman, Girit'te yaşayan şâirlerin bir araya geldiği sohbet ortamlarının müdavimlerindedir. Dolayısıyla, arkadaşları arasında farklı tasavvufî zümrelere

³⁹ Kurtoğlu, a.g.e., s. 16.

⁴⁰ Kurtoğlu, a.g.e., s. 99-100.

mensup olanlar da olduğu için, Nûrî Osman her tasavvufî akıma sıcak bakmıştır.⁴¹ Bunu şiirlerinde birçok tarikat pîrinden bahsetmesinden anlamaktayız.

Nûrî Osman, 18 Safer 1230 (30 Ocak 1815) Pazartesi günü 58 yaşındayken, doğduğu yer olan Hanya'da vefat etmiştir.⁴² Vefatı üzerine Hanyalı Vehbi aşağıya ilk beytini aldığıımız tarih manzumesini yazmıştır:

Pertev-efzâ-yı ma'ânî lem'a-pâş-ı ma'rifet
Nûrî 'Osman Bey Efendi Hanyanın nûr u ferî⁴³

2. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Şâir, dîvânındaki birçok şiirde ve diğer eserlerinde yaygın olarak "Nûrî" mahlasını kullanmış ve edebî muhitlerde bu mahlasla tanınmıştır.⁴⁴:

'Acab mi şu'le-firûz olsa şi'riñ ey Nûrî
Saña verildi erenlerden işte bu mahlaş (G 279/5)

Nûrî, önemli kültür ve edebiyat merkezlerinden uzakta olmasına rağmen birçok tanınmış şâirin özellikle de Nâbî ve Sabit'in dîvânlarını okuyarak⁴⁵ kendisini edebî yönden geliştirmiştir. Bu tanınmış şâirler arasında Bâki⁴⁶, Belig⁴⁷, Hafız-ı Şirâzî⁴⁸, Nâbî⁴⁹, Nedim⁵⁰, Nefî⁵¹, Sâbit⁵², Sâib-i Tebrizî⁵³, Sami Ebubekir Paşa⁵⁴, Şeyh Gâlib⁵⁵, Servet⁵⁶ ve Şevket⁵⁷ gibi isimleri zikredebiliriz. Nûrî bu şâirlerden birçoğunun gazellerini tanzir veya tahmis etmiştir.⁵⁸

⁴¹ Aydın, *a.g.t.*, s. 33.

⁴² Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 16.

⁴³ Devamı için bkz.: Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 16-17.

⁴⁴ Aydın, *a.g.t.*, s. 6.

⁴⁵ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 18.

⁴⁶ Bkz. KM 5/5.

⁴⁷ Bkz. K1 10/1, Tk 4/III/3.

⁴⁸ Bkz. G 76/5, G 368/4, G 216/10.

⁴⁹ Bkz. K 44/19, K 23/4, K 32/20, K 34/14, K 39/22, G 121/7.

⁵⁰ Bkz. G 209/9.

⁵¹ Bkz. K 46/35.

⁵² Bkz. KM 5/3.

⁵³ Bkz. K 24/32.

⁵⁴ Bkz. Ta 8, Ta 9.

⁵⁵ Bkz. G 217/3.

⁵⁶ Bkz. Mü 11.

Şâir, bir beyitinde de çokça dîvân istinsah ederek hattını geliştirdiğini ve maharet kazandığını belirtir:

Vâfir temessükât-ı **dîvân** yaza yaza ben

Tahrîr-i münşe'âtda buldum mehâreti (K 15/20)

Yakın arkadaşı Hanyalı Kâmi Yahya Efendi, Nûrî hakkında yazdığı Terceme-i Hâl'de, Nûrî'nin babası Kol Ağası Ahmed Bey'de var olan, fakat yeterli zaman bulamadığı için ortaya koyamadığı şiir yazma yeteneğinin Nûrî'de kendini gösterdiğini belirtir. Nûrî'nin şiirlerini okuyan babasının oğuluyla gurur duyduğunu söyler: “ ...bedr-i âsumân-ı nübüvvet ‘aleyhi efdalu’s-selâm ve ezkiyü’t-taḥiyyât efendimiz ḥazretleriniñ na‘t-ı şerîflerinde inşâ buyurdıkları nice ḳaşâ'id-i ḡarrâyı görüp tenvîr-i bâşıra-i ibtihâc etdikçe dîde-i dil ü cânına nûr-ı sürûr ḥâşıl ve böyle bir nûr-ı ‘ayn ve ‘ayn-ı nûr-ı püser-i sa‘d-aḡtere muvaffaḳ olduğuna hezâr şükr ile memnûniyyete mütevâşıl olup ‘an ḫulûşu’ş-şatvetiye-nişâr-ı dînâr ed‘iye-i hayriyye ederek...”⁵⁹

Nûrî, Girit'teki diğer şâirler tarafından “Reisü’ş-şu’ara” olarak görülmektedir⁶⁰: “...şi‘r ü inşâ-yı siḡr-fermâları mu‘ciz ü müciz ve müselleḡ bir zât-ı mekârim-endûd u bir vücûd-ı nâdirü'l-vücûd olup böyle bir baḡr-i muḡîḡ-i ma‘ârif-i seniyye re‘îsü’ş-şu‘arâ-yı devlet-i ‘aliyye olmaḡa şâyân iken sâhil-nişân-ı Cezîre-i Girid olmasımücerred muḡtezâ-yı ḡabî‘at-ı deryâ-nihâd ve lâzime-i refâhiyyet-i istiḡnâ-mu‘tâdlarıdır.”⁶¹

Şâir, Hıfzî İbrahim Efendi'den Farsça öğrenmiş ve bu dilde şiir yazabilecek kadar ustalaşmıştır:

Ân muḡ-beçe-i şüh ki aşleḡ Rûsest

Çün İngiliz âteş-figen nâmûs-est

⁵⁷ Bkz. G 526/8

⁵⁸ Aydın, a.g.t., s. 57.

⁵⁹ Kurtoḡlu, a.g.e., s. 98-99.

⁶⁰ Aydın, a.g.t., s. 45.

⁶¹ Kurtoḡlu, a.g.e., s. 100-101.

Der Hanya esîr-est be-zâhir lîkin
Be-gamze-i fettânnihân cāsūs-est (Na 29)

Nûrî, Nâbî, Servet ve Sâbit gibi şâirleri kendisine üstat kabul etmiştir. Kâmi Yahya Efendi ise Nûrî'nin şiirlerini bu şâirlerle aynı mesabede görmüştür:” *Mûmâ ileyh hazretleriniñ cümle âsârı müsteḥab u müsteḥnâ ve şūḥ u ra‘nâ olup ekḫerîsi dervîḫâne vü ‘âşîḫâne düḫmüḫ ammâ şîveye ḳâdir ve her vâdîde cevelân-ı kümeyt-i ṭab‘-ı serî‘ü’l-intîḳâlî bâhir olup bünyân-ı bî-ḳuşûr-ı nazm u neḫleri cümle üstâdân-ı şu‘arâ-yı Rûm’uñ âsârına nazîr ya‘nî zemîn-i Nâbîyâne vü Şervetâne vü Sâbitâne Hâtemâne’de metânet-pezîr olduğundan ḡayri Fârisî’de ve daḫi ḡazeliyyât-ı metîni ḡâyet dil-fürûz u dil-nîḫindir.”⁶²*

Nûrî, bir beytinde Hafız-ı Şirazî gibi İran edebiyatının büyük şâirlerinin şiirlerinin kendi şiirlerine denk olamayacağını söyler:

Şimdi benim o şâ‘ir-i mu‘ciz ki nazmıma
Hem-denک olur mu **Hâfız** u ‘**Urfî** vü **Enverî** (K 10/10)

Aslında İranlı bu şâirler Nûrî'nin etkilendiği şâirler arasındadır.⁶³ Nûrî onların gazellerini bazen Türkçe bazen de Farsça tahmis etmiştir.⁶⁴

Nûrî, şiirin herkes tarafından anlaşılabilirlikte olması gerektiğini savunmakta ve şiirde yenilik aramaktadır⁶⁵:

Nûrî ḳumâş-ı şî‘riñ ola sâde dâ‘imâ
İstüfa gibi ‘âlemi var mı tekellüfün (G 313/7)

Eş‘âr-ı köhne ṭarzını neḫ etdi Nûriyâ
Ḳur‘ân gibi zemânemiziñ nev-edâları (G 521/59)

⁶² Kurtoḫlu, *a.g.e.*, s. 101.

⁶³ Aydın, *a.g.t.*, s. 57.

⁶⁴ Bkz. Ta 35/11.

⁶⁵ Aydın, *a.g.t.*, s. 47- 48.

Şâir, sanatı hakkında bilgi verirken şiirlerini anlayacak ve onlara hak ettiği kıymeti verecek kimsenin olmadığından dem vurur:

İnşâmı Hanyada kime şatsam zemânedede
Âdem gerek ki fark ede hüsni-i kitâbeti (K 15/17)

Bir gazelinde ise doğup büyüdüğü şehir Hanya'nın, söz erbabının menbaı olduğunu söyler:

Menba'-ı zümre-i erbâb-ı suhendir Hanya

'Andelîb-i suheniñ rûhuna tendir Hanya (G 489/1)

Nûrfî, dîvân şâirlerine yönelik eleştirilerini sıralar ve şâirin hangi özelliklere sahip olması gerektiğine değinir:

Baħr-ı şab'-ı şu'arâ olmalı 'ummân gibi
Zîb-i tâc ola sözü lu'lu' [u] mercân gibi
Ma'nâ-yı tâze nüzûl ede dile cân gibi
Şâ'ir oldur ki anıñ şalbine Hâssân gibi
Nefħa-yı rûħ-ı Emîn eyleye ilkâ-yı sühân (Ta 2/2)

Osmanlı döneminde şâirler, usta-çırak ilişkisi olarak tanımlayabileceğimiz nazire uygulamasıyla yetişiyordu. Şâir olmak isteyen kişi ilk önce tetebbu', mütala'a ve ezber yöntemiyle şiirle ilgili teorik bilgileri öğrenirdi. Daha sonra ise "mümâreset", "çalışma ve alışma", "kûşîş" ve "âzmâyîş" yoluyla uygulamaya geçilirdi.⁶⁶ Mümâreset kelimesi "alışma, el yatkınlığı"⁶⁷; kûşîş, "çalışma, çabalama"⁶⁸; âzmâyîş ise "tecrübe, deneme, sınama"⁶⁹ gibi mânâları ihtiva etmektedir. Bu aşamalardan sonra en önemli aşama diyebileceğimiz nazire faaliyetine geçilirdi. "Bir çeşit "atölye çalışması"

⁶⁶ Cemal Kurnaz, "Osmanlı Şair Okulu", *Journal of Turkish Studies TUBA*, 27/II, Harvard, 2003, ss. 403-420.

⁶⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006, s. 722.

⁶⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 529.

⁶⁹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 59.

diyebileceğimiz nazire meşkleri sayesinde şâirler, “dile ve geleneğin bütün üslûplarına” tasarruf etmeyi öğrenirlerdi.”⁷⁰ Bu aşamalardan sonra belli bir düzeye ulaşan şâirler, sürekli şiir idmanı yaparak ve şiir tanzir ederek bu melekelerini geliştirmeye çalışırlardı.⁷¹

Kâmî Yahya Efendi'nin yazdığı biyografiden anladığımıza göre, Nûrî de yukarıda zikredilen aşamalardan geçmiş, diğer şâirleri okuyarak ve taklit ederek edebî yönünü geliştirmiştir⁷²: “...*Hanyevî Nûrî 'Osmân a'vân-ı tufûliyyetden berü muṭâla'a-ı âşâr-ı su'arâ-yı Rûma meyl ü rağbet ve 'adem-i bizâ'a vü istitâ'a ile taḳlîd-i muḳallidân erbâb-ı feşâhat olup ekşerîsiniñ dîvân-ı belâgat-'unvânlarını orada dest-i ihtimâm ve rûzân u şebân-ı mezâmîn-i ma'ânîlerini fehm ve dergeh-i sa'y u kuşîş ü iḳdâm ederek 'ale'd-devâm kezâ zinde-i evḳât u eyyâm iken diyâr-ı Rûm-ı behcet-rûsûmda Devlet-i Aliyye-i 'Osmâniyye zuhûrundan tâ firdevs-âşiyân merhum sulṭân Aḫmed Ḥan-ı Şâliş 'aşr-ı hümâyûnuna deĝin pîrâye-i şâhife-i 'alem olan şu'arâ-yı feşâhat-âyîn ve büleĝâ-yı rengin-sûḫan-ı siḫr-âferîniñ ism ü resmlerini ve ba'zî âşâr-ı belâgat-dişârlarını câmi' Ḥasan Çelebi ba'dehû Riyâzî Efendi- 'aleyhime'r-rahmete ve'l-ĝufrân -ḫâzretleriniñ cem'ü tertîb buyurduḳları iki tezkiretü's-şu'arâ-yı zîbâları...*”⁷³

Girit adasında yetişen Salacızâde Mustafa Efendi, Hanyalı Kâmi Yahya Efendi, Giritli Aşķî ve Resmî Ali Baba gibi şâirlerin dîvânları üzerine çalışmalar yapılmıştır.⁷⁴ Aynı edebî ortamda ve bir arada yetişen bu şâirler birbirlerine nazîreler, mektuplar, medhiyeler yazmışlar ve karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenmişlerdir.⁷⁵ Geçmişte Türk idaresinde kalmış, fakat bugün Türkiye dışında kalan yörelerden olan Girit'te yaşayan şâirlerin bir kısmının isimleri ilk defa Nûrî Dîvânı'nda geçmektedir. Bu şâirler üzerine yapılacak çalışmalar neticesinde sadece Giritli şâirlerin deĝil, Sâmi

⁷⁰ Kurnaz, *a.g.m.*, s. 404.

⁷¹ Kurnaz, *a.g.m.*, s. 405.

⁷² Aydın, *a.g.t.*, s. 55.

⁷³ Kurtoĝlu, *a.g.e.*, s. 46-47.

⁷⁴ Aydın, *a.g.t.*, s. 59.

⁷⁵ Aydın, *a.g.t.*, s. 58-59.

Ebûbekir Paşa örneğinde olduğu gibi, Girit'te görev yapmış olup da edebî hayata katkı sağlayan şâirlerin⁷⁶ birbirlerini ne oranda etkiledikleri tespit edilmiş olacaktır.

3. TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

Nûri'nin Divânını incelediğimizde onun sufi kişiliği ve tasavvufî hayatına dair kesin bilgiler görmekteyiz. Şiirlerinde belirttiği üzere Nûrî, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin kurduğu Celvetîyye tarikatına mensuptur:

İzhâr edersem âteş-i sırrım 'aceb midir
Minnet Hüdâya mezhebimiz **Celvetiyyedir** (K 19/3)

Nûri, Celvetî tarikatına Salacızâde Mustafa aracılığıyla intisab etmiştir. Salacızâde, Celvetiyye'nin Hâşimiyye kolunun kurucusu Üsküdarlı Hâşim Baba'nın halifesidir:

Bu sırrı mürşidim **pîrim Şalâcı-zâde** keşf etdi
Ki muṭlaḳ kıble-i ehl-i fenâdır **Hâzret-i Hâşim** (K 20/4)

Der-mândeyiz fütâde-i gird-âb-ı mâ-sivâ
Pîr Şalâcı-zâde olur dest-gîrimiz (G 237/2)

Bir kasidesinde de küçük bir çocukken Salacızâde'nin huzuruna diz çöktüğünü, elifbâyı kendisine ilk kez onun okuttuğunu ve onun güzel sohbetlerini dinleyerek yetiştiğini anlatmaktadır:

Diz çökdüm idi tıfl iken ol 'izz-i huḫûra
Evvel okudum andan elifbâ-yı tecelli

⁷⁶ Abdullah Aydın, "Hanyalı Nuri Divanı'ndan Hareketle Giritli Şairlere Ek", *TÜBAR-XXVI*, 2009, s. 46.

Şîrîni-i şoĥbet ile şîr ü Őekker oldum

Etdi beni perverde-i ĥelvâ-yı tecelli (K 17/53-54)

Kâsidenin devamında Nûrî Osman, mürşidinin vefat tarihini ve onun vefatının ardından gönlünde neşe kalmadığını, çaresiz olduğunu ve âdetâ yetim kaldığını söylemektedir:

Târîĥ erişince iki yüz ile yigirmi

Ĥayfâ ki olup mâdde-i iĥfâ-yı tecelli (K 17/56)

Medfûn-ı irem oldu şafâ gitdi gönülden

Resmoda imiş cennet-i me'vâ-yı tecelli

Bî-çâre ĥalıp Nûrî-i maĥrûm u yetim

Etsem ne 'aceb vird ile Őekvâ-yı tecelli (K 17/58-59)

Nûrî aŐaĥıdaki beyitinde, Şeyhi Salacızâde Mustafa'nın mürşidi olan Üsküdarlı Hâşim Babanın Celvetiliĥin Hâşimiyye kolunun kurucusu olduĥuna deĥinir:

Açdı bu râhı **Hâzet-i Hâşim Efendi** kim

Eslâf anıñ yanında ne Şübhe ra'yyedir (K 19/6)

Nûrî mürîdiyiz ĥuluyuz çâkeriz aña

Hâşim Efendi ĥuddise sırruh emirimiz (G 237/5)

Bu kolun silsilesi Aziz Mahmud Hüdâyî'den Nûrî'nin Şeyhi Salacızâde Mustafa'ya kadar Şu Şekilde süregelmiŐtir⁷⁷:

Hz. Pîr Aziz Mahmud Hüdâyî

Şeyh Fenâyî Cennet Mehmed Efendi

⁷⁷ Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatcı-Yaşar Aydemir, *Giritli Salacıoĥlu Mustafa ve Mesnevileri*, Akçaĥ Yayınları, Ankara, 2001, s. 9.

Şeyh Veliyyüddin Mücâhid
Şeyh Hamîd Moravî
Pîr-i Sâni Şeyh Yusuf Bandırmavî
Şeyh Seyyid Hâşim Mustafa Üsküdârî
Şeyh Salacızade Mustafa

Bir beyitinde Nûri, mensubu olduğu bu kolun silsilesinden de bahseder:

Mestim cünün-ı ‘ışık ile Mecnûnum ey felek
Zencîrim añla **silsile-i Hâşimiyyedir** (K 19/2)

Bunlara ilaveten Nûri’nin Alevî olabileceğini düşündüren şiirleri de vardır:

Benim efrûhte-i enmile-i Murtażavî
Kevne neşr etmedeyim bâriķa-ı nev-be-nevi
Pertev-i mihr-i ‘Alîden töludur gönlüm evi
Şem‘-i ‘ışık-ı Hâseneynim ‘**Alevîyim** ‘**Alevî**
Rûy-ı a‘dâyi yaķar âteş-i âhim ‘alevi (Ta 4/1)

Kanaatimizce buradaki “Alevîyim” ifâdesini “Ali’yi seviyorum, onun yolundayım.” anlamında kullanmıştır. Çünkü divânının bütününe bakıldığında ve mensup olduğu tasavvufî gelenek, yetiştiği ortam dikkate alındığında Nûri’nin klasik Alevî itikadına sahip olması düşünülemez. Zira, divânında Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’dan da övgüyle bahsettiği şiirleri vardır.

Sonuç itibariyle, Nûri’nin Celvetî tarikatının Hâşimiyye kolundan Şeyh Salacıoğlu Mustafa’ya intisap etmiş bir şâir olduğunu söyleyebiliriz. Kendisi, Girit’te mukim şâirlerin bir araya geldiği sohbet meclislerinin müdâvimlerinden biridir. Şâir arkadaşları arasında farklı tasavvufî akımlara bağlı olanlar vardır. Bu sebepten, çevresinde söz sahibi biri olarak Nûri de adada birliğin sağlanması ve hoşgörü ortamının devamı amacıyla her tasavvufî cereyana sıcak bakmıştır.

4. ESERLERİ

4.1. Tezkîre-i Şu'arâ-yı Cezîre-i Girit

Bu eser Orhan Kurtoğlu tarafından “Girit Şâirleri” adıyla yayınlanmıştır.⁷⁸ Tezkirenin yazılış tarihi belli değildir. Nûrî, tezkiresinde on dokuz şâirin biyografisini yazmıştır. Tezkirenin son kısmında Hanyalı Kâmi Yahya Efendi tarafından yazılan Nûrî Osman'ın kendi biyografisi yer almaktadır. Eserin iki nüshası günümüze ulaşmıştır. Bunlardan biri Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 2113/2 numarada; diğeri ise “Düstûr” başlığıyla Almanya Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Ms.or.quart.1500, s. 80b-106a. numarada kayıtlıdır.

4.2. Tuhfe-i Nûriyye

Girit'te bulunan ada yöneticilerinden birisinin teklifi üzerine yazılmış 875 beyitten müteşekkil manzum bir lügattir.⁷⁹ H.1212/M.1797 yılında yazılmıştır. Girit'in önde gelenlerinden bir zât Nûrî'den Rumca öğrenmek için kullanılacak “Tuhfe-i Şahidî”⁸⁰ tarzında bir lügat yazmasını ister. Fakat Nûrî bu isteği kabul etmez. Bir müslümanın gayr-i müslim dilini taklit etmesinin ayıp olacağını düşünmektedir. O zât isteğinde ısrar eder ve Mevlânâ'nın da Mesnevî'sinde birçok Rumca kelime kullandığını söyler. Böylece Nûrî isteği yerine getirir.⁸¹

Eserin bilinen üç nüshası vardır. Bunlardan ikisi Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde Türkçe Yazmalar Yz. A 209/1 ve Yz. A 193 numarada diğeri nüsha ise Mısır Millî Kütüphanesi, Lugatı Türkî Talat 39'da bulunmaktadır.⁸²

⁷⁸ Aydın, *a.g.t.*, s. 38.

⁷⁹ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 22.

⁸⁰ Aydın, *a.g.t.*, s. 39.

⁸¹ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁸² Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 23. ; Aydın, *a.g.t.*, s. 39(Dipnot).

4.3. Tezyîl-i Nûriyye

Tuhfe-i Nûrîyye isimli manzum lügata yazılmış bir zeyldir. Yazdığı bu Türkçe-Rumca lügatı gözden geçiren Nûrî, gördüğü lüzum üzerine bu zeyli yazmıştır.⁸³ Eser 323 beyitten oluşmaktadır. H.1224/M.1809 yılında on iki günde yazılmıştır.⁸⁴

Eserin üç nüshası mevcuttur. Bunların ikisi Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz. A 193/2 ve Yz. A 209/2’de; diğer nüsha Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 1876/2 numarada kayıtlıdır.

4.4. Tarîkü’l-İhtisâr

Eser H.1223/M.1808-1809 yılında mensur olarak yazılmıştır. Nûrî, bu eseri de Rumca’nın öğrenilmesine kolaylık olması için yazmıştır. Kitabın tek nüshası Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde Tuhfe-i Nûriyye ve Tezyîl-i Nûriyye ile birlikte⁸⁵ aynı yazma içerisinde.⁸⁶

4.5. Târîh-i Girid

Girit’in fethinin anlatıldığı bu eserde Girit’in önemli şehirleri olan Hanya, Kandiye ve Resmo’nun tarihi hakkında da bilgiler verilmektedir. Eserde ayrıca Hanya ve Kandiye muhafızları da kayıtlıdır. Nûrî kitabı H.1221/M.1806’da kaleme almıştır.⁸⁷ Eserin tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Ty. Nu.205’te kayıtlıdır.⁸⁸

4.6. Dîvân

Nûrî, dîvânını ilk kez H.1209/M.1794 yılında⁸⁹ yirmi sekiz yaşında iken “dostlarının isteği üzerine”⁹⁰ tertib etmiştir. Bu, Nûrî’nin genç yaşta hacimli bir dîvân

⁸³ Aydın, *a.g.t.*, s. 42.

⁸⁴ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 22. ; Aydın, *a.g.t.*, s. 42.

⁸⁵ Nûrî Osman Hanyavî, *Tarîkü’l-İhtisâr*, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz. A 209/3, v. 36a-36b.

⁸⁶ Aydın, *a.g.t.*, s. 43.

⁸⁷ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 21. ; Aydın, *a.g.t.*, s. 44.

⁸⁸ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁸⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, s. 462. ; Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 99.

⁹⁰ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 21.

tertib edecek kadar velûd bir şahsiyet olduğunu gösterir. Kendisi, dîvânında belirttiği üzere “Ali” isminde birinden dîvânını tertip etmesini istemektedir:

Bî-ma‘nî vardır güfteler Nürî dür-i nâ-süfteler

Luţf-ı ‘Alî olsa eger tertîb olur **dîvân**ımız (G 256/5)

Başka bir şiirinde dîvânın “Ali” tarafından tertip edildiğini anlıyoruz:

Cümle-i şi‘rimiz ki söylendi

Bulmamışdı qarârgâh-ı maqâm

Şonra ol ma‘nevî birâderimiz

Şeyh ‘Alî Celvetî o mîr-i kelâm

Etdi tertîb ü cem‘-i eş‘âra

Güyyâ şâhibi gibi iqdâm (T 276/6-7-9)

Dîvânın tespit edilen dört nüshası vardır. Bunlardan ikisi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 326 ve T.356 numaralardadır. Diğer nüshalardan biri Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Nu: 19 Hk 2113’ de, diğeri ise İngiltere Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Nu: MS Turk. E. 24’de kayıtlıdır.⁹¹ Divân, Yrd.Doç.Dr.Abdullah Aydın tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

4.6.1. Dîvân’ın Şekil Özellikleri

Nûrî, şiirlerini üslûbuyla zenginleştirmeye çalışan bir şâir görünümündedir. Dîvânında 16 farklı nazım şekline yer vermiştir. Bunlar: 63 kâside, 11 murabba, 1 muhammes, 65 tahmis, 1 tesdis, 1 tesbi, 1 tesmin, 4 terkeb-i bend, 1 terci-i bend, 22 kısa mesnevî, 571 gazel, 1 rubâî, 281 kıta, 52 nazm, 80 müfret ve 276 adet tarih şiiridir.⁹²

⁹¹ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s. 21. ; Aydın, *a.g.t.*, s. 184-187.

⁹² Aydın, *a.g.t.*, s.73-74.

Dîvân'da en çok kullanılan aruz vezni, muzârî bahrinin “Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’îlü fâ’ilün” kalıbıdır. Diğer Dîvân şâirleri tarafından da sıklıkla kullanılan bu vezinle Nûrî 177 şiir yazmıştır.

Nûrî, ikinci sırada, ahenk ve kullanılış kolaylığı gibi özellikleri hâiz olan “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbını kullanmıştır. Bu kalıpla şâir 165 şiir yazmıştır. Özellikle gazel, kaside ve kıtalarda bu kalıbın sık kullanıldığını görmekteyiz.

Daha sonra ise Nûrî, 150 şiirde hezec bahrinin “mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün” kalıbını; 121 şiirde yine hezec bahrinin “mef’ûlü mefâ’îlü mefâ’îlü fe’ûlün” kalıbını; 104 şiirde müctes bahrinin “mefâ’ilün fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün” kalıbını kullanmıştır. Toplamda ise şâir birbirinden farklı otuz altı aruz kalıbı kullanmıştır. Şâir dîvânın genelinde, yaygın olan kalıpları kullanmayı tercih etmiş, birkaç şiirde de dîvân şiirinde nadir olarak rastlanan kalıpları kullanma yoluna gitmiştir. Ayrıca şâir, Türkçe’yi aruza uydurmada genel olarak başarılıdır.

Nûrî, dîvânında her harfte şiir yazmıştır. Her harfte şiir yazmak ise dîvân şâirleri için bir başarı göstergesidir. Kafiye ve redif kullanımı da dîvân şâirleri için bir gerekliliktir. Nûrî, dîvânda genellikle iki ses benzerliğine dayanan tam kafiye kullanmıştır. 572 gazelin 461’inde bütün şiirlerin ise yarıdan fazlasında redif kullanmıştır.⁹³ Redifin bir özelliği de gazellere ve bilhassa kâsidelere kendi adlarını vermeleridir. Hatta kâsideder, çoğu zaman redifleriyle anılır.⁹⁴ Nûrî, diğer şâirler tarafından kullanılmış redifleri, onlardan daha güzel kullanma gâyesiyle, tercih etmiştir.⁹⁵ Mesela Nedim’in meşhur gazelindeki redifi o da kullanmıştır:

Nev hâtuñ cānā ğubār-ı infi’āl **olmuş saña**

El-vedā’ hüsün ü sîve bir melāl **olmuş saña** (G 25/1)

4.6.2. Dili

Nûrî, dâima halkla iç içe olan, adadaki Müslüman olsun olmasın herkesle iyi ilişkiler kuran, ada insanını, onların yaşayışlarını, kullandıkları atasözü ve deyim gibi

⁹³ Aydın, *a.g.t.*, s.75.

⁹⁴ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 70.

⁹⁵ Aydın, *a.g.t.*, s. 74.

unsurları şiirlerinde işleyen bir şâirdir. Fakat bunun yanında, yeni anlamlar ve söyleyişler yakalama gayretinin bir neticesi olarak, yabancı kelime ve uzun terkipleri de fazlaca kullanmıştır. Sayı olarak çok fazla yer tuttıkları için şu birkaç örneği vermekle yetineceğiz:

K 3/15	Nedīm-i h̄aş-ı serāy-ı a‘mā-yı Rabb-i Vedūd
K 3/16	Ḥıdīv-i kişver-i lāhūt u şāh-ı mesned-i ‘ışk
K 3/19	Penāh-ı cümle-i ‘ālem melāz-ı ḥalk u ümem
K 4/23	Ḳıble-i ehl-i fenā reh-ber-i ḥayl-i ‘urefā
K 4/24	Bādī-i kevn-i cihān mazhar-ı nakş-ı eşkāl
K 4/25	Kātib-i fihris-i mecmū‘a-ı merğüb-ı vücūd
K 4/25	Nāzım-ı kāmil-i dīvān-ı kemāl ü iclāl
K 4/28	Māh-ı ecv-i azamet kevkeb-i gerdün-ı edeb
K 4/29	Şem‘-i mihrāb-ı vefā nūr-ı ‘uyūn-ı ‘uşşāk
K 4/30	Nūr-ı kandīl-i kerem şem‘-i şebistān-ı himem
K 4/31	Lu‘lu‘-yı tāk-ı şeref tāk-ı ser-i cümle Nebī

Sadece fiilin Türkçe olduğu beyit ve mısraların sıklıkla görüldüğünü söyleyebiliriz:

Mu‘cizhā-yı bülendin **eyledi** ikrār

Cümle cemādātla ādem ü ḥayvān (K 1/20)

Hāl-i dilim kime diyeyim Ḥazret-i Ḥudā

Ref‘**eyledi** ḳulüb-ı enāmdan ḥamiyyeti (K 15/18)

Veẓir-i zālīm-i nefsiñ ḥişār-ı tendeki zūlmün

Der-i ḳudret-medār-ı ‘ālem-i ervāḥa hep **yazdık** (G 305/4)

Şâir, çok fazla olmasa da sâde Türkçe ile söylenmiş beyitlere de yer vermiştir:

Çıkdı on beytimiz bu târiḥ için

Buldu dīvānımız bizim de niẓām (T 276/11)

İskele maḥfūz olup ḳurtuldu ḫalkıñ evleri
Şimdi mâlik oldu herkes hânesine er gibi (T 245/26)

Bazı beyitler de ise Türkçe, sadece bir ek fiille kendine yer bulmuştur:

Niçe âzâdeler bende niçe mücrim olur âzâd
Bu milâd-ı hümâyūndur zemân-ı mevhebettir ha (T 264/9)

‘Înâyetli cenâb-ı kedḫudâ-yı vâlî-i Ḥanya
Güher-pâş-ı ma‘ârif ‘ârif-i sırr-ı süveydâdır (G 210/6)

Sa‘dî-i vaḳt ü Enverî-i rûzgârdur
Şâ‘ib edâ vü Ḥâfız-ı şâḫib-vuşūldur (G 216/10)

Nûri, bazı beyitlerinde kurallı birleşik fiil kullanmıştır:

Ta‘lîḳde ‘Îmâda tefevvuḳ eder gibi
Ol ḫüsn-i ḫaṭla bozayazdı o şöhreti (K 42/29)

Divânda yer alan beyitlerden, şâirin yeni anlam ve söyleyişlere ulaşmaya çalıştığını görüyoruz:

Ter ü tâze ğazel-i tâzeyi yaptım Nûrî
Bıkr-i ma‘nâya ḫarişim n’edeyim ben bozuğu (G 560/6)

Nûri, şiirin herkes tarafından anlaşılacak sâdelikte olması gerektiğini savunan bir şâir portresi çizmektedir:

Nûrî ḳumâş-ı şi‘riñ ola sâde dâ‘imâ
İstüfa gibi ‘âlemi var mı tekellüfün (G 313/7)

4.6.2.1. Atasözleri

Atasözleri, atalarımızın uzun denemeler sonucu ulaştıkları yargıları ve düşünceleri öğüt olarak düsturlaştıran, herkes tarafından benimsenen, söyleyeni belli olmayan, kalıplaşmış özlü sözlerdir.⁹⁶ Dîvân şâirlerinden birçoğu ağızdan ağıza yüzyıllardır gelmekte olan atasözlerini manzum bir hale sokmuşlar ve onları şiirlerinde kullanmışlardır.

Nûrî Dîvânı'nda da atasözleri ve bunlara benzer özlü sözler bulunmaktadır. Bir beyitte “Dinsizin hakkından imansız gelir.” atasözü hiçbir değişikliğe uğramadan aynen yazılmıştır:

Kes raķîbiñ zâhidâ başını kim
Dînsiziñ haķķından ĩmânsız gelir (G 168/2)

“Dikensiz gül olmaz.” atasözü ise şöyle ifade edilmiştir:

‘Ārifîñ bezminde lâ-büd bir şaķîl eyler zuhūr
Gülsitân-ı dehr içinde **göl olur mu ĥârsız** (G 261/3)

Dîvânda atasözüne benzer özlü sözleri ihtivâ eden beyitler de vardır⁹⁷:

Ķopsa tûfân-ı belâ yok zararî ‘uşşâķa
Fürtina mâhiye deryâda olur mu girdâb (G 55/6)

Dil-i maĥrûra temür hindi kâr etmez efendi
Leb-i la‘li gibi yâriñ gelir âlû-yı şahbâ (G 34/2)

⁹⁶ Suat Batur, *Açıklamalı-Örneklî Türk Halk Edebiyatı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 603.

⁹⁷ Aydın, *a.g.t.*, s. 77.

4.6.2.2. Deyimler

Gerçek anlamından uzaklaşıp yeni bir anlama bürünen, kalıplaşmış sözler olan deyimler, Dîvân şâirlerinin şiirlerini daha çekici bir hale getirmek için kullandıkları söz varlıklarındandır. En ince hayaller, en güzel teşbihler, türlü mecazlar ve ustaca yapılan söz oyunları deyimler vasıtasıyla anlatılır.⁹⁸ Deyimler de atasözleri gibi halkın ortak malıdır. Nûrî Dîvânı'nda deyimler atasözlerine oranla çok daha fazla kullanılmıştır:

Zinhâr **ümîdi kesme** Hâkdan

Yol verme diliñe ye'se kâṭ'â (K 8/24)

Diñle beni bir güzel sözüñ var

Güş-ı dil ü cân ile kıl ıṣḡâ (K 8/25)

Ṭaş deġer zannı ile elde tutarken kâlemiñ

Balṭayı ṭaşa urur her ne vaḡit açsa femiñ (Ta 2/35)

Büse va'd eylemiş aġyâra lebinden dediler

Aradım aġzını hiç etmedi iṣâ-yı süḡan (Ta 2/83)

Bilmem merâḡı n'ola ki **girmez gözüne ḡ'âb**

Râḡat mı var 'aceb dil-i bî-dârdan bana (G 41/3)

Târ-ı ebrîṣim-i ferḡâline yâriñ Nûriyâ

Şimdi bağlandı ki **bâzâra çıkardık ipliġiñ** (G 328/7)

Yürü 'İsâ-yı vaḡt ol kâf-ı tecrîd üzre 'anḡâ ol

Göñül verme ṣaḡın dünyâyâ erlik ile zenden geḡ (G 86/3)

⁹⁸ Batur, *a.g.e.*, s. 617.

Allāh Allāh diye **çaldım ağızına bāl** şî'r ile
Tıfl-ı nev-zād-ı yera'am sünnet etdim yâ Hafîz (G 288/3)

Hâmem yine bir şafhaya **yüz sürmegi** ister
Şahbâ-yı ma'âniyle yine oldu kâlander (G 117/1)

Vakıtidir kişver-i kâlbe **yetişe imdâdı**
Ceyş-i endîşeye **karşı gele** cumhür-ı hüner (G 145/2)

Zemâne halkı **bir kıldan alır imâyı** fikr eyle
Mişâl-i tâ'un almışdır Giridi düşmen-i bed-zan (K 32/7)

Elleşme zâhid ehl-i kemâl ile bir dikiş
Çek ayagımı bezmden akrânıña karış (G 271/1)

Nürî var iken Hâzret-i Kâmi gibi nev-ıtarz
Etmem gazeliyyât-ı kühen-gûlara **minnet** (G 79/5)

Güşvâr et tâ şabâh-ı haşredek **bu pendimi**
Meyden ayılma ebed işte saña şâfî cevâb (G 53/5)

İKİNCİ BÖLÜM

HANYALI NÛRÎ OSMAN DÎVANI'NDA DİN

Din, akıl sahiplerini kendi istekleri ile hayırlara sevk eden, Allah tarafından konulmuş ilahî nizamdır. Bu kelime herhangi bir din anlamına gelse de Müslümanlar arasında İslâmiyet yerine kullanılır.⁹⁹ İslâm kültürü havzasında yaşamış her ilim adamı ve sanat erbâbı gibi, kendilerine dilin ve ilişkilerin şekil verdiği şâirlerin de yaşadıkları dönemdeki toplumun dinî ve ictimâî yapısından etkilenmeleri, o doğrultuda eserler meydana getirmeleri, şâirlerin yaşadığı yer ve dönemle ilgili birçok bilgiye birinci elden ulaşılması açısından oldukça önem arz etmektedir. 18. yüzyılda Osmanlı toplumunda, İslam kültürü için söz konusu olan inanç esasları, devletin ve halkın en başta gelen hassasiyetleri arasında yer almaktaydı. Dinî hassasiyetleri olan bu toplum içinde hayatını sürdürmüş olan Nûri, hayat görüşü ve yaşantısı dolayısıyla, İslâm dininin iman esasları arasında yer alan, inanç sistemi, itikadî ve amelî konuları şiirlerinde işlemiştir.

1. ALLAH

Nûrî, şiirlerinde Allah'ı İslâmî anlayışa uygun olarak birçok vasfıyla zikretmiştir. Şâirin sahip olduğu İslâmî birikim ve adada mevcut olan İslâmî hayat düzeninin etkisiyle gerek kasidelerinde gerekse münferit beyitlerde Allah mefhumuna, O'nun isim ve sıfatlarına çokça yer verdiği, aciz bir kul edasıyla O'nu sıkça andığı görülmektedir.¹⁰⁰ Allah, her daim şükredilmesi gereken tek varlıktır. Hiçbir şey yokken o vardı. Allah'ın zâtı, kudreti, bilgisi bütün âlemi kuşatmıştır. O'nun izni olmadan âlemde bir yaprak bile kıpırdamaz. O, maşuktur. İnsan sadece O'nun aşkıyla dolu olmalıdır.

Nûrî, dîvânında Allah'ı anlatmak için şu sıfatları ve ifadeleri kullanmıştır: Sulţân-ı bî-hemtâ¹⁰¹, Hâzret-i Mevlâ¹⁰², Hâzret-i Rahmân¹⁰³, İlâhî¹⁰⁴, Hüdâ¹⁰⁵, Hâzret-i

⁹⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 117.

¹⁰⁰ Pala, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁰¹ Bkz. K 2/1.

¹⁰² Bkz. K 1/1.

¹⁰³ Bkz. K 1/11.

¹⁰⁴ Bkz. K 1/14.

Cānān¹⁰⁶, Hāḡ¹⁰⁷, Te‘ālā’llāh¹⁰⁸, Hāllāk¹⁰⁹, Mūcid¹¹⁰, Rāzıḡ¹¹¹, Mūn‘im¹¹², Ḳādir¹¹³, Mūbdi‘¹¹⁴, Sulṡān-ı İḡlīm-i İrādet¹¹⁵, Sulṡān-ı ‘Ālem¹¹⁶, Rabb-i bī-hemtā¹¹⁷, Yezdān¹¹⁸, Allāh¹¹⁹, Hūdāvend¹²⁰, Rab¹²¹, Ra’ūf u Raḡīm¹²², Rabb-i Vedūd¹²³, Ma‘būd¹²⁴, Rabb-i Hāmīd¹²⁵, Hāzret-i Hālık¹²⁶, Hūdā-yı Mūte‘āl¹²⁷, Hādī¹²⁸, Hāzret-i Hāllāk-ı cihān¹²⁹, Settār¹³⁰, Ğaffār¹³¹, Kibriyā¹³², Rabbü’l-‘ālemīn¹³³, Sübhān¹³⁴, Celīlü’ş-şāna¹³⁵, Hāllāk-ı Ümem¹³⁶, Hāllāk-ı Enām¹³⁷, Hū¹³⁸, Bārī¹³⁹.

Nūrî, beyitlerde hep bağışlanmayı bekleyen, Allah’ın rahmetinden ümitsiz olmayan, aciz, çokça şükreden, mahşer gününden endişe ederek günahlarının affı için yalvaran, Allah’ın kudretine hayran olan, kadere teslim olmuş, aşkla dolu bir kul olarak karşımıza çıkmaktadır.

105 Bkz. K 1/15.

106 Bkz. K 1/38.

107 Bkz. K 1/46.

108 Bkz. K 2/1.

109 Bkz. K 2/3.

110 Bkz. K 2/4.

111 Bkz. K 2/5.

112 Bkz. K 2/7.

113 Bkz. K 2/8.

114 Bkz. K 2/9.

115 Bkz. K 2/23.

116 Bkz. K 2/24.

117 Bkz. K 2/33.

118 Bkz. K 2/38.

119 Bkz. K 2/51.

120 Bkz. K 2/57.

121 Bkz. K 3/11.

122 Bkz. K 3/14.

123 Bkz. K 3/15.

124 Bkz. K 3/16.

125 Bkz. K 3/23.

126 Bkz. K 4/16.

127 Bkz. K 4/26.

128 Bkz. K 4/30.

129 Bkz. K 5/67.

130 Bkz. K 6/31.

131 Bkz. K 6/39.

132 Bkz. K 9/36.

133 Bkz. K 9/37.

134 Bkz. K 36/1.

135 Bkz. KM 3/1.

136 Bkz. KM 3/6.

137 Bkz. KM 3/21.

138 Bkz. KM 21/59.

139 Bkz. K 34/1.

Kendisini dîvân sahibi yaptığı için Allah'a şükreder ve O'nun nurunun kalbine ışık verdiğini böylece gizli manaların dilinde zâhir olduğunu söyler:

Hzret-i Mevlâya hamd ü şükr-i firāvân
Eyledi bu bendesin **şâhib-i dîvân** (K 1/1)

Nûr- 1 tahûrundan erdi kalbime pertev
Zâhir olup bu dilimde ma'nâ-yı pinhân (K 1/2)

Şâire göre, Allah aşkı kendisini demirden bir kale gibi korumaktadır:

Tâ ezel '**ışık-1 Hudâ** çünkü baña rûşendir
Hıfz eder cânımı ol **kal'a** çün âhendir (G 128/1)

Şâir, hakikatleri anlamayı, onların kendisine arkadaş, yoldaş olmasını ve hakikatleri eksiksiz olarak görebilmeyi, idrak edebilmeyi Allah'tan dilemektedir:

Yâ Rab refîk et baña **tevfiķ-i hakâyık**
Rûşen görüne dideme taķķik-i hakâyık (G 304/1)

Akılsız, idraksiz bir canlı iken Allah'ın sayesinde kemale ermiş bir insan olduğu için O'na şükretmektedir:

Hayvân iken **el-minnetü li'llâh** ki şimdi
'İrfânile ma'mûre-i insâna erişdim (G 304/2)

Şâir, birçok beyitte kul günah işlese de halis bir niyetle Allah'a yalvardığı takdirde O'nun âlemi kuşatan sonsuz kudreti ve rahmetiyle kulun işlediği günahları affedeceğini, bundan asla ümitsiz olunmaması gerektiğini belirtir. Ona göre, insan her nefeste Allah'tan affını dilemelidir.

'İbâdîñ cürm-i 'işyânına bakma
Muķit-i luţfuña yok hadd ü pâyân (G 438/2)

Çoğalsa cürm ü günāhıñ ne ğam Hāḡ erḡamdır
Hemān ḡuḡūḡ-ı ‘ibādı ‘ināyet eyle azalt (G 57/2)

Olma melūl cürm ile Mevlā Kerīmdir
Mesmū‘um oldu ki ‘afvı güneh-kārılıḡdadır (G 169/4)

Ümīdi kesme Bārīden ey Nūrī ‘āḡıbet
Andan saña yine gün olur bir ḡıḡāb olur (G 140/5)

Müteveccih olalım kıbleye el ḡaldırarak
Yalvaralım bizi yoḡdan var eden Ğaffārı (G 532/3)

Şâir, Hz. Peygamber’in hürmeti için Allah’tan yardım istemektedir:

Ḥabībīñ Faḡr-i ‘ālem ḡürmetine
Meded leb-teşnegāna eyle dermān (G 438/2)

Nūrî, kendisinin Allah’ın kölesi olduğunu, O’ndan aslâ ümidini kesmediğini, Kâbe’nin Rabbi olan Allah’tan başkasına hiçbir zaman yönelmediğini ve her dâim yönünün Allah’a doğru olduğunu söyler:

Bendeyim pādşehim sensin efendim sensin
Dā’im **ümīd-gehim** sensin efendim sensin
Hep teveccüh ederim saña **Rabbü’l-Ka’be**
Dem-be-dem **kıblegehim** sensin efendim sensin (K1 27/1-2)

Kâinat, Allah tarafından yoktan yaratılmıştır. Allah tarafından tayin edilmiş bir vakte kadar varlığı devam edecektir.¹⁴⁰ Nūrî, Allah’ın kâinatı yaratma sebebini

¹⁴⁰ Ömer Neseî, *İslâm İnancının Temelleri-Akaid*, Otağ Yayınları, İstanbul, 1986, s. 35-36.

açıklayan “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve âlemi yarattım; onda kendimi tanıttım ve böylece beni tanıdılar.”¹⁴¹ şeklindeki Kutsî hadîsini iktibas yapar:

Zâtı anîñ vesîle-i icâd-ı *kün fekân*¹⁴²

Ekvâna feyz-i hilâkatini ân-be-ân verir (K 7/34)

O Allah ki ne güzel ve eşsiz bir sultandır. O’nun bir emri ile on sekiz bin âlem inşa olunmuştur. O’nun kudretinin sınırı yoktur:¹⁴³

Te‘âlâ’llâhu ekber ħabbezâ sulţân-ı bî-hemtâ

Ki kıldı on sekiz biñ ‘âlemi bir emr ile inşâ (K 2/1)

O, yarattığı her şeyi sanatkârane bir şekilde yapar.¹⁴⁴ O, ne hoş bir yaratıcıdır. İnsan ne kadar inceden inceye araştırırsa da O’nun yarattıklarının bir parçasının hikmetine bile akli ermez:

Zihî şâni‘ ki cüz’î şun‘unuñ birine ‘aql ermez

Ne deñli mû-şikâf olsa ederse ħikmetin icrâ (K 2/2)

Allah, ne hoş bir Razık’tır ki kullarına türlü türlü rızıkları, pek çok tatlı azıkları, maddi ve manevi ihtiyaçları olan her şeyi ihsan eder:¹⁴⁵

Zihî **Râzık** ki ihsân etdi dürlü dürlü erzâkın

‘İbâdına hezârân tûşe-i şîrin ü hem ahlâ (K 2/5)

¹⁴¹ İsmâil b. Muhammed El-Aclunî, *Keşfu’l Hâfâ ve Müzîlü’l-İlbas*, Haz.: Şeyh Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, c. I-II, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiye, Beyrut, 1997, s. 357.

¹⁴² O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece ”Ol” der, o da hemen oluverir. Bakara, 2/117; Bir şeyi yaratmak istediği zaman O’nun yaptığı ”Ol” demekten ibarettir. Hemen oluverir. Yasin, 36/82.

¹⁴³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, Merve Yayınları, İstanbul, 2001, s. 19.

¹⁴⁴ Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah’ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır. Neml, 27/88.

¹⁴⁵ De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da kulaklara ve gözlere kim mâlik (ve hâkim) bulunuyor? Ölüden diriyi kim çıkarıyor, diriden ölüyü kim çıkarıyor? (Her türlü) işi kim idare ediyor? “Allah” diyecekler. De ki: Öyle ise (O’na asi olmaktan) sakınmıyor musunuz? Yunus, 10/31.

O, ne kudretlidir ki zahirde ve batında yarattığı her şeyi yerli yerinde¹⁴⁶ yaratmıştır:

Zihî **Ḳādir** ki hep yerli yerinde eyledi icād
Eger bāṭın eger zāhir eger ḥāşiyet-i esmā (K 2/7)

Hz. Nuh, ulü'l-azm peygamberlerin ilkidir.¹⁴⁷ O'nun şeriatı, kendinden evvelki şeriatları değiştirmiştir. Kendisine “ikinci baba” da denir. Peygamberlerden ömrü en çok olanıdır.¹⁴⁸ Hz. Nuh'a kavminden kendisine iman etmiş olanlardan başka, artık kimsenin asla kendisine inanmayacağı vahyolundu.¹⁴⁹ Bir gemi yapması istendi.¹⁵⁰ İman edenlerle birlikte gemiye bindi ve tufandan hiçbir zarar görmeden kurtuldular.¹⁵¹ Şâir, aşağıdaki beyitte bu olaya telmihte bulunarak, Allah'ın yardımıyla Hz. Nuh'un tehlikelerden emin bir şekilde muhafaza olunduğunu söyler:

Ṭufān-ı ḳahr ḡarḳ edip ekvānı ser-be-ser
Nūh-ı Nicīye tehlikelerden emān verir (K 7/8)

¹⁴⁶ Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da işleri yerli yerince idare ederek arşa istiva eden Allah'tır. O'nun izni olmadan hiç kimse şefaathçi olamaz. İşte O Rabbiniz Allah'tır. O halde O'na kulluk edin. Hâlâ düşünmüyor musunuz? Yunus, 10/3.

¹⁴⁷ Hani biz peygamberlerden söz almıştık; senden Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan da. Evet, biz onlardan pek sağlam söz aldık. Ahzab, 33/7.; O, size dinde Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi ve İbrahim, Musa ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi de kanun kıldı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin! Bu davet ettiğin iş müşriklere ağır geldi. Allah, ona dilediklerini seçecek ve kendine yüz tutanları(yönelenleri) da O'na hidayetle erİştirecektir. Şura, 42/13.

İslam âlimleri, ulü'l azm peygamberlerin bu iki ayette isimleri geçen Hz.Nuh (a.s), Hz.İbrahim (a.s), Hz.Musa (a.s), Hz. İsa (a.s) ve Hz.Muhammed (s.a.v) olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Osman Nuri Topbaş, *Kur'an-ı Kerim Işığında Nebiler Silsilesi*, I-III, Erkam Yay., İstanbul, 2008.

¹⁴⁸ Muinü'd-din Muhammed Emin Hirevî, (*Altıparmak*) *Peygamberler Tarihi*, çev.: Muhammed bin Muhammed Efendi, Berekat Yayınevi, İstanbul, 1978, s.148.

¹⁴⁹ Nuh'a vahyolundu ki: Senin kavminden iman edenlerden başkası asla inanmayacaktır. Bunun için onların işlediklerine üzülmeye. Hud, 11/36.

¹⁵⁰ Gözlerimizin önünde ve vahyimiz (emrimiz) uyarınca gemiyi yap ve zulmedenler hakkında bana (bir şey) söyleme! Onlar mutlaka boğulacaklardır. Hud, 11/37.

¹⁵¹ Denildi ki: Ey Nuh! Sana ve seninle beraber olan ümmetlere bizden selam ve bereketlerle (gemiden) in! Kendilerini(dünyada) faydalandıracağımız, sonra da bizden kendilerine elem verici bir azabın dokunacağı ümmetler de olacaktır. Hud, 11/48.

Hız. İbrâhim¹⁵², Nemrud zamanında dünyaya teşrif etmiştir. O dönemde Nemrud, dünyaya hâkim olan dört kişiden biriydi. Nemrud, saltanatının ilk yıllarında adaletle hükmetti. Fakat sonradan şeytanın vesvesesine aldanıp ilahlık iddİAsında bulundu. Hız. İbrâhim de o dönemde tebliğ vazifesini ifa ediyordu. Dolayısıyla Nemrud'a karşı çıktı ve puthanedeki bütün putları kırdı. Kendisini Nemrud'a şikâyet ettiler. Nemrud ve adamlarının yaptığı müşavere neticesinde yakılmasına karar verildi.¹⁵³ Büyük bir ateş yaktılar ve Hız. İbrâhim'i o ateşin içine attılar, fakat Allah'ın emriyle ateş Hız. İbrâhim'i yakmadı.¹⁵⁴ Nûrî, bu olaya telmihte bulunarak şöyle der:

Hılltle âteş içre revîşîñ 'abd-i hûşa

Berd ü selâm-ı lufla âb-ı revân verir (K 7/9)

Allah, o kadar kudretlidir ki en küçük bir emriyle ay iki parça olur ve tek harfinin kuvveti, nüfuzu insanlara ve cinlere nizam verir:

Yek zerreveş işâreti **mâhı dü nîm eder**

Yek harf-i hükmi **terbiyyet-i ins ü cân** verir (K 7/19)

Yarattığı kâinattaki bütün varlıkları ilahî bir düzene göre tutup terbiye eden Allah'ın kanunları vardır. Hiçbir varlık bu kanunların etkisi dışına çıkamaz.¹⁵⁵ İmanın esaslarından olan kader, "Allah'ın ezelden ebede kadar olacak şeylerin zaman ve mekânını, ne şekil ve ne zamanda olacaklarsa hepsini ezelde bilip o suretle takdir buyurmuş olmasıdır."¹⁵⁶ Kaderin hükmü, meydana gelişi de kazadır.¹⁵⁷ Her şeyi takdir edip yaratan Allah; çalışıp kazanan, işi yapan kuldur. Kul, iradesini hangi yöne sarfeder ve hangi tarafı tercih ederse, Allah da ona mutabık bir şekilde yaratır.¹⁵⁸ Dolayısıyla insanın iradî tercihlerinin sonucu olarak da Allah, bazı kulunu cehennem ateşine atar; bazısına ise cenneti ihsan eder:

¹⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hirevî, *a.g.e.*, ss. 158-184.

¹⁵³ Hirevî, *a.g.e.*, s. 158-159.

¹⁵⁴ Ey ateş! İbrahim'e serin ve selamet ol, dedik. Enbiya, 21/69.

¹⁵⁵ Ziya Ceran, *Allah ve İnanç*, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1972, s. 65.

¹⁵⁶ A.Hamdi Akseki, *İslam Dini*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977, s. 96.

¹⁵⁷ Ceran, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁵⁸ Akseki, *a.g.e.*, s. 97.

Ba‘z-ı kılunu nâr-ı cahîmde kebâb eder
Mağz-ı keremle ba‘zen de bâğ-ı cinân verir (K 7/3)

Kimini dünya ve ahirette hüsrana uğratar. Kimine ise ebedî saltanat verir:

Eyler kimini hâsir-i dünyâ vü âhîret
Şorma kimine salţanât-ı câvidân verir (K 7/4)

2. MELEKLER

Melekler, Allah’ın yarattığı lâtif ve nuranî varlıklardır. Yemezler, içmezler. Erkeklik ve dişilik vasıflarına sahip değildirler. Daima Allah’ı zikreder ve emrolundukları şeyleri yaparlar. Meleklerin sayısı bilinmez. Melekler içerisinde Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil gibi şânı üstün olanlar vardır.¹⁵⁹

Melekler, dîvân şiirinde birçok yönleriyle ele alınır ve Dîvân şâirleri tarafından en çok sevgiliye benzetilirler.¹⁶⁰ Sevgilinin yüz ve huy güzelliği meleklerle ilişkilendirilir.

2.1. Cebrâil

Cebraîl, İlahî irade sahibinden aldığı vahiyleri dünyada tebliğ vazifesiyle görevli peygamberlere ileten mukarreb dört melekten biridir.¹⁶¹ “Edebiyatta Cibrîl, Cibrîl-i Emin, Rûh’ul-Emin, Rûh’ul-Kuds, Rûh-ı Kudsî, Hümâ-yı Kudsî, Bülbül-i Kudsî, Tâvûs-ı Kudsî, Tâvûs-ı Arş, Tâvûs-ı Sidre gibi isimlerle de anılır.”¹⁶² Dîvân şiirinde melekler içerisinde en çok onun adı geçer.

Nûrî, merdivenin başında gördüğü sevgilinin bir bakışıyla kendinden geçer ve onu Cebrâil’e benzetir:

¹⁵⁹ A.Fikri Yavuz, *Açıklamalı-Muameleli İslâm İlmihali*, Çile Yayınları, İstanbul, 1979, s. 22.

¹⁶⁰ Pala, *a.g.e.*, s. 303.

¹⁶¹ Ceran, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁶² Pala, *a.g.e.*, s. 84.

Bir kez nazar edince ser-i nerdübânda
Cibrîl şandım ‘aql-ı medârından o çeşm (Mü/69)

Şâir, Cebrâil’i her an Hz. Peygamber’in kapısında bekleyen, o kapıya yüz sürmekle görevli bir memur olarak tasavvur eder. Devamında ise Hz. Nuh ile Hz. Hud peygamberlere atıfta bulunur:

Deriñde nâşiye-sâdır **Cenâb-ı Cebrâ’il**
‘İbâdîñ olsa n’ola **şâhib-i sefine** vü **hüd** (K 3/30)

Cebrâil, Hz. Peygamber’in aşkıyla yanmakta ve O’nun aşkıyla her an uyanıktır:

İmân getiren şâ’ir-i mâhirleriñ olmaz
Rûhu’l-ıkdüs ‘ışkıñ ile zinde-dilândır (K 5/64)

2.2. Azrâil

Azrâil, canlıların beden yapılarındaki görevini sona ermesiyle, vaki olacak ölüm halinin hazırlanması, meydana gelmesi ve ruhun ahiret âlemine intikaliyle görevlendirilmiş olan melektir.¹⁶³ Melekü’l-Mevt (Ölüm Meleği) de denir.¹⁶⁴

Aşağıdaki beyitte Nûrî, Azrail aniden gelip de canını alana kadar rakibin gayesinin, amacının kötülük yapmak ve elem vermek olduğunu söyler:

Ġâyetü’l-ğâye serî’ü’s-seyrdır dînsiz raķib
Ān-ı vâhid içre cânı çıkdı **‘Azrâ’ile** dek (G 315/4)

2.3. İsrâfil

İsrâfil, “Sûr” denilen bir vasıta ile kıyamet vaktinin ve öldükten sonra bütün canlıların diriltileceği zamanın geldiğini haber vermekle görevli melektir.¹⁶⁵ Dört

¹⁶³ Ceran, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁶⁴ Pala, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁶⁵ Neseî, *a.g.e.*, s. 109.

büyük melektendir. “Sûr” a ilk üfleyişinde bütün mahlûkat ölecek, ikinci üfleyişinde ise hesap günü için dirileceklerdir. Dîvân edebiyatında daha çok ikinci üfleyişi tenasüplü bir şekilde ele alınır.¹⁶⁶

Nûrî, aşağıda beyitte aşkının ahenginin, sesinin kaleminde zahir olduğunu ve İsrâfil Sur’a üfleyene kadar o güzel sesleri kesmeyeceğini söyler:

Nağme-i ‘ışkım nefîr-i hâmeden zâhir olur
Kesmezem ol nağmehâyı şûr-ı **İsrâfile** dek (G 315/2)

Hz. Peygambere hitaben, “Kıyamet vakti gelince İsrâfil’in Sur’unun sesi bütün peygamberlerden üstün olan senin imanının güzel sedasını seslendirir.” der:

Kıyâmet kâ’im olduğda nevâ-yı fazlını söyler
Bütün peygâmler-berân üzre şadâ-yı şûr-ı **İsrâfil** (K1 9/8)

2.4. Mikâil

Mikâil, mahlûkatın rızıklarının taksim edilmesiyle görevli melektir. Allah’ın izniyle rahmet yağdırır, rüzgârları estirir. Diğer bütün melekleri idare eder.¹⁶⁷

Rızıkları taksim ettiğini anlatmak için şâir aşağıdaki benzetmeyi yapmıştır:

Cibrîl-i emîn selâm ağası
Mikâil hazîne kedhüdâsı (KM 1/34)

2.5. Kirâmen Kâtibîn

İnsanların iki yanlarında bulunup sevapları ve günahları yazan meleklerdir. Allah’ın, kullarının amellerini yazmakla görevlendirdiği bu melekler Kur’ân-ı Kerim’de anlatılmıştır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Pala, *a.g.e.*, s. 239.

¹⁶⁷ Pala, *a.g.e.*, s. 320-321.

¹⁶⁸ İki melek (insanın) sağında ve solunda oturarak yaptıklarını yazmaktadırlar. İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın. Kâf, 50/17-18.

Şâir, Hz. Peygamber'e yazdığı bir kasidesinde, ibadetlerinin az, günahlarının ise çok olduğunu, elinin boş, yüzünün kara ve kendisinin kimsesiz bir insan olduğunu, tek ümidinin Hz. Peygamber olduğunu anlatır. Avare bir şekilde ve hesapsız yaşadığını, Kirâmen Kâtibin meleklerinin ettiği cürümleri düzelterek yazdığını sandığını ifade eder:

Tehî-dest ü siyeh-rû bî-kes ü bî-çâre qalmışdır
O şanmışdır **kirâmen kâtibîn** cürmün ede imlâ (K 2/58)

2.6. Kerrûbiyan

Allah'ın en yakınında bulunan dört büyük melek bu isimle de anılır. Ayrıca onlara "Hamale-i Arş" da denilmektedir.

Nûrî, Hz. Peygamber'e yazdığı bir kasidesinde, Mirac'da bütün ruhların Hz. Peygamber'i beklediğini, O'nun yolunu gözlediğini ve dört büyük meleğin O'na olan aşırı sevgilerinden, muhabbetlerinden dîvâne olduklarını söyler:

Qudûm-ı devletine muntazır mi'râcda ervâh
Bütün **kerrûbiyân** olmuşdu ol dem vâlih ü şeydâ (K 2/48)

Yine Hz. Peygamber'i övdüğü diğer bir kâsidesinde de Cebrâil, O'nun seyisi olsa da bu şaşılacak bir şey değildir, çünkü O'na hizmette bulunanlar, O'nun dergâhının kapıcıları, hizmetçileri zaten dört büyük melektir der:

Cibrîl-i emîn olsa n'ola gâşiye-dârı
Huddâm-ı der-i dergeh-i hep **kerrûbiyân**dır (K 5/24)

3. KİTAPLAR

Nûrî Dîvânî'nda en fazla adı geçen ve atıf yapılan semâvî kitap Kur'ân-Kerim'dir. Sadece bir beyitte Tevrat, İncil ve Zebur'un da ismi geçmektedir:

Nuşh eyledi **Tevrât** ile **İncîl** ü **Zebûr**

Şebt ehli re'âyâsı gibi 'uyübândır (K 5/35)

Kur'ân-ı Kerim, Hz.Peygamber'in en büyük mucizesidir. Taklitten ve tahriften uzak tek kitaptır. Günümüze kadar değişmeden gelmiştir. Kur'ân-ı Kerim, kendisinden önceki kitap ve dinleri neshetmiş, bir başka deyişle hükümlerini kaldırmıştır.¹⁶⁹

Nûrî, Kur'ân'ın mânâlarını keşf ettikçe kalbinin vahdet sevinciyle dolduğunu belirtir:

Oldu derûnum maķarr-ı sürûr-ı vahdet

Keşf olarak ma'nâ-yı **Hâzret-i Ķur'ân** (K 1/5)

Kur'ân inince o asırdaki bütün belagat sahipleri O'nun kelamının mükemmelliği karşısında acz içinde kalmışlardır:

Zümre-i nazm-âverân-ı 'aşr-ı belâgat

'Acz ile kaldı inince şîve-i **Ķur'ân** (K 1/35)

Kur'ân sözleriyle, güzel ifade tarzıyla bütün fasihleri susturmuştur. O'nun, insanların muktedir olamayacakları şekildeki düzgün ve icazlı sözleri, Allah'a ait olduğu apaçık belli olan âyetleridir:

Şuşdurdu kelâmıyla cemî'-i füşçâyı

Ķur'ânın o i'câzı yeter nazm-ı 'ayândır (K 5/33)

Kur'ân'ın lâfızlarındaki mânâlar bir uçtan bir uca bütün âlemi hayrete sevk etmiştir:

¹⁶⁹ Neseî, *a.g.e.*, s. 114.

Elfāz u ma‘ānisi ‘aceb mi
Hayret vere ‘āleme ser-ā-pā (K 8/51)

Kur’ân’ın vahiy vasıtası ile Hz.Peygamber’e parça parça indirilmesiyle kalplerdeki bütün gizli sırlar keşf olundu:

Tenzîli ile kulüb-ı nâsa
Keşf oldu serâ’ir-i ħabâyâ (K 8/52)

4. SÛRELER

Sözlükte “yüksek makam”, “yüce derece”, “şan ve şeref”, “binanın kısım ve katları” gibi anlamlara gelen sûre, ıstilahî mânâda ise Kur’ân-ı Kerim’in biri diğerinden ayrılmış yüz on dört bölümden oluşan parçalarıdır.¹⁷⁰ Köklü bir İslamî geleneğe bağlı olarak yetişen dîvân şâirleri beyitlerinde sûrelere yer vermişlerdir.

Dîvânda Yâsîn ve Tâhâ Sûreleri Hz. Peygamber’in şanına gelmesi dolayısıyla geçer:

Ey zât-ı şerîfîñ sebeb-i hilkât-i eşyâ
Şâhid şeref ü ħadriñe **Yâsîn** ile **Tâhâ** (G 1/3)

‘Unvânîñ olup sûre-i **Yâ Sîn** ile **Ṭâ Hâ**
Maĥşûşa saña pādşehim kişver-i vaĥdet (G 59/3)

Divan şiirinde “tas” kelimesi iç içe geçmiş yedi kat gökyüzünü ifade eder. Bazı şâirler gök kubbeyi içi mücevherlerle dolu bir tasa benzetmişlerdir. Bu bakımdan o bir sırdır. Ağız da kapalı olduğunda içindeki mücevherleri(dişleri) göstermediğinden onun da gizli, sırlı bir yanı vardır. Şâire göre yedi kat gök kubbe açılır, tasın içindeki mücevherlerin dökülmesi gibi Kur’an-ı Kerim inzâl olur; ağız açılır, hikmet söyler. Kur’an ile ağız arasında bir yakınlık söz konusudur. Beyitin devamında şâirin Felâk

¹⁷⁰ Ali Turgut, *Tefsir Usulü Kaynakları*, N.U.İ.F. Yayınları, İstanbul, 1991, s. 89.

Sûresi'nden iktibas yaptığını görüyoruz. “Felâk” yani “sabah” kelimesi Allah’ın gece karanlığını yarması sonucunda meydana gelen sabah aydınlığını ifade eder. İlk mısradaki anlamla birlikte düşündüğümüzde; gök kubbe açılıp Kur’an gelir, bu itibârla ağız açılır inciler saçır, hikmetli sözler söyler ve kâinat aydınlanır:

Qır’ân-ı fâs mıdır dehen-i dil-firîb-i yâr
Nev hattı **kul e‘uzü bi-Rabbi’l-felâk** gibi (K 13/6)

5. ÂYETLER

Divânda âyetlere genellikle ibâreler veya kelime halinde iktibâslar yoluyla yer verilmiştir. Nûrî, âyetleri zikrederken genellikle âyetlerin tamamını almamış, birkaç kelime iktibas¹⁷¹ etmiştir. Bu iktibaslarla beyitlerini tezyîn ederek muhtevayı güçlendirmiştir.¹⁷² Bunun yanında telmih yoluyla da bazı âyetlere işaret edildiği görülür.

Dîvânda iktibas yoluyla ve ibâreler şeklinde yer alan âyetler şunlardır:

Hilkât-i eşyâya bâ’ışdir vücûd-ı aqdemîñ
Rahmetenlil-‘âlemînsin¹⁷³ yâ Muhammed Muştafâ (G 2/4)

Eşref-terîñ-i mürselîñ maħbûb-ı **Rabbü’l-‘âlemîñ**¹⁷⁴
Ol **rahmeten li’l-‘âlemîñ** ol muħyî-i kudsî nesem (K 9/37)

Hâzret-i şâh-ı velâyet mazhar-ı ‘ilm-i vücûd
Kân-ı iħsân u seħâ vü kâşif-i **kul innemâ**¹⁷⁵ (G 2/6)

¹⁷¹ İktibas hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Cem Dilçin, *a.g.e.*, s. 465-466.

¹⁷² Tahîru’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul, 1994, s. 61.

¹⁷³ Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. Enbiyâ, 21/107.

¹⁷⁴ Hamd(övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur. Fatiha, 1/2.

¹⁷⁵ De ki: Ben, sadece, vahiy ile sizi ikaz ediyorum. Fakat sağır olanlar, ikaz edildikleri zaman bu çağırışı duymazlar. Enbiya, 21/45.

Çemende servler şaf bağlamış ne hoş dizilmiştir
Rumûz-ı **eynemâ**¹⁷⁶ yı gâlibâ anlar da bilmiştir (G 146/1)

Cân u dilden olalım Ka‘be-i dü ‘âlem-i nûr
Gel **fe-firru**¹⁷⁷ ile Allâha çü merdân kaçalım (G 360/3)

Andan sünûh eyledi zerrât-ı mâ-sivâ
Eflâk-i **kün fekanî**¹⁷⁸ odur mihr-i enveri (K 10/15)

Dîvân’da iktibas yoluyla zikredilen âyetler de vardır. Aşağıda yer alan beyitte Hz.Peygamber’in Mi’raç gecesinde Allah’a olan yakınlığını belirtmek için Kur’an-ı Kerim’de yer alan “Ka’be kavseyni ev ednâ” ifâdesini iktibas yapmıştır:

Ol zemân kim **kâbe kavseyne**¹⁷⁹ erişdiñ ey Hâbîb
Nûr-ı vaḥdetle bir olduñ ḳalmadı hîç mâ-sivâ (G 2/3)

Aşağıda yer alan beyitte de Hz.İbrahim’in ateşe atılma olayının anlatıldığı âyetten iktibas yapılmıştır:

Nîrân-ı cefâyı çevirir **berd ü selâma**¹⁸⁰
Hîlletle gülistân-ı şafâhâ-yı tecelli (K 17/18)

Nûrî’nin, âyet iktibaslarının dışında, bazı şiirlerinde Nur âyetinin adına da yer verdiği görülmüştür. Nur Sûresi, adını Allah’ın nurunun bir benzetme ile açıklayan 35.

¹⁷⁶ Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü(zatı) oradadır. Şüphesiz Allah’ın rahmeti ve nimeti geniştir. O her şeyi bilendir. Bakara, 2/115.

¹⁷⁷ O halde Allah’a koşun. Çünkü ben, size O’nun katından (gelmiş) açık bir uyarıcıyım. Zariyat, 51/50.

¹⁷⁸ O, göklerin ve yerin örneksiz yaratıcısıdır. Bir işi yapmayı isteyince ona yalnız “ol” der, o da olur. Bakara, 2/117.

¹⁷⁹ Sonra (Muhammed’e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu. Necm, 53/8-9.

¹⁸⁰ “Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!” dedik. Enbiya, 21/69.

âyetten almıştır. Ayrıca bu sûrede, “bireysel ve toplumsal hayatla ilgili çeşitli hüküm ve prensipler, özellikle aile hayatına dair esaslar yer almaktadır.”¹⁸¹

Şâir, aşk mektebinde henüz küçük bir çocuk gibi olduğunu ya da daha bir kıvılcım olduğunu, yanması ve pişmesi için daha çok yol alması gerektiğini söyleyerek, şimdiki dersinin Nur âyeti olduğunu yani Nur Sûresi 35. âyetin hikmetlerini anlamak olduğunu belirtir ve bu âyete telmihte bulunur:

Ben ol tıflam ki ‘ışkıñ mektebinde
Baña **nûr âyeti** şimdi sebağdır (G 181/2)

Nûrî, ârif kimselerin Nur Sûresi 35. âyeti okumaları ve idrak etmeleri gerektiğini söylediği aşağıdaki beyitin devamında ise paslı, kirli gönüllerin ancak Allah’ın nuruyla aydınlanacağını söyleyerek bu sûreden iktibas yapar:

Âyet-i **nûrun** ‘alâ **nûru** oğu ‘ârif iseñ
Nûriyâ jeng-i dili nûr-ı Hudâdan açalım (G 360/6)

Dîvân şiiirinde şâirler, Hz. Peygamber’in en büyük mucizesi olan Kur’an-ı Kerim’i O’nun şanını ilan eden bir medhiye kabul ederek, Allah’ın bizzat övdüğü o yüce zâtı methetmekteki yetersizliklerini dile getirirler.¹⁸² Bu itibarla Nûrî de Kalamullah ile övülen bir insanı methetmeye kimsenin takat getiremeyeceğini, şâirlik gücünün Hz.Peygamber’i övmeye yetersiz kaldığını söyler:

Hudâ aña çü **Le-‘amrük**¹⁸³ dedi kitâbında
Ne mümkün olmak o mağbûba ğayrı midhatkâr (K 6/38)

6. HADÎS

“Hz.Peygamber’in kutsal söz ve fiillerine hadîs denir. Hz.Peygamber’in sözlerine hadîs-i kavî, işlerine de hadîs-i fi’lî denir. Hadîslerin bir diğer çeşidi,

¹⁸¹ Kur’an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2006, s. 349.

¹⁸² Emine Yeniterzi, “Türk Edebiyatında Na’atlara Dair”, *Türkler*, Ankara, 2002., c. 11., ss. 762-767.

¹⁸³ (Resulüm!) Hayatın hakkı için onlar, sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı. Hicr, 15/72.

değerlisi, mânâsı vahiy yoluyla Hz.Peygamber'e ilham edilen hadistir ki Hadîs-i Kudî (Kutsal Hadîs) adıyla bilinir.”¹⁸⁴ Dinî ve tasavvufî hayat ve düşüncenin Kur'an-ı Kerim'den sonraki kaynağı hadisler yani Hz.Peygamber'in sözleri, tavsiyeleri ve yaşayış şeklidir.¹⁸⁵

Nûrî, hadisleri -âyetlerde olduğu gibi- iktibas halinde veya telmih yoluyla kullanmaktadır. Bazı hadisler birden fazla beyitte geçmektedir.

Nûrî, Allah'ın varlıkları yaratma sebebinin anlatıldığı bir hadîsin ilk kelimelerini iktibas ederek, hadisin içerdiği anlama telmihte bulunur:

Bağr-ı vahdet içre gizli kân idim

Küntü kenziñ¹⁸⁶ sırrına mihmân idim (G 366/1)

Şâir yine başka bir beyitte, varlıkların hâlk ediliş sebebi olarak Hz.Muhammed'i gösteren hadîsin ilk kelimesini iktibas ederek bu hadise telmihte bulunur:

Gelmeyeydiñ halk olunmazdı cihân u âhîret

Şânına **levlâk**¹⁸⁷ dendi yâ Muhammed Mustafâ (G 30/4)

Tasavvufta ve tasavvuf ehli arasında çok yaygın olarak tekrarlanan “Men arefe nefsehû fekad arefe Rabbhû / Nefsini bilen Rabbini bilir.” sözünün hadîs olup olmadığı tartışmalıdır. Hz.Ali'ye ait olarak da gösterilir.¹⁸⁸

Nûrî, insanın nefsinin ve kendini bilmesinin Allah'ı bilmesine vesile olacağını bildiren bu hadîsin başlangıç kısmını iki beyitte iktibas eder:

Men 'arefden kim ki aldı dersini 'âlim odur

Neşr-i 'ilm-i sır eder ammâ lisâni yoğ durur (G 154/7)

¹⁸⁴ Pala, *a.g.e.*, s. 183.

¹⁸⁵ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 144.

¹⁸⁶ “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve mahlûkatı yarattım, onlara kendimi tanıttım böylece beni tanıdılar.” (Mevzû hadistir.) (el-Aclûni, *a.g.e.*, s. 121)

¹⁸⁷ “Levlâke levlâke mâ halakte'l eflâk” hadisine isarettir: “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.” (Mevzû hadistir.) (el-Aclûni, *a.g.e.*, s. 148)

¹⁸⁸ Üstüner, *a.g.e.*, s. 209.

Cihân-ı **men** ‘arefde hıttâ-yı ‘ilm-i ledünnide
Velîler zümresine pādşadır Hâzret-i Hâşim (K 20/12)

Tasavvufî anlayışa göre biri doğal diğeri ihtiyarî olmak üzere iki tür ölüm vardır. “Ölmeden önce ölmek kavramı” ihtiyarî ölümü temsil eder. Bu ölüm, nefsin heves ve isteklerine gem vurmak demektir. Mutasavvıflar, âşıkın maşuğuna kavuşması olarak tasavvur ettikleri doğal ölümü de sevinçle karşılarlar.¹⁸⁹ Ayrıca, Hak âşıklarının zikir halkası ölmeden önce ölünen yerdir.

Nûrî, “Ölümlle hâllenmeden kendinizi hesaba çekiniz, nefsinizin esiri olmayınız.” gibi anlamları ihtiva eden “Ölmeden evvel ölünüz.” hadîsini Nâmi’nin gazeline yaptığı bir tahmiste zikretmiştir:

Hağ saña ihsân edip fehm ü zekâ ‘ağl u reşâd
Hayy u Qayyûm sırrını ifşâ eder her-dem fu’âd
Lâ-yemûtun ehline et cân u dilden istinâd
Mûtû kable ente mûtû¹⁹⁰ emrine kıl inkıyâd
Gel cihâd-ı ekber eyle nefsini sen kâtil ol (Ta 23/2)

Şâir, “Lahmüke lahmî” şeklinde Hz. Peygamber’e isnad edilen ifadeyi bir beyitinde lafzen iktibas etmiştir. Bu ifade, Hz. Peygamber’in Hz. Ali hakkında “Etin etimdir, kanın kanımdır, ben ve Ali aynı nurdanız.” buyurduğuna dair rivâyettir. Ayrıca şâir, aynı beyitte İnsan Sûresi’nden bir âyeti de iktibas etmiş, Hz. Peygamber’in mucize içeren bu hadîsinin adı geçen âyete tefsir mâhiyetinde olduğunu söylemiştir:

Lahmüke lahmî hadîş-i mu‘ciz-i peygâmb-berî
Oldu tefsîr-i şerîf-i âyet-i Hağ **hel etâ**¹⁹¹ (G 32/3)

¹⁸⁹ Üstüner, *a.g.e.*, s. 239.

¹⁹⁰ “Ölmeden önce ölünüz.” (Mevzû hadistir.) (El-Aclunî, *a.g.e.*, s. 148.)

¹⁹¹ Gerçekten insan üzerinden öyle uzun bir süre gelip geçti ki o anılmaya değer bir şey bile değildi. İnsan, 76/1.

Nûrî, “Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zü’lfikâr. / Ali’den başka genç(yiğit, er), Zülfikâr’dan keskin kılıç yoktur.” şeklinde Hz.Peygamber’e isnad edilen bir hadîse yer vermiştir. Ancak rivâyet yolları zayıf olduğu için bu hadîs itimâda şâyân değildir¹⁹²:

Nev-cevân-ı **lâ-fetâ** maḥşûş-ı naşş-ı **hel etâ**

Şâf-der-i gâlib du‘â-âmûz-ı cem‘-i şeyḥ ü şâb (K 16/33)

Şâir, aşağıda yer alan beyitte de yine bir hadîsi iktibas etmiştir:

Lî me’allâh¹⁹³ rumûzun añladıñsa Nûriyâ

Şübhesiz bildiñ nedir İncil ü Furkândan ğarâz (G 282/5)

7. PEYGAMBERLER

“Sözlükte “haber getiren kişi” manasında kullanılan peygamber kelimesinin terim manası “Allah Teâla’nın kullarına emir ve yasaklarını bildirmek ve onlaradoğruyu, yanlışını açıklamak üzere seçip görevlendirdiği ilâhî elçidir. Kuran-ı Kerim’de “nebi” veya “enbiyâ”, bazen de “râsul” veya “rûsul” diye geçer.”¹⁹⁴ “Bunların Allah’ın peygamberi oldukları kişiliklerindeki yüksek vasıflardan ve Allah tarafından kendilerine verilen mucizelerden sabit olmuştur.”¹⁹⁵

Kur’ân-ı Kerim’de yirmi sekiz peygamberin ismi zikredilmektedir. Dîvân şiirinde ismi ve kıssası ile ilgili olarak kendisi hakkında mazmun olan peygamberler konu edilmektedir. Örneğin, sevgilinin güzelliği anlatılırken Hz.Yusuf, âşıka can verici sözleriyle Hz. İsa zikredilmektedir. Dîvânlar üzerine yapılan çalışmalarda Hayalî Bey¹⁹⁶ ile Nev’î’de¹⁹⁷ on dörder, Fenâyî’de¹⁹⁸ on iki peygamberin ismi tespit

¹⁹² Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 100.

¹⁹³ Allah ile benim öyle bir vaktim vardır ki oraya ne nebiyy-i mürsel sığar ne de melik-i mukarreb. (el-Aclunî, a.g.e, s. 173)

¹⁹⁴ Hamdi Döndüren, “Peygamberlere İman”, Şamil İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, s. 201.

¹⁹⁵ Bilmen, a.g.e., s. 21.

¹⁹⁶ Kurnaz, a.g.e., s. 66-74.

¹⁹⁷ Mustafa Nejat Sefercioğlu, *Nev’î Divânı’nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s. 25-29.

¹⁹⁸ Abdullah Aydın, “Fenâyî Cennet Mehmed Efendi ve Divânı”, Gazi Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s. 24-31.

edilmiştir. Dîvân şiirinde na'tlar hakkında yazılan eserde de on dokuz tane peygamber ismi geçmektedir.¹⁹⁹

Nûrî Dîvân'ında yer alan kırk dört beyitten müteşekkil ikinci kısa mesnevide diğer dîvânlarda hiç rastlamadığımız peygamber isimleri geçmektedir. Bu mesnevide, Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçen ve geçmeyen tam 293 isme yer verilmiştir. Aslında şâir 313 tane isime yer vereceğinin belirtmiştir. Her beyitte ortalama on isim zikredildiğini hesaba kattığımızda şiirin iki beytinin kaybolduğunu söyleyebiliriz. Buradaki isimler “Mefzau'l-Halâyık Menbau'l-Hakâyık” isimli eserde de tespit edilmiştir. Bu eserde yer alan isimlerde Nûrî ile farklılıklar bulunmasına rağmen, Peygamber isimlerinden 268'i Nûrî'nin bildirdikleriyle aynıdır.²⁰⁰

Hesâb-ı ebced ile ceys lafzın et ta'dâd

Temâm[1] **üç yüz on üç**dür ne nâkış [u] ne ziyâd KM 2/9

Kaybolan iki beyit haricinde tespit edilen peygamber isimleri şunlardır: “Âbûn, Âbûh, Ad, Âdem, Advâr, Adûn, Afân, Ahyâl, Â'il, Akliyûn, Amarucîn, Amedân, Âmil, Âmir, Anû , Arfûn, Arfûn-ı diğer, Armîn, Asân, Asfûn, Âsım, Asım, Attâf, Avrâ'iz, Avsûn, Ayhak, Aynâz, Aysaf, Aysûden, Ayzan, Azân, Âzim, Azklân, Avrîs, Bâbîl, Bâri', Bâri'-i diğer, Bârûn, Basâs, Bâzem, Bâyük, Bâyi', Belevâ, Belzah, Bercâc, Bersevâ, Bertafûn, Beslah, Betîhûr, Bîgân, Bîvezer, Câbir, Câbûk, Câmir, Carîb, Cârîh, Câzân, Cercîs, Cûcer, Danyâl, Dâvud, Derbân, Da'da', Eflîk, Elhemî', Elkûm, Elmûn, Elvûn, Elyesa', Ercîl, Erfahşed, Esmân, Eşbîl, Eşmû'il, Eyyûb, Ezmîl, Ferdân, Feryû , Fetvân, Feyyâz, Gâ'ir, Gâbir, Gâlib, Gâlib-i diğer, Galzân, Gamsân, Gânîn, Gufrân, Gelîl, Gelmân, Gelvân, Geylân, Gezûl, Hacrim, Hadîme, Hâfik, Hâ'il, Hakdûn, Hâkık, Hanân, Hanzale, Harbîl, Hârîz, Harkân, Harkıyâ, Harûn, Hâşîm, Hasmân, Hâşîm, Havdân, Hâvic, Haynîm, Hâzim, Hecâcir, Hemîlân, Herbed, Herbît, Heryân, Heybel, Heydân, Heyyâc, Hez, Hezmîl, Hirâd, Hicân, Hîrâ', Hûbeld, Hûd, Hûdîn, İbrâhîm, İdrîs, İlyâs, İmrân, İrmiyâ, Îsâ, Îsâ-yı diğer, İshak, İves, İyâb, Kabîl, Kadîm, Kânûh, Kâsım, Kâşic, Kaynân, Kâyû, Kazâ, Kâzîm, Kebîr, Ken'ân, Lâhîn, Lâhûn, Lâmî, Lâtîf, Lâvî, Lâzîm, Levhâr, Lûg, Lût, Ma'nâ'il, Manzah, Maz'az,

¹⁹⁹ Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 328-339.

²⁰⁰ Mehmed Hakkı Nazilî, *Mefzâu'l-Halâyık Menbau'l-Hakâyık*, Kahire-Mısır, 1293, s. 75-76.

Mehmûn, Menbed, Merham, Merkân, Mersûh, Meslûn, Meydâ , Meylân, Mezâhim, Mezhem, Mısdâ‘, Mihâ‘il, Mihrâs, Mîzâd, Mu‘aylâfî, Mubsıl, Muhammed, Muhlâd, Muhtasır, Mu‘în, Murdârîm, Muza‘tâm, Müdrik, Mühmem, Müteveslih, Mûsâ, Nasdavîn, Nâsî, Nasîr, Nazîr, Nâvî, Nemah, Nûh, Nu‘mân, Pâs[il], Rabâh, Râbûn, Rahîlân, Rahyûl, Ramîl, Râsîl, Re‘îs, Reş‘în, Reşâd, Revân, Reyhân, Rıdân, Ruken, Rûbâl, Sabâh, Sabîh, Sâbih, Sâbit, Sa‘d, Sâ‘dim, Sadîf, Sâdim, Safâ, Safvân, Sahbân, Sâhid, Sâhim, Sahlâ, Sâ‘im, Sâlih, Sâlûm, Sancak, Sânid, Sânûh, Sarîh, Sârim, Sâsân, Sâyi‘ân, Sâyîd, Sâzân, Sefân, Selfîn, Semyûn, Sibât, Subhân, Suheyb, Suheyb-i dîger, Süleymân, Şâhim, Şâri‘, Şemâ‘il, Şemmâh, Şemmâs, Şemtân, Şem‘ûn, Şem‘ûn-ı dîger, Şercîl, Şerîb, Şerûhîl, Şît, Şu‘ayb, Şû ân, Tâbih, Tamîl, Uhnûh, Üzeyr, Vâdim, Valâm, Vâsim, Vicân, Yâbiz, Yabkîn, Yahyâ, Yahyâ-yı dîger, Ya‘kûb, Yânîd, Yânûh, Yesma‘, Yetba‘, Yûhî, Yûnus, Yûnus-ı dîger, Yûnus, Yûnus-ı dîger, Yûsuf, Yûşa‘, Zâhûn, Zâ‘ir, Zâmîl, Zânîn, Zehrâm, Zehrân, Zekerıyyâ, Zencebîl, Zerkân, Zülkifl.”²⁰¹

Enes bin Mâlik’ten rivâyetle Hz. Peygamber’in bir hadîs-i şerifini kaynak gösteren şâir, kendisine şefaata etmeleri ümidiyle bu mesneviyi yazdığını söyler:

Enes rivâyet edip der ki Seyyid-i ‘âlem
Sa‘âdet ile buyurmuş bu ma‘nâ-ğâ[yı] fehm

Ki enbiyâ-yı ‘izâm içre geldi yek âyî
Cihâna **üç yüz on üç** mürselîn-i muhtârîn

Yazıp da bir kişi hırz etse nâm-ı pâklerin
Birer birer ya şaya zât-ı tâbnâklerin

Şefâ‘atine ola cümlesiniñ ol mazhar
Teşâhüb edeler ol âdeme dem-i maşşer KM 2/2-3-4-5

Nûrî, şiiirine konu olan bu hadîs-i şerifi Kitâb-ı Mûsned’den aldığını vurgular:

²⁰¹ Abdullah Aydın, “Hanyalı Nuri’nin Kısa Mesnevisinde İsimleri Geçen 313 Peygamber”, Gazi Türkiyat, Bahar 2009/4, ss. 179-190.

Muhaddisîn-i kirâm eylemi ler istihrâc

Kitâb-1 Müsnede bu gûne etdiler idrâc (KM 2/1)

Şiiri aruz vezninin “Mefâ’ilün Fe‘ilâtün Mefâ’ilün Fe‘ilün” kalıbıyla yazmıştır. Şiirin başlarında vezinle ilgili problem yoktur, fakat isimlerin sıralandığı bazı beyitlerde vezin bozukluklarına rastlanmaktadır. Muhtemelen, Nûrî vezni ikinci planda düşünerek isimleri beyite sığdırma gayreti içine girmiştir. Benzerine şu ana kadar denk gelinmeyen şiir hakkında bu kısa bilgileri vermekle yetinip, şiirin tamamını buraya almıyoruz.²⁰²

Nûrî, dîvânda peygamberleri ismen belirttiği gibi bazı beyitlerde de peygamber lafzını genel bir anlamda kullanmıştır. Şâire göre, her kim ki peygamberlerin yolunu lüzumsuz, gereksiz görürse, hiçbir zaman hakikat menziline başına ulaşamaz:

Ser-menzil-i haķîķate yol bulmaz ol kişi

Kim etmez iķtizâ-yı ser-i râh-ı **enbiyâ** (G 7/2)

Hesap gününde tek sığınılacak yer peygamberlerin dergâhıdır, kapısıdır:

Rûz-ı cezâda eyleyecek melce’ ü penâh

Ey ‘âsiyân işte o dergâh-ı **enbiyâ** (G 7/4)

“ İbrahim aleyhisselâm, yüz yetmiş beş yıl yaşamıştır. Bir rivâyette ise iki yüz yıl ömür sürmüştür. Rivâyet edilir ki, İbrahim aleyhisselâm, ömrünün sonuna yaklaştığı zaman bütün peygamberlerin şekilleri içinde olan sandukayı getirtti. Maksudı oğluna gösterip vasiyet etmektir. Her peygamberin şekli bu hücrede idi. Hâtemü’l Enbiyânın (S.A.V) mübârek sûreti son hücrede idi. Ebû Bekr-i Sıddîk’ın sûreti ihtiyar şeklinde ve İbrahim aleyhisselâm’ın sûretine benzerdi. Alnında “Habib-i Ekrem’i(S.A.V) ilk tasdik eden budur.” diye yazılmış idi. Resûlullah’ın sağ yanına konulmuştu. Solunda Ömer İbnii Hattâb’ın (R.A) sûreti olup, alnında “Dinde çelik gibidir, Allah’tan başka kimseden korkmaz.” yazılı idi. Onun ardında Osman-ı

²⁰² Bu şiirin devamı için bkz.: Abdullah Aydın, “Hanyalı Nuri Osman ve Divanı”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009, s. 496-499.

Zinnûreyn'in sûreti olup alında “ Hulefâ-i Râşidinin üçüncüsüdür.” diye yazılmış idi. Onun karşısında Hazret-i İmam-ı Ali(R.A)’ın sûreti, kılıcını omuzu üzerinde tutar. Alnında “Bu, hücum eden arslandır. Asla korkmaz. O, Allah ve resûlünü dost tutar. Allah ve resûlü de onu dost tutar.” yazılmıştır. Etrafında muhâcirîn ve ensârın(Rıdvanullahi Teâlâ aleyhim ecmain) suretleri yazılmış idi. Sonra evladına: “Peygamberlerin şekillerine bakın.”buyurdu. Baktılar. Gördüler ki bütün peygamberler İshak aleyhisselâm’ın soyundan geliyor. Fahr-i âlem Muhammed Mustafa (S.A.V) ise İsmail aleyhisselâm’ın sulbünden teşrif ediyor. İsmail aleyhisselâm’a dönüp dedi ki: “Ey oğlum, alnında parlayan bu nur, som Peygamber olan Muhammed aleyhisselâm’ın nurudur. Bütün baba ve dedelerimizin vasiyeti, bu nuru iyi muhafaza edip zâyi etmemektir. Evlâdım arasından seni seçtim. Bu mübârek nuru iyi muhafaza et ve nikâhlı afif ve temiz kadınlara teslim et. Sen de evlâdına öyle vasiyyet eyle.” O anda bir bulut gelerek üzerlerine misk yağdırdı. Böylece bu hususta İsmail aleyhisselâm’dan kuvvetli söz alıp vasiyyetini tamamladı.”²⁰³

Nûrî, yukarıdaki hâdiseye telmihte bulunarak bütün peygamberlerin Hz. İbrâhim’in oğlu İshak Peygamber’in soyundan geldiğini, diğer oğlu Hz. İsmail Peygamber’in soyundan ise sadece Hz. Peygamber’in teşrif ettiğini anlatır:

Ḥalîl’ullâhdan şoñra nebîler iki yol tıtdı

Birisi şulb-i İshâk ü birisi nesl-i İsmâ’îl

Cemî’-i enbiyâ İshâkdan dünyâyâ gelmişdir

Ḥuşûşâ pîr-i Ken’ân Ḥazret-i Yâkûb-ı İsrâ’îl

Ne hikmetdir birinden ol kadar mürsel ola irsâl

Birinden yalnız bir Ahmed-i Muhtâr ola tesyîl (K1 9/1-2-3)

²⁰³ Hirevî, *a.g.e.*, s. 193.

7.1. Hz.Muhammed

Nûrî Dîvânı'nda ismi en çok zikredilen peygamber Hz. Muhammed'dir. Dîvânda Hz. Muhammed hakkında yazılmış otuz altı adet müstakil manzume bulunmaktadır. Kaside nazım biçimiyle yazılmış on Na't, yirmi iki gazel, iki murabba, bir kısa mesnevi ve bir tahmise ek olarak birçok beyitte O'nun çeşitli özellikleri şâirâne bir üslûpla işlenir. Dünyaya teşrifinden başlayıp, vefatına kadar geçen süre içerisindeki birçok hâdise, mucize ve fiilleri Nurî Dîvânı'nda geniş yer bulur.

Hz.Muhammed (s.a.v.) dîvânda şu isim, sıfat ve teşbihlerle ale alınır: “Muhammed, Mustafâ, Ahmed-i Muhtar, Resûlallah, Habibullah, Habib, Server, Efendim, Sahib-i devlet, Şah-ı Dîvân-hane-i ma'na, Ümmî, Fahr-i 'Âlem, Şah-ı serir-i kurb-ı Hak, 'Andelib-i hoş-neva-yı gülşen-i rahmet, Mürşid-i dergâh-ı vahdaniyyet-i Yazdan, Hatib-i minber-i evha, Edib-i mekteb-i Yasin, İmam-ı enbiya, Va'iz-i kürsi-i ev-edna, 'Andelib-i Hazret-i Cibril, Emir-i taht-ı Levlak, Hıdiv-i efser-i Taha, Şefi'ü'l-müznibin, Derya-yı şefa'at, Hudavendâ, Hıdiv-i kişver-i lahut, Şah-ı mesned-i 'ışk, Sütude-hulk, Habib-i güzide-i Ma'bud, Şeh-i erike-i lahut, Mah-ı çarh-ı hüda, Dilir-i namver, Daver-i ferişte cunud, Re'is-i hayl-i rüsül, İmam-ı cami'-i lutf, Hatib-i minber-i cud, Penah-ı cümle-i 'âlem, Melaz-ı halk u ümem, Rahim-i bende-nüvaz, Şefi'-i yevm-i hulud, 'Âlim ü kadim, Peri peyker, Gülbün-i gülşen-i Taha, Gül-i bağ-ı Yasin, 'Andelib-i çemenistan-ı riyaz-ı İclal, Şeh-i taht-ı kudret, 'Arif-i Hazret-i Hak, Pertev-i hurşid-i visal, Server-i ehl-i yakın, Mürşid-i kerrubiyyin, Badi-i kevn-i cihan, Mazhar-ı nakş-ı eşkâl, Nazım-ı kâmil-i Dîvân-ı kemal ü iclal, Ma'na-yı lafz-ı vücud, Hatem-i vahy-i Huda, Padşah-ı dü-sera, Şem'-i mihrab-ı vefa, Nur-ı kandil-i kerem, Şem'-i şebistan-ı himem, Lu'lu'-yı tac-ı şeref.”

“Hz. Muhammed'in(s.a.v.) ruhu, yaratılan ilk cevherdir.”²⁰⁴ “Allah'ın ilk yarattığı benim nurumdur.”²⁰⁵ meâlindeki hadîs-i şerifte, yaratılan ilk cevherin Hz. Peygamber'in ruhu olduğu belirtilir. Şâir, Hz. Muhammed'in mübârek ruhu ezelde

²⁰⁴ Emine Yeniterzi, “ Hulâsatü'l-Hakâyık'ta Hz.Peygamber'in Üstün Özellikleri ”, *Uluslararası Hacı Muhammed Lütfi(Alvarlı Efe) Sempozyumu Bildirileri, Erzurum*, 2013.

²⁰⁵ Ahmed B. Muhammed El-Kastalani, *Mevahibü'l-Ledünniye Tercümesi*, c. I-II, çev.: Abdülbaki (Şakir Baki), Şirket-i Tahkimiye Osmanlı Komandit Neşr, İstanbul, 1899, c. I, s. 47.

nebi olarak irsal olunduğunda, kâinatta henüz insanın nefesinin, toprağın, suyun ve ateşin yaratılmamış olduğunu söyler:

Ezelde rūḥ-ı şerīfīñ Nebī-i mürsel iken
Yoğ idi Ādem ü bād u türāb u mā vü ne nār (K 6/41)

Soyu, nesebi hâlis bir gül gibi olan Peygamber Efendimiz'in kutlu doğumu her iki âlem için de bir ikramdır:

Seniñ **mevlid-i pākiñ** ey aşl-ı gül
Dü kevnīñ nüfūsuna oldu **kerem** (K 11/3)

O'nun dünyaya teşrifi şüphesiz ki bir rahmettir. İnsanlık âlemi için bir ikramdır:

Oldu teşrīfīñ seniñ dünyāya **rahmet** şübhesiz
'Ālem-i nāsūt anıñçündür **mükerrem** merḥabā (G 4/4)

O, hakikat güneşinin yanında diğer bütün nebîler ve evliyâlar âdetâ zerre mesabesindedir. Felekler, onun kapısına yüz sürmek için aşk ile dönmektedirler:

Bütün zerrâtıdır cümle nebîler evliyâlar hep
Odur **şems-i ḥaḳīkat** mihr-i gerdün bābına rû-sā (K 2/45)

Şâir, beyitlerini Hz. Muhammed'in vasıflarıyla süsler. Hz. Peygamber'in fizikî güzelliklerini anlatarak O'nu taltif eder. Cihan O'nun güzelliklerinin tecellisidir. Hz. Muhammed'in mübârek yüzü güle benzer, saçları sümbül bahçesini andırır. Gözleri nergis, boyu servidir:

Lebi mül çehresi gül perçem-i sūhı sünbül
Çeşmi nergis ḳadi serv ü ruḥudur lâle-i âl (K 4/2)

Şâir, "Hz.Yusuf dönemindeki insanlar eğer Hz. Muhammed'in yüzündeki gösterişli, parlak tüylerden birini görmüş olsalardı, o güzellik şehrinde, Yusuf'un

güzelliğine kimse dönüp bakmazdı. Yusuf'u ayaklar atında ezerlerdi.”diyerek Hz.Yusuf dönemine telmihte bulunur. Aynı zamanda tenasüp sanatını da kullanır:

Ṭumṭurāk-ı ḥaṭını görse bu şevketle anıñ
Mısr-ı ḥüsnünde eger **Yūsuf** olurdu pā-māl (K 4/4)

Egerçi **Yūsuf aḥsen** olduđu meşhürdur ammā
Bütün peygām-berānıñ dil-berisin yā **Resūl'allāh** (G 454/2)

Ey Hâşim'in soyundan gelen Mustafa! Senin övgünü hiçbir kalem yazamaz. Kimse senin vasıflarını sayamaz. Ümmetinin aklı Sen'i iyice anlamaya, tanımaya yetmez. Sana tâbî olmak için seni zahiren tanımak yeterlidir. Seni uzaktan tanıyan arap ve diğerk milletler hemen sana tâbî oldular:

Eyā Hâşimiyyü'n-neseb **Muṣṭafā**
Ne mümkün ki yaza medîḥāñ kalem

Ḳalem ne gedâdır seni vaşf ede
Seni derk eder mi 'uḳûl-i ümem

Seniñ zâhiriñ bildi cümle enām
Saña tâbî' oldu 'Arabla 'Acem (K 11/6-7-8)

Takvâda en ileri olan Hz. Muhammed'e köle olmayan, O'na gönülden bağlanmayanın gönlü şirkten kurtulamaz:

Şadru'l-verā **Muḥammed 'aleyhi's-selāma** tâ
Bend olmayınca dil bulamaz şirkden rehā (G 1/1)

Sen öyle bir peygambersin ki saçından tek bir kıl düşmesin diye biz canımızı feda ederiz. Sen suçluların, günahkârların şefaatçisisin. Asilerin yardımcısısın.

O peygam-ber ki düşse bir kıllı başlar fidâ olsun
Şefî'-i müznibîndir dest-gîr-i 'âşiyândır bu (G 450/4)

Hız. Muhammed, dîvân'da ahlâkının yüceliğiyle ve soyunun temizliğiyle memduhlar için bir teşbih unsurudur. O, bütün nebilerin başıdır, seyyididir. Kâinatın iftihar vesilesidir. Yaratılmışların en ulusudur. Allah'ın en güzide peygamberidir. O, nebiler zümresine Cenâb-ı Hakk'ın bir ikrâmıdır:

Cemî'-i enbiyânîñ **serverisin** yâ Resûl'allâh
Şerefle kâ'inâtîñ **mefharısın** yâ Resûl'allâh (G 454/1)

Yaratılmışların sen **ekberisin** yâ Resûl'allâh (G 454/4)

Hudânîñ eñ güzide mürselisin yâ Resûl'allâh
Nebiler zümresiniñ efđalisin yâ Resûl'allâh (G 455/1)

7.1.1. Nübüvvet

“İlahi peygamberler ya bir kavme, ya bir ülkeye veya belirli bir zamana gönderilmiş veyahut belirli ümmetlerin belirli devirleri için gelmişlerdir. İçlerinden ancak Hâtemül Enbiyâ Muhammed Mustafa(s.a.v.) Efendimiz, yalnız Arablara değil, yeryüzünde bulunan bütün milletlerin, hattâ yedinci yüzyıldan dünyanın sonuna kadar bütün insanların saadetini sağlamak için gelmiş ve İlâhî peygamberlerin sonuncusu olmuştur.”²⁰⁶ O'ndan sonra peygamberlik yolu kapatılmıştır.²⁰⁷ Mühr-i nübüvvet, peygamberlik mührüdür. “Bu, Peygamberimizin arkasında mübarek kalbi hizasına gelen, iki küreği arasında bulunan ilahî bir nişandır.”²⁰⁸

²⁰⁶ Zekâi Konrapa, *Peygamberimiz İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 12.

²⁰⁷ Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. Ahzab, 33/40.

²⁰⁸ Ali Arslan Aydın, *İslâm'da İman ve Esasları*, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1982, s. 212.

Ol Hâtemü'r-rüsül ki risâlet kütusunu
Mühr-i **nübüvvet** ile çapamış çapağ gibi (K 13/8)

7.1.2. Şefaât

“Âhirette peygamberlerin ve kendilerine izin verilen kimselerin müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunmaları anlamında bir terim.”²⁰⁹dir. Kur’ân-ı Kerim’de birçok yerde insanlar, çetin bir hesap gününün geleceğiyle ilgili ikaz edilir. O gün, ancak Allah’ın izin vereceği kimseler şefaâtçi olabilir.²¹⁰

Nürî, kıyâmet günü ümmetlerin içinde günahkâr ve ayıpları ortaya çıkarılmış bir kul olarak rezil rüsva olmamak için Hz. Muhammed’den şefaât meclisinde, şefaât edilecekler arasına kendisini de lâıyk görmesini diler:

Şefâ’at bezmine Nürî kuluñu eyle şâyeste
Ki ümmetler içinde olmaya cürm ile ol rüsvâ (K 2/67)

Ey şâhım! Bu kölene inâyet et, şefaât eyle, sevindir. Mahşerde beni reddederek kimsesiz bırakma!

Ƙıl **şefâ’atle** meded bendeñi şâhım mesrûr
Eyleme redd ile ben bî-kese ol dem imlâl (K 4/78)

Nürî’ye göre “şefî’u’l-müznibâ” yani “günahkârların şefaâtçisi” Hz. Muhammed şefaât deryasıdır. O’nun vücudu âleme rahmettir, yarının, kıyâmet gününün tek lütfüdür:

²⁰⁹ Mustafa Alıcı, “Şefaât”, *DİA*, TDVY, Ankara, 2010, c. XXXVIII, ss. 411-412.

²¹⁰ Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür. Bakara, 2/255.

Şefî'ü'l-müznibâ sensin o deryâ-yı şefâ'at kim
Vücûduñ 'âleme rahmet özündür ni'met-i ferdâ (K 2/52)

7.1.3. Mûcîzeleri

“Dini kuvvetlendirmek amacıyla ve Allah’ın emri ve izniyle peygamberler tarafından yapılarak halkı hayrette bırakan olağanüstü haller”²¹¹dir. Dîvân edebiyatında başta Peygamberimiz olmak üzere birçok peygamberin mucizelerine telmih yoluyla yer verilir.²¹² Nûrî Osman da Dîvânında, Hz. Peygamber’in birkaç mucizesine özellikle de Miraç gecesi yaşanan hadiselerle çokça yer vermiştir.

En büyük mucizelerin kaynağı, bütün peygamberlerin sultanı olan Hz. Muhammed’dir. O’nun bütün mucizelerini yazmaya kalemin gücü yetmez ve akıl onların hikmetini anlamakta aciz kalır:

Sultân-ı cemî'-i enbiyâdır

Ol maşdar-ı mu'cizât-ı kübrâ

Tahrîrine cümle mu'cizâtın

Yoğ havşala-ı kalemde yara (K 8/47-48)

7.1.3.1. Mi'raç

Miraç, kelime mânâsı olarak “merdiven” ise de Peygamberimizin göğe yükselmesine verilen addır.²¹³ Hz. Peygamber’in, peygamberliklerinin on ikinci yılında, Ramazan ayının on yedinci yahut Receb’in yirmi yedinci gecesi²¹⁴, Mekke’deki Mescid-i Haram’dan Kudüs’teki Mescid-i Aksâ’ya gelmesine İsrâ;

²¹¹ Pala, *a.g.e.*, s. 327.

²¹² Pala, *a.g.e.*, s. 327-328.

²¹³ Pala, *a.g.e.*, s. 322.

²¹⁴ Abdülbâki Gölpinarlı, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2004, s. 220.

Mescid-i Aksâ'dan Sidre-i Müntehâ'ya kadar olan yolculuğuna da Mi'raç denilir.²¹⁵
Kur'ân-ı Kerîm'de bu iki olayın anlatıldığı sûreye de İsrâ adı verilmiştir.²¹⁶

Nûrî, Dîvândaki kasidelerinde ve gazellerinde birçok kez Miraç hadisesine değinir, fakat Peygamberimiz için yazdığı birinci kasidede bu olaya biraz daha çok yer vermiştir. Bir gece kâinatın efendisi olan Hz.Peygamber'in arş-ı âzama misafir olarak davet edildiğini söyler:

Ya'nî bir şebde ol server-i 'âlem
Da'vetle oldu 'arş-ı a'zama mihmân (K 1/44)

Peygamber Efendimiz, o gece Cebrâil Aleyhisselâm'ın getirdiği cennet bineği olan Burak'a bindi ve birlikte önce Mescid-i Aksâ'ya gittiler. Orada gelmiş geçmiş bütün peygamberler O'nu karşılayıp arkasında namaz kıldılar.²¹⁷ Yani Hz. Peygamber bütün peygamberlere imamlık yaptı. İşte Nûrî bu hadiseye telmihte bulunarak şöyle der:

Cümleye oldu **imâm** ol gice mihrâba geçüp
Giydi hatmiyyete halvet verilip istiqlâl (K 4/43)

Resûlullah göğe yükseldikçe melekler, periler ve bütün ruhlar geride kaldı. Allah'ın sevgilisi vasılullah olmak için hepsini geçip geride bıraktı:

Çaldı melâ'ik perî vü cümle ervâh
Oldu geri vaqt ü ân u hîz ü ezmân

Geçdi o maḥbûb-ı Ḥaḳ cümleyi şoñra
Vâsıl'ullâh olup olmadı ekvân (K 1/45-46)

²¹⁵ Pala, *a.g.e.*, s. 322.

²¹⁶ Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübârek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir. İsrâ, 17/1.

²¹⁷ Pala, *a.g.e.*, s. 322.

Resûl-i Ekrem'in Miraç mucizesi haktdır ve gerçektir. Bunda hiçbir şüphe yoktur.²¹⁸ Zaten Cenâb-ı Hakk da bu geceyi İsrâ Sûresi'nde açıkça beyan etmiştir:

Ne şübhe olduğu mir'ât-ı vech-i Hâk ki zâhirdir
Yeter şâhid kemâl-i zâtına anıñ **şeb-i isrâ** (K 2/29)

Peygamberimizden başka hiçbir peygambere böyle yüce bir mevki nasip olmamıştır:

Kim oldu andan özge lâyıq-ı mi'râc u hâtmiyyet
Kim oldu enbiyâ içre bu gûne zât-ı vâlâ-câ (K 2/32)

Ermedi ğayrısı ol rütbe-i 'âlî-sâna
Bir Nebîye o kadar itmedi Allâh ibcâl (K 4/53)

Peygamberimiz arşa varır. Arşın nuru kendisini kaplamıştır. O sırada kalp ve beden gözüyle Cenâb-ı Allah'ı görmüş, bu esnada öyle bir yakınlık elde etmiştir ki, Kur'an-ı Kerim'de beyan buyurulduğu üzere²¹⁹ ile bu iki yayın uzunluğu kadar (kâbe kavseyn) veya daha az (ev ednâ) idi:

Erişdi maq'ad-ı şıdğ u **maqâm-ı kâbe kavseyne**
O şeb kim da'vet etdi lâ-mekâna Rabb-i bî-hemtâ (K 2/32)

Dîde-i sırrı ile **gördü Cemâl'ullâhı**
Seyr-i dîdâr-ı Hudâ vaşfına hiç var mı mecâl (K 4/51)

Resûl-i Ekrem "Mahbûb"dur, Cenâb-ı Allah sevendir. Resûl-u Ekrem sevilendir; hatta O, Allah'ın sevgisinin (Nur'unun) somutlaşmasıdır. "Men reani fekad rea'al Hakka..." hadisi "Her kim beni görürse Hakk'ı görmüştür. Zira şeytan benim

²¹⁸ Konrapa, *a.g.e.*, s. 142.

²¹⁹ Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu. Necm, 53/8-9.

sûretimde mütemessil olamaz. Kat'iyyen o sûrette zâhir olamaz."mânâsındadır.²²⁰ Şâir bu hadisi iktibas yapmıştır:

Müsâfir-hâne-i kudse erince **gördü Allâhı**
Rumûz-ı **men reâni**yle eder 'ârifleri ĩmâ (K 2/51)

Leyletü'l-mi'râca **gördüñ cemâl-i Hâzreti**
Men ra'yi sırrın ifşâ eylediñ ey pādşâ (G 30/3)

Peygamberimiz Miraç'ta namaz emrinin yanı sıra Bakara Sûresi'nin son âyeti ile geri dönmüş ve ümmetine bunları bildirmiş, ümmet de O'nun bildirdikleriyle amel etmiştir:

Yek-be-yek verdi haber ümmetine gördüğünü
Cümlesi etdi o aḥbâr ile ḥâşıl âmâl (K 4/56)

7.1.3.2. Parmağından Su Akması ve Şakku'l-kamer

Enes bin Mâlik (r.a)'den rivâyet edildiğine göre Mekke ahâlîsi Rasûlullah Efendimiz'den kendilerine bir âyet (mûcize) göstermesini istediler. O da onlara Ay'ı iki parça hâlinde gösterdi, hattâ Hirâ Dağı'nı bu iki parçanın arasında gördüler.²²¹ Nûrî bir kasidesinde bu olaya ve Tebük Seferi'nde mübârek parmağından su akıtmasına telmihte bulunur:

Mâ benânından **aḳdı âb-ı revân-baḥş**
Etdi iki pâre mâhı yerde o sultân (K 1/19)

²²⁰ http://www.anadoluyaydinlanma.org/KadimBilgelik/Islam_Tasavvufu/varlik_varolus.pdf (erişim tarihi: 16.02.2015)

²²¹ http://muridan.com/sakk-i-kamer-ayin-ikiye-ayrilmasi-mcizesi_h2173.html (erişim tarihi: 16.02.2015)

7.2. Hz.Âdem

Allah, Hz.Âdem ile Hz.Havva'ya cennette yaşamalarını ve cennetin her nimetinden faydalanmalarını, fakat yasak olan meyveye yaklaşmalarını emretmişti.²²² İblîs ise Âdem Aleyhisselâm'la Hz.Havva'yı tuzağa düşürüp yasak meyveyi yemeleri konusunda çeşitli hilelere başvuruyordu. Nihâyet birgün İblîs onların yanına tekrar geldiğinde, kendilerinin iyiliklerini istediğine yemin etti ve onları aldattı. Yasak olan ağacın meyvesinden yemelerini sağladı ve onların cennetten çıkarılmalarına sebep oldu.²²³ Daha sonra Hz.Âdem Aleyhisselâm, Allah'ın kendilerine yasak ettiği bir fiili işlediğinden dolayı çok utandı, pişman oldu ve tevbe etmek için Rabb'ından bazı kelimeler telakki etti. Nasıl tevbe edeceği kendisine ilham olundu. Yüce Allah'ın birçok ismini zikrederek affını niyaz etti. Bu durum Nûrî Dîvânî'ndeki bir beyitte şöyle anlatılır:

Âdem gibi düş zemîn-i hecre

Taḥşîl edegör 'ulûm-ı esmâ (K 8/9)

Aşağıdaki beyitte Hz. Âdem'in bütün isimleri ve ilimleri Cenâb-ı Hakk'tan öğrendiği ifade edilir:

Sen ol 'Alîm ü Ḳadîmsin ki senden almışdır

'Ulûm-ı 'allâme'l-esmâ'yı Âdem-i mescûd (K 3/29)

7.3. Hz.Nuh

Hz.Nuh, ülü'l-azm peygamberlerdendir.²²⁴ Kendisi, Âdem Aleyhisselâm'dan sonra "Ebülbeşer" yani "İnsanların atası"dır. Tufan hâdisesinden sonra insanlık Nuh Âleyhisselâm'ın üç oğlundan türemiştir. Buna göre, yeryüzündeki insanların tümü Nuh Âleyhisselâm'ın zürriyetindendirler.²²⁵

²²² Pala, *a.g.e.*, s. 6.

²²³ M.Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, TDVY, Ankara, 2004, c. I., s. 36.

²²⁴ Osman Nuri Topbaş, *Kur'ân-ı Kerîm Işığında Nebiler Silsilesi*, c. I-III, Erkam Yay., İstanbul, 1429/2008, c. I, s. 211.

²²⁵ Köksal, *a.g.e.*, s. 108.

Aşağıdaki beyitte Hz.Nuh kaptan olarak zikredilir. Burada “muhit” kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Kelimenin ilk anlamını düşünürsek Hz.Nuh, bütün yeryüzünü kuşatan büyük denizdeki geminin kaptanıdır ve insan soyunun Tufan hadisesinden kurtuluşunu sağlamıştır. Kelimenin uzak anlamından hareketle beyite yaklaşırsak, Nuh Âleyhisselâm, hikmetleriyle insanlığa ışık tutan, onların Tufan’dan sonra birliğini sağlayan, aynı zamanda Allah’ın birliğini de yine Tufan’dan sonra “ibnâ” yani bina eden büyük bir âlimdir. Burada şâir “tufan” kelimesiyle tezat yapmıştır:

Kapudan-ı **muhi̇t**-i hikmeti **Nūh-ı peyem-berdir**

‘İbâda birliğin Haqqıñ edip **tūfan** ile ibnâ (K 2/11)

Aşağıdaki beyitte ise Nûrî, Nuh Tufanı’na telmihte bulunarak Hz. Peygamber’in sonsuz bir hidâyet denizi olduğunu ve O olmasa insanlığın kurtuluşa eremeyeceğini söylemektedir:

Bulmazdı **necât** olmasañ ey baħr-ı hidâyet

Nūhuñ hele **tūfanı** ki bî-ħadd ü kerândır (K 5/43)

7.4. Hz.Musa

Hz. Musa, dîvân şiirinde genellikle, Allah’ın Tûr dağında tecelli edişi, Firavun ile olan mücadelesi, Yed-i Beyzâ mucizesi ve Şu’âyb peygambere çoban durması münasebetiyle anılır.²²⁶ Nûrî Dîvânı’nda ise Musa Peygamber, Kelim ve Musa adlarıyla; mucizelerinden olan Âsâ, Yed-i Beyzâ, Tûr Dağı’nda Allah’ın tecellisine mazhar olması ve orada Allah’la konuşması münasebetleriyle anılır.

Allah tarafından kendisine hitab olunan, söz söylenen büyük peygamber Hz.Musa’dır. Âsâ ve Yed-i Beyzâ, kendisine Cenab-ı Hakk’tan verilmiş ihsanlardır:

Nedîmi hem **Kelîmi Ĥazret-i Mūsâ-yı** ekberdir

Aña ihsân olur Ĥağdan ‘**aşâ** vü hem **yed-i beyzâ** (K 2/22)

²²⁶ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 69.

Hiz. Musa, Tûr dağında ilahi sese ve söze mazhar oldu. Bu ânın heybetinden kalbi şiddetle çarpmaya başlamış, bacakları titremiş, dili tutulmuş, vücudunun gücü azalmış, kendisi ölü gibi hareketsiz hale gelmişti. Yüce Allah, bir melek gönderdi. Bu melek Musa Aleyhisselam'ın kalbini güçlendirdi ve aklını başına getirdi.²²⁷ Nûrî, bu durumu şöyle anlatır:

Dayanmadı bir cilveñe **Mûsâ-yı peyem-ber**

Bî-hûş olarak **Tûr**da ol şayha-künândır (K 5/47)

Hiz. Musa gibi ilahi kelama mazhar olmak istiyorsan, varlık elbisesinden sıyrıl! Mevcudiyetinden ve sen-ben davasından vazgeç. Şâir, aynı zamanda burada Araf Sûresi'nden iktibas yapmıştır.²²⁸

Haber almak dilersen **len terânî**den **Kelîm-âsâ**

Libâs-ı hestîyi çâk edegör ben ile senden geç (G 86/4)

7.5. Hiz. İsa

Dîvânda, Hiz. İsa, nefesi ile hastaları iyileştirip ölüleri diriltmesi gibi mucizeleriyle ele alınır. Ayrıca Hiz. İsa ile ilgili tasavvurların yer aldığı beyitlerde Hristiyanlığa ait mefhumlardan olan “dem-i İsa, İsa-nefes, ihyâ, İsa-yı Rûhullah, büt, sanem, deyr, zünnar, şarap, kâfir vb.” kelimeler tenasüp²²⁹ halinde çeşitli münasebetlerle zikredilir.

Hiz. İsa, babasız olarak dünyaya geldiği için “Rûhullah” ismiyle de anılır. Aşağıdaki beyitte Nûrî bu duruma ve Hiz. İsa'nın nefesiyle hastalara şifa vermesine telmih yapar:

²²⁷ Köksal, *a.g.e.*, s. 26.

²²⁸ Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca “Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!” dedi. (Rabbi): “Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!” buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim. Araf 7/143.

²²⁹ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 70-71.

Gelip dünyāya ‘İsā oldu emr-i Hāḫla rūḫ’ullāh
Hakīmīdir o ṣāhīñ k’eyledi çok mürdeler ihyā (K 2/23)

7.6. Hz.Hızır

Hz. Hızır, bir rivâyete göre âb-ı hayat içip ölümsüz olduğuna inanılan; diğēr bir rivâyete göre ise peygamber ya da velî olduğuna inanılan bir zâttır. Kur’ân-ı Kerim’de Hz.Musa ile olan macerası anlatılır.²³⁰ Hz. Hızır’ın darda kalanlara yetişmesi inancı oldukça yaygındır.²³¹ Halk inanışlarına göre, Hz. Hızır karada; Hz. İlyas ise denizdekilerin imdadına koşar.²³² Dîvânlarda genellikle Hz. Musa, Hz. İlyas, Hz. İsa peygamberlerle ve İskender ile anılmaktadır. Hz. Hızır ile Hz. İlyas, Hz. Musa ve İskender’in arasında kurulan ilgiler, daha çok, kıssalarda anlatılan ve bilinen hadiselerle alakalıdır.

Nûrî, Hızır Aleyhisselam’ın âb-ı hayat içemesine telmihte bulunarak şöyle der: Sözün, kelamın ve şiirin tesiri o kadar kuvvetlidir ki Hz. Hızır ile İskender’i suya kandıran âb-ı hayata bedeldir:

Hızır u **İskenderi** sîr-âb ede cûy-ı nazmı
Eyleye **âb-ı hayâta** bedel eczâ-yı sūḫan (Ta 2/7)

Aşağıdaki beyitte de Nûrî, Hızır Âleyhisselam’dan Hanya’da Allah aşkıyla yanan susamışlar için himmet istemektedir:

Ey **Hızır**-ı mübârek-ḫadem-i himmet-i vâlâ
Hanyaya yetiş teşneleri ḫıl irvâ (N 26/1)

²³⁰ Kehf 18/59-81.

²³¹ Pala, *a.g.e.*, s. 204.

²³² Ceylan, *a.g.e.*, s. 381.

7.7. Hz.Yakub

Hz. İbrahim'in torunu, Hz. İshâk'ın oğlu ve Hz.Yusuf'un babası olan Yakup Âleyhisselam, dîvân şiirinde daima Yusuf ile ilgili olarak anılır.²³³ Ayrıca Hz.Yakup, oğlu Yusuf'un hasretiyle ağlamaktan gözlerinin görmez oluşu, Beytü'l-ahzân'ı, gözlerinin açılışı gibi telmihe matuf olan konularla zikredilir.

Aşağıdaki beyitte şâir, Yakup Âleyhisselâm'ın oğlu Yusuf'un hasretiyle kendinden geçmesi ve gözlerinin kör olması hadisesine telmihte bulunur:

Anîñ bir 'âşık-ı âşüftesidir **Ĥazret-i Ya'kûb**

Anîñ 'ışkıdır ol dānāyı eden merd-i nā-binā (K 2/16)

Bir zamanlar Yakub'un gözü cemalinle aydın iken, ayrılığın onu zayıf ve bitkin bir hâle düştü:

Cemālîñ eyler iken bir zemān gözün rûşen

Firākîñ eyledi **Ya'kûbı** bî-mecāl ü nizār (K 6/58)

Aşağıdaki beyitte ise Hz. Yakup'un Yusuf'un kuyuya atılmasından sonra onun hasretiyle yıllarca kalıp ağladığı "Beytü'l-hazen"e; ardından Yusuf'un gömleğinin kendisine getirilmesi ve gözlerine sürmesiyle gözlerinin açılmasına telmih vardır:

Beytü'l-hazene otur çü **Ya'kûb**

Ol bÿy-ı **ķamîşasın** müheyyā (K 8/12)

7.8. Hz.Yusuf

Hz. Yusuf, hayatı ve kıssası Kur'ân-ı Kerîm'de Yusuf Sûresi²³⁴ ile anlatılan ve güzelliğiyle meşhur bir peygamberdir. Yusuf kıssası Kur'ân-ı Kerim'in en güzel

²³³ Pala, *a.g.e.*, s. 478.

²³⁴ Yusuf 12/4-104.

kıssası kabul edilir ve “Ahsenü'l-Kassas” olarak vasıflandırılır. Dîvân şiirinde ismi en çok zikredilen peygamberlerden biridir. Kuyuya atılması, Züleyhâ ile olan maceraları, zindana atılması, güzel rüya tabir etmesi, Hz.Yakup'tan ayrı oluşu, köle iken Mısır'a sultan oluşu, Hz. Yakup'un kokusunu uzaktan alması, gömleğini getirmeleri ve gömleğini gözlerine sürünce gözlerinin açılması gibi Yusuf kıssasının neredeyse bütün ingeleri Dîvân şiirinde konu edilmiştir.

Himmatlerin nuru Yusuf'un güzelliğinde tecelli ettiğinde, gömleğinin kokusu hasta, illetli gözleri açar. Şâir bu beyitte, Hz.Yakup'un kör olan gözlerine oğlu Yusuf'un gömleğini sürmesiyle bir anda gözlerinin açılmasına telmih yapar:

Bir bûy-ı kâmiş ile açar çeşm-i 'alîli

Nûr-ı himem-i **Yûsuf-ı hüsnâ**-yı tecelli (K 17/19)

Nûrî bu beyitte Hz. Peygamber'in emsalsiz güzelliğine atıfta bulunur: “Eğer Züleyha senin eşi, benzeri olmayan güzelliğini görseydi, Yusuf hiç hatırına gelmezdi.”:

Eger göreydi **Züleyhâ** cemâl-i bî-mişliñ

Gelir mi hâtırına vaşl-ı **Yûsuf-ı mefkûd** (K 3/35)

7.9. Hz.Eyyûb

Dâvud Âleyhisselâm'a göre Hz. Eyyûb, insanların en hâlim ve uslusu, insanların en sabırlısı ve öfkesini en çok yeneni idi.²³⁵ Hz. Eyyûb'un çok malı mülkü ve on oğlu varken, Allah tarafından büyük bir imtihana tâbi tutuldu. Oğulları vefat etti. Bütün hayvanları ve malları elinden çıktı. Ağır bir hastalığa yakalandı. Yaraları kurtlandı. Bu hâl on sekiz sene sürdü. O ise halinden hiç şikâyet etmeyip Cenâb-ı Hakk'a sürekli hamd etti. Sonunda imtihanı kazandı ve Allah Hz. Eyyûb Âleyhisselâm'ın üzerindeki ibtilâyı kaldırdı.²³⁶

²³⁵ Köksal, *a.g.e.*, s. 306.

²³⁶ Hirevî, *a.g.e.*, s. 843.

Hz. Eyyûb, sabır timsalidir. Dîvân edebiyatında sabıryla ve ibtilâyâ uğramasıyla zikredilir. Eyyûb Âleyhisselâm, sabrederek şerefleşmiş ve Allah katındaki derecesi artmıştır. O, çok büyük bir sabır örneği göstermiş, Allah'tan başka kimseye minnet etmemiş ve sabır dağının Anka'sı olmuştur:

Alıp dūşuna teşrîf-i şabûru **Hâzret-i Eyyûb**
Olup Kâf-ı taḥammül üzre istignâ ile 'ankâ (K 2/18)

Nûrî, dîvânda Hz. Eyyûb'un belâ ve musibete uğramasına telmih yapar ve şöyle der: Sıkıntı ve belâ içinde olan Eyyûb'e benze! Sen de O'nun yaptığı gibi Allah için çalış, Allah yolunda ömrünü ve bedenini tüket:

Eyyûb-ı belâ-keşe şebîh ol
Maḥbûb için et vücûduñ ifnâ (K 8/13)

7.10. Hz.Süleyman

Hz. Dâvud'ın oğludur. Kendisine babası Hz. Dâvud'un vefatından sonra krallıkla beraber peygamberlik de verildi.²³⁷ Hz. Süleyman'ın kıssası Kur'ân-ı Kerim'de üç sûrede anlatılır.²³⁸ Hz. Süleyman, dîvân şiirinde güç ve azametın simgesidir. Kendisi büyük nimetlere mazhar olmuş ve bu nimetlerle imtihan edilmiştir.

Süleyman Âleyhisselâm, Allah'ın lütfu gereği, dünya ve içindekiler emri altında olan, kendisine itimat edilen bir gençti:

Emîn-i genc-i iḥsândır **Süleymân-ı peyem-ber** kim
Muḥî'-i emr ü fermânı idi dünyâ vü mâfîhâ (K 2/21)

Şâir aşağıdaki beyitte Hz.Peygamber'e atıfta bulunur. Ya Muhammet! Eğer Süleyman seni görseydi, bütün saltanatını senin aşkın için feda ederdi:

²³⁷ Köksal, *a.g.e.*, s. 205.

²³⁸ Neml 27/15-44, Sebe 34/12-21, Sa'd 38/20-44.

Göreydi debdebe-i rûzgâr-ı salţanatıñ
Ederdi mülkü **Süleymân** ‘ışķına ĩşâr (K 6/68)

7.11. Hz.Yunus

Yunus Âleyhisselâm, dîvânda balıĝın karnına düşmesi olayına telmih yapılarak ele alınmıştır:

Mesĭh ibn-i Mesĭhâ-deme olup maĝrem
Yetiřdi himmetiñ oldu balıĝda **Yünusa** yâr (K 6/62)

7.12. Hz.Cercis

İsâ Aleyhisselâm’dan sonra gelmiş ve Filistin’de yaşamış ve onun şeriatı ile amel etmiş olan bir peygamberdir. Yedi sene ierisinde tebliĝde bulunmuş ve ok işkencelere maruz kalmıştır. Defalarca öldürölmüş ve mu’cize ile dirilerek tekrar tebliĝ vazifesine devam etmiştir. Kendisine düşmanlık eden kavim ateşle helâk edilmiştir. En sonunda Cercis Aleyhisselâm şehid edilmiştir.²³⁹

Nûrî, hayat ve ölüm arasındaki tezâtı Hz. Cercis’in öldürölüp tekrar dirilmesi hadisesine telmihle zikretmiştir:

Sende bu mevt ü ĥayâtıñ ne bu ta’ķĭbi müdâm
Yohsa ey sünbül-i mü **Ĥazret-i Cercis** misin (G 419/2)

7.13. Hz.şuayb

Hz. şuayb, en büyük günahları Allah’a şirk koşmaları ve bir meşe ağacına tapmaları olan Medyen ve Eyke halkına gönderilmiş bir peygamberdir. şuayb Âleyhisselâm, Âdem, şis, İdris, Nuh ve İbrâhim Âleyhisselâmlara indirilen sayfeleri okurdu. Kavmini güzel ve hoş sözlerle uyarmaya alıřtıĝı için Hz. şuayb’a

²³⁹ Ebu Cafer Muhammed Bin Cerir-üt Taberi, *Tarih-i Taberî*, ev.: M.Faruk Gürtunca, Saĝlam Yayınları, İstanbul, 2007, c. II, s. 186.

“Peygamberler Hatîbi” denilmiştir. Nûrî Dîvânı’nda O’nun hatipliği ve hoş sözlü oluşu ele alınır.

Hikmet minberinin hatîbi her dâim Şuayb olmuştur. O’nun sözleri, parlak bir sarayın kubbesindeki süslere benzer:

Şu‘ayb oldu **hatîb-i minber-i hikmet** ki her demde

O şâhiñ nâmını etmişdi zîb-i t̄arem-i mînâ (K 2/19)

7.14. Hz.İbrâhim

Hz.İbrâhim, Halîlullâh(Allah’ın dostu) sıfatıyla anılır. Kıssaları ile gelmiş geçmiş peygamberler arasında müstesnâ bir yere sahiptir. Nemrud tarafından ateşe atıldığı halde ateşin O’nu yakmaması, oğlu Hz.İsmail’i kurban etme hususunda Allah’ın emrine itaat ederek büyük bir imtihana tâbi tutuluşu,²⁴⁰ daha sonra bu büyük sıkıntıdan kurtarılışı²⁴¹, oğlunun tam bir teslimiyet örneği göstermesi değişik vesilelerle zikredilir.

Hz.İbrâhim’in babası Harran halkından Âzer idi. Âzer, Kral Nemrud’un putlarının bakıcısı ve idarecisiydi.²⁴² Hz.İbrâhim, davetinin başında babasından bir destek görmemiş aksine onun eziyetlerine maruz kalmıştır.²⁴³ O, bu eziyetlere karşı sabırlı davranmış ve asla kırıcı bir tutum içine girmemiştir. Hz. İbrahim Âleyhisselâm, Allah’ın emirlerine kelimesi kelimesine uyan örnek bir kuldur.²⁴⁴ Nûrî, bir beyitinde O’nun varlıkta ve yoklukta Allah rızasının dışına asla çıkmadığını vurgular:

Emîn-i maṭbah-ı luṭfu **Halîl** İbn Âzerdir

Ki bahş eyledi varım olsa ger ḍarrâ vü ger serrâ (K 2/12)

²⁴⁰ İhsan Ali Karamanlı, *Allah Sevgisi Yolunda Peygamber Ahlakı*, Rehber Yayınları, İstanbul, 2008, s. 97.

²⁴¹ İbrâhim’e selam olsun, işte biz ihsan ile amel edenleri böyle mükâfatlandırırız. Çünkü O, bizim iman eden kullarımızdandı. Saffât 37/109-111.

²⁴² Köksal, *a.g.e.*, s. 141.

²⁴³ Karamanlı, *a.g.e.*, s. 114.

²⁴⁴ Şunu da hayırda tutun ki Rabb’i, İbrâhim’i birtakım emirlerle sınamıştı. O da onları hakkıyla yerine getirdiğinden Rabb’i O’na “Seni insanlara örnek bir önder yapacağım.”dedi. Bakara 2/124.

Nûrî, aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber’e atıfla şöyle söyler: “İbrâhim Sen’in vesilenle Cenâb-ı Hakk’la samimi ve gönülden dost oldu.(Halilullah) İbrâhim’in, Sen’inle bağından dolayı Nemrud’un ateşi gül bahçesine dönüştü.”:²⁴⁵

Seninle hılllet-i Hâkka erişdi **İbrahim**

Seninle oldu gülistân âteş-i **Nemrud** (K 3/32)

Aşağıdaki beyitte yine Hz. İbrâhim’in ateşe atılma olayına telmih vardır: “Allah aşkının ateşiyle yan! Yan ki kalbin, İbrâhim’in atıldığı ateşin dönüştüğü süslü gül bahçesi gibi olsun.”:

Yan âteş-i ‘ışka çün **Birâhîm**

Çıl kalbiñi **gülsitân-ı zîbâ** (K 8/11)

Hz. İbrâhim Peygamber, sofrasında misafir olmadığı zaman kendisi de yemek yemezmiş. Sofrada misafiri olunca da her şey bereketlenirmiş. Bu itibarla O’nun adı her daim bereketle anılır olmuştur. Aşağıdaki beyitte O’nun bu özelliği şöyle anlatılır.

Toyurdu mânde-i cûd u luţufu dünyâyı

Kerîm-i süfre-güşâdır Cenâb-ı **İbrâhîm** (G 395/4)

7.15. Hz.İsmâil

Hz. İsmail, İbrâhim Âleyhisselâm’ın ilk oğludur. Kur’ân-ı Kerim’de sabır ve sözünde durma gibi hasletleriyle örnek bir kişi olarak nazara verilir.²⁴⁶ Babası Hz.İbrâhim’le beraber Kâbe’yi bina etmişlerdir. İsmâil Âleyhisselâm, babasının şeriatıyla amel eden bir peygamberdi. Edebiyatta daha çok Kâbe, kurban, zezem ve Peygamber Efendimiz’in O’nun soyundan gelmesi gibi konularla ele alınır.²⁴⁷

²⁴⁵ “Ey ateş! İbrâhim’e karşı, serinlik ve selametlik ol!” buyuruldu. Enbiyâ 21/69.

²⁴⁶ Karamanlı, *a.g.e.*, s. 150.

²⁴⁷ Pala, *a.g.e.*, s. 238.

Nûrî, aşağıdaki beyitinde Hz.İsmail'in kurban hadisesindeki teslimiyetine ve sözüne sâdık bir insan oluşuna telmih yapar:

Cenâb-ı **Hâzret-i İsmâ'îl** oldu şurfe kurbânı

O zâtıñ **şıdk-ı va'dine** hezârân âferîn bādâ (K 2/13)

Hız.Peygamber, Hz.İsmail'in zürriyetindedir. Hz.İsmail'in soyu, peygamberler deryasının, akıl ve edep mekânının tek incisidir.

Velî şulb-i cenâb-ı **Hâzret-i İsmâ'îl** olmuştur

Yem-i hâtmü'l-havâtimde mekân-ı gevher-i yektâ (K 2/15)

7.16. Hz.İshâk

Hız.İbrâhim'in ikinci oğlu olan peygamberdir. Annesi Hz.Sâre, O'nu ihtiyarladığında bir mucize eseri olarak dünyaya getirmiştir. İshak Âleyhisselâm, babası vefat edince Şam'da peygamberlikle vazifelendirilmiştir.²⁴⁸ Dîvân şiiirinde bir peygamber olarak zikredildiği gibi İshak adlı kişileri överken tevriyeli olarak kullanılır.²⁴⁹

Bütün İbrâhim evladının süsü İshak'tır. Peygamberlik O'na ihsan edilmiş ve bahşedilmiştir:

Edip **İshâk**ı zîb-i cümle-i evlâd-ı İbrâhîm

Nübüvvet devletin kıldı aña ihsân u hem i'tâ (K 2/14)

“İshak, Sen'in temiz soyuna layık olamayacağım diye gece gündüz inlemektedir.”:

Ğamından olmadığın şulb-ı pâkine lâyıq

Göz açmayıp şeb ü rüz olur idi **İshâk** zâr (K 6/57)

²⁴⁸ Köksal, *a.g.e.*, s. 240.

²⁴⁹ Pala, *a.g.e.*, s. 236.

7.17. Hz.Dâvud

Hz.Dâvud, peygamberlikle sultanlığı şahsında toplamış bir peygamberdir. Dört semavî kitaptan biri olan “Zebur” O’na indirilmiştir. Dâvud Âlaehiselâm’ın ismi Kur’an-ı Kerim’de on dört yerde geçer. Hz.Dâvud, sesinin güzelliğiyle meşhurdur. Zebur’un sayfalarını okuduğunda herkes susar ve O’nu dinlermiş. Dinleyenlerin mest olup ruhunu teslim etmesine sebep olacak kadar etkili bir sesi varmış. Gür ve kalın sese “Dâvudî” denmesinin sebebi budur.²⁵⁰ Nûrî, bir kasidesinde bu hadiseyi zikreder ve Hz.Dâvud’un güzel sesiyle, Zebur’un sahifelerini zaman zaman okumasına telmihte bulunarak O’nu hoş söyleyişli bir bülbüle benzetir:

Gülistân-ı hîlâfetde mezâmîr-i dem-â-demle
‘Aceb mi dense **Dâvūd Nebî**ye bülbül-i gūyâ (K 2/20)

Nûrî’ye göre Dâvud Âleyhisselâm, doğruluk mabedine lâyık, tatlı nağmeler söyleyen bir müezzindir:

Mü’ezzin olsa sezâ cāmi‘-i hidāyetiñe
O nağmelerle hālâvetle **Hâzret-i Dâvūd** (K 3/31)

Aşağıdaki beyitte de Hz. Dâvud’un sultan oluşuna telmih yapılır. Kendisi kırk yıl sultanlık yapmıştır ve vefat edince yerine oğlu Hz.Süleyman geçmiştir. Dâvud, Allah’ın izni ile sultanlık tahtına oturmuş ve adaletle hükmetmiş bir kimsedir:

İcāzetiñle serîr-i hîlâfete oturup
Hükümet eyledi **Dâvūd**-ı ma‘delet-kirdâr (K 6/67)

²⁵⁰ Pala, *a.g.e.*, s. 108.

8. DÖRT HALİFE (ÇÂR-YÂR)

“Çâr-yâr” tâbiri, “dört dost ve arkadaşı” anlamında, ilk dört halife olan Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali için kullanılır. Nûrî, dîvânda “Çar sahâbi, Çehar yâr-ı güzîn” gibi terkipleri de kullanmıştır. Birkaç kaside ve gazelinde Hulefâ-i Râşidîn’den bahseden şâir, onları iman sofasının dört sağlam direği, dört kuvveti olarak görür:

Çâr kavî rûkn idi ol **çâr şahâbî**

Çâr sûtûn-ı metîn-i şuffe-i îmân (K 1/29)

Dört dost, Resûlullah’ın dört hak halifesidir. Onlar, şeref ve mevki bakımından üstün olan imamlardır:

E’imme-i ‘uzemâdır **çehâr yâr-ı güzîn**

Resûle hâk hulefâdır **çehâr yâr-ı güzîn** (G 411/1)

Aşağıdaki beyitte ise şâir, sırasıyla dört büyük halifenin tanınmış oldukları özelliklerini sayar. Onlar sadâkat, adâlet, hayâ ve ilim hazineleridir. Onlar emin kimselerdir:

O şıdķ u ‘adl ü hayâ vü ‘ilim hazâ’inine

Meşâyıķ u ümenâdır **çehâr yâr-ı güzîn** (G 411/2)

“Ey Nûrî! Sana bu cihanda, Allah’ın lütfu olan bu dört sahâbiye tâbi olmak, onların izinden gitmek kâfidir.”:

Cihânda anlara pey-revlik eylemek kâfî

A Nûrî lutf-ı Hudâdır **çehâr yâr-ı güzîn** (G 411/5)

8.1. Hz.Ebûbekir

Dört büyük halifenin birincisi olup asıl adı Abdullah'tır. Ashâb-ı kirâm ve Aşere-i mübeşşere'nin(cennetle müjdelenen on kişi) en üstünüdür.²⁵¹ Nûrî Dîvânî'nda Hz.Ebubekir'den, takvâsı, siddîkiyeti, cömertliği, varını yoğunu İslâm uğruna harcaması gibi üstün özellikleri dolayısıyla bahsedilir.

Nûrî'ye göre Hz.Ebûbekir, dört büyük halifenin ilkidir, reisidir. O, takvâda çok ileri olan mesut bir kimsedir ve çok cömert bir dosttur:

Şadru'l-hulefâ **cenâb-ı Şiddîk**

O ekrem-i dostân u etkıyâ (K 8/60)

Hz.Ebûbekir, cömertlik tahtının süsüdür:

Şâhib-i takvâ Resûl-i Kibriyânîñ maḥremi

Zîb-i taht-ı ekremiyyet **Ḥâzret-i Şiddîk**dır (K 14/2)

O, varını yoğunu hiç esirgemedi Hz. Peygamber'in yoluna vermiş ve İslâm yolunda en ileri gidenlerden olmuştur:

Bezî edip varın kûl oldu **Ḥâzret-i Peyğam-bere**

Pâdşâh-ı esbakıyyet **Ḥâzret-i Şiddîk**dır (K 14/7)

O, Hz. Peygamber'in risaletini zerre şüphe duymadan, can-ı gönülden ve süratle tasdik etmiştir. O, halifelerin şâhididir. O, Allah korkusu ile günahattan çok fazla çekinen ve şüpheli şeyleri asla yapmayan, çevresine karşı çok cömert bir halifedir. Hicrette Resûlullah'ın mağara arkadaşıdır:

²⁵¹ Pala, *a.g.e.*, s. 131.

Taşdıķ-i risāletde edip sūr‘at ʃab‘ı
Şeyhu‘l-hulefā ekrem ü etkā-yı tecelli (K 17/26)

Bi‘atiñ taşdıķ edip ĩmān-ı cān u dil ile
Yār-ı ġārĩñ Hāzret-i Şiddĩķ etdi ibtidā (G 30/5)

8.2. Hz.Ömer

İslām’ın ikinci halifesidir. Yaşarken cennetle müjdelenen on kişiden biridir.²⁵² On seneden fazla bir süre yürüttüğü halifeliği döneminde doğruluğu ve adaletiyle herkesi kendine hayran bıraktı. Her zaman adaletle hükmettiği için kendisine “Fâruk(Haklıyı haksızdan ayıran)” lâkabı verildi.

Nûrî aşağıdaki beyitlerinde, Hz. Ömer’in adaletin keskin kılıcı olduğundan, takvâsından ve İslam topraklarını birkaç kat büyütmesinden bahseder:

Yanıñda keskin o seyf-i ‘adāletiñ Fārũķ
Cihān-güşādır o sultān-ı fātihũ‘l-aķtār (K 6/76)

Fārũķ idi bĩ-mu‘ādil ‘ādil
Fermānını Nĩlde etdi icrā (K 8/61)

Fārũķ-ı ‘adāletle cihān oldu güşāde
Halkı kodu Hāķ yoluna taķvā-yı tecelli (K 17/27)

8.3. Hz.Osman

İslām’ın üçüncü hālifesidir ve O da yaşarken cennetle müjdelenen on kişidendir. Peygamber Efendimiz’in kızı Rukiyye ile evlendi. Rukiyye vefat edince Hz. Peygamber, Hz. Osman’ı diğerkızı Ümmü Gülsüm’le evlendirdi. Bu sebepten kendisi “Zü’n-Nûreyn(iki nur sahibi)” olarak da anılır. Kur’ân-ı Kerim’i çoğalttırıp

²⁵² Pala, a.g.e., s. 367.

önemli merkezlere göndererek önemli bir hamle gerçekleştirmiştir.²⁵³ Dîvânda, hayâ sahibi oluşu, Kur'an-ı Kerim'i çoğalttırması, yumuşaklığı dolayısıyla zikredilir.:

Emîr-i cāmi'-i K̄ur'an hazine-dârîndır

Hidiv-i cūd u 'aṭāyā imām-ı **hilm** [ü] **vaḳār** (K 6/77)

'Osmān-ı ḥalīm-i pür-ḥayānî

Meftūnu olurdu pîr ü bernā (K 8/62)

Cāmi'ü'l-K̄ur'an cenāb-ı **Hazret-i 'Osmāndır**

Hem-nişîniñ āhiretde dünyede **şāhib-ḥayā** (G 30/7)

8.4. Hz.Ali

Hız. Peygamber'in amcasının oğlu, dāmâdı ve Hulefâ-yi Râşidîn'in dördüncüsüdür. İslâmiyeti kabul eden ilk dört kişidendir. Küçük yaşta İslâm'a girdiği ve çocukluğundan itibaren yüzünü hiç puta çevirmediği için "Kerrema'llahû vecheh" diye tazîm edilir.²⁵⁴ Hız. Ali, Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere hemen hemen bütün gazvelere katılmış, bu savaşlarda Hız. Peygamber'in sancaktarlığını yapmış ve daha sonraları da büyük kahramanlıklar göstermiştir.²⁵⁵

Nûrî Dîvânı'nda, dört halife içerisinde kendisinden en çok bahsedilen Hız. Ali'dir. Yiğitliği, cesareti, ilmi ve faziletiyle pekçok şiirde zikredilir. Ayrıca, Hız. Ali'ye yazılan kasidelerin na't başlığı taşıması dikkat çekmektedir. Nûrî şiirlerinde Hız. Ali için, "Şâh-ı velâyet, Veli-i zi-şân, Vasiyy-i muhterem, Haydar-ı Kerrâr, Dâmâd-ı bî-mu'adil-i Sultan-ı enbiya, Murtaza, Esed'ullah, 'Ali, Sani-i al-i 'aba, Serdâr-ı ashâb-ı safa, Muktedâ-yı evliya, Zevc-i Betul-i Bu-türab, Pişva-yı evliya, Dâmâd-ı Fahru'l-enbiyâ, Hazret-i Haydar, Emirü'l-mü'minin, Babü'l-bâb, Şeh-süvar-ı saha-ı eflâk-ı 'irfan, Nev-cevân-ı lâ-feta, Mahsus-ı nass-ı hel eta, Nâ'ib, Menâb, Mazhar-ı

²⁵³ Pala, *a.g.e.*, s. 365.

²⁵⁴ Pala, *a.g.e.*, s. 18.

²⁵⁵ Aynur Kurt, "Türk Edebiyatında Çehâr-Yâr-ı Güzîn: Abdî'nin Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hâşâil-i Çehâr-Yâr-ı Güzîn Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III (2015), ss. 120-121.

sırr-ı velâyet, Reh-nümâ, Serdâr-ı hayl-i evliyâ, Dadar-ı taht-ı hel etâ, Kâşif-i sırr-ı hakikat, Hurşid-i gerdun-ı edeb, Müsteşar-ı fahr-i ‘alem, Sahib-i mühr-i keramet, Canlara canan, Menba’-ı ‘irfan, Sâki-i kevser, Server, Guyende-i ‘ilm-i ledün, ‘Alim-i ledün, Şeh-süvar-ı Kerrem’ullah, İliya, Veliyy’ullah, ‘Allame-i Faslu’l-hitab” gibi ifadeleri kullanmaktadır.

Nûrî’ye göre Hz. Ali, velilerin şahıdır. Hz.Peygamber, kendisine birçok vazife vermiştir. O, savaşlarda döne döne düşmana saldıran bir kahramandır:

Cenâb-ı şâh-ı velâyet velî-i zî-şânî

Vaşiyy-i muhteremiñ ya‘nî Hâyardar-ı Kerrâr (K 6/78)

Hz. Ali, küçük yaşta İslâm’a girdiği ve çocukluğundan itibaren yüzünü hiç puta çevirmediği için “Kerrema’llahû vecheh” diye tazîm edilir. Nûrî, bu söze atıfta bulunur:

Demine ‘âşîkân ki hû derler

Kerrem’allâhu vechehû derler (KM 21/59)

Hz. Ali’nin üstün ilmi ve cömertliği yeryüzü ve gökyüzünü doldurur:

Ṭoldurdu zemîn ü âsmânı

‘İlm ü kerem ‘Aliyyi a‘lâ (K 8/63)

O, Hz. Peygamber’in eşsiz damadıdır. Allah’ın cihana bir lütfudur. Seçilmiş, beğenilen, herkesin yardımına koşan, güçsüzleri himâye eden bir insandır. O, Allah’ın aslanıdır:

Dâmâd-ı bî-mu‘âdil-i Sultân-ı enbiyâ

Kim zâtıdır cihâna Hüdânîñ ‘inâyeti

Yâ **Murtażâ** eyâ **Esed’ullâh** yâ **‘Alî**

Ey ‘âlemiñ muğîşi nigâh-ı himâyeti (K 15/33-34)

Aşağıdaki beyitlerde ise şâir, Hz. Ali’yi övmenin, methetmenin haddi olmadığını ki zaten Giritli olması hasebiyle Rumlarla içiçe yaşadığından, adada konuşulan Türkçe’nin kelime yönünden biraz kıt olduğunu söyler. Şiirin devamında, Arapça da bilmediğinden Hz. Ali’yi hakkıyla övecek ve kendini kolay ifade edecek dilin “İsan-ı tarz-ı Girid” yani Rumca olduğunu, kendisini bu dilde medh için Hz. Ali’den izin talep ettiğini belirtir:

Haddim midir şenâni edem ben Giridiyem

Vardır **İsan-ı Türkçeniñ** bizde kılleti (K 15/35)

Bilmem ‘**Arabca** tâ ki sanâ eyleyim şenâ

‘Arz eyleyim muhâlifine reng-i kudreti (K 15/36)

Rûmî **İsan-ı tarz-ı Girid** üzre söylesem

Olmaz mı pādşâhımın âyâ icâzeti

Kane eleymosini lipso to zono su

Sti porta su şunazi meranihta kısmeti (K 15/40-41)

Nûrî, aşağıda yer alan beyitlerde Hz. Peygamber’in bir hadisini iktibas yoluyla aktarıyor. “Lâ fetâ illâ ‘Alî, lâ seyfe illâ Zülfikâr”²⁵⁶ hadis-i şerifine atfen “lâ fetâ” diyerek onun, bu söze layık bir yiğit olduğunu ifade ediyor. Devamında ise İnsan Sûresi’nin birinci âyetinin ilk kısmını²⁵⁷ “hel eta” şeklinde iktibas yaparak Hz. Ali’nin evliyânın serdârı olduğunu ve O’nun anılmaya değer olan insanların başında geldiğini vurgulamaktadır:

²⁵⁶ Bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 100.

²⁵⁷ İnsanın üzerinden, henüz “anılmaya değer bir şey” değilken, (anılmaya değer bir varlık olana kadar) uzun bir zaman geçmedi mi?(İlk defa hücre olarak yaratılmasının üzerinden, anılmaya değer bir varlık haline gelmesine, doğmasına kadar geçen süre), İnsan 76/1.

Nev-cevān-ı **lā-fetā** maḥşūş-ı naşş-ı **hel etā** (K 16/33)

‘Alī ser-dār-ı ḥayl-i evliyādır

‘Alī dādār-ı taht-ı **hel etādır** (Tk 1/1)

“Mekke müşriklerinin eza ve cefalarını gittikçe artırmaları ve hatta kendisini öldürme hazırlıklarına girişmeleri üzerine Medine’ye hicret etmeye karar veren Hz. Peygamber, Hz. Ali’yi, kendisini öldürmeye gelecek müşrikleri oyalamak ve yokluğunu gözlemek maksadıyla Mekke’de bırakmıştır. O da geceyi Peygamber’in yatağında geçirerek onun evde olduğu kanaatini uyandırmıştır.”²⁵⁸ Nûrî de bu olaya telmihte bulunarak, Hz.Ali’nin o gece adeta nöbet bekleyip Hz.Peygamber’in vekili olduğunu söyler:

Hazret-i Peyğam-bere ancak odur **nā’ib menāb** (K 16/36)

Şâir, Hz.Ali’yi konu alan beş tane terkib-i bend yazmıştır. Bu terkib-i bendlerde şâir, Hz.Ali’yi çok veciz ifadelerle övmekte ve O’nun vasıflarını sıralamaktadır. Nûrî, Hz.Ali’yi, “İnkâr ordusuna karşı duran sağlam duvar, müminlerin reisi, Allah yolunu gösteren, hâl ehline kılavuz, gaybın sırlarını keşfeden, şüphesiz Hakk’ı gösteren, irfan bayrağını tutan, hakikat sırrının kâşifi, edeb güneşi, soyu yüce olan, iyilik sahibi, Fahr-i âlem’in vekili, kerâmet mührünün sahibi, canlara can, irfan kaynağı, Ledün ilmine malik, Allah’ın arslanı, metanet ve cesareti kendine mahsus olan ” gibi ifadelerle zikrederken O’nu sevmeyenleri ise “ bî-edeb” olarak nitelendirir:

‘Alīdir **şaf-şikāf-ı ceşş-i inkār**

‘Alī **mü’minlere** hem **pīşvādır** (Tk 1/4)

‘Alīdir **gösteren rāh-ı hüdāyı**

‘Alī **erbāb-ı ḥāle reh-nümādır** (Tk 1/5)

²⁵⁸ Ethem Ruhi Fığlalı, “Ali”, *DİA*, TDVY, 1989, c. II, ss. 371-374.

‘Alīdir keşf eden esrār-ı ğaybı
‘Alī bī-şübhe Hakkā hak-nümâdır (Tk 1/6)

‘Alīdir nāşib-ı rāyāt-ı ‘irfān
‘Alīdir kâşif-i sırr-ı hakikat (Tk 3/4)

‘Alī hurşid-i gerdün-ı edebdir
‘Alī ‘ālī-nesebdir zü’l-ḥasebdir (Tk 2/1)

‘Alī zāt-ı şifāt-ı kün-fekāndır
‘Alīyi sevmeyenler bī-edebdir (Tk 2/6)

‘Alīdir müsteşār-ı fahr-i ‘ālem
‘Alīdir şāhib-i mühr-i kerāmet (Tk 3/6)

‘Alīdir cānlara cānān ‘Alīdir
‘Alīdir menba‘-ı ‘irfān ‘Alīdir (Tk 3/7)

‘Alī güyende-i ‘ilm-i ledündür
‘Alī maşşūd-ı cism-i kâf u nündür (Tk 4/7)

‘Alīdir serv-i bāğ-ı kurb-ı İzid
‘Alī ‘ilm-i ledünni oldu kâşif (Tk 5/3)

Nām-ı şerifini Esed’ullāh dediler
Maşşūşadır şalābet-i Hakk cümleten saña (G 6/4)

Şâirin Rumlarla iç içe yaşamasının etkisiyle olsa gerek, Hz. Ali bir gazelde “İliya” olarak zikredilmektedir. Devamında ise Nûrî, “güzellik kapısı, toprağın babası, Allah dostu, Hakkı batıldan ayıran âlim” gibi sıfatlarla şiirine devam eder:

Yā ‘Alī yā İliya bābü’l-ḥasen bābü’t-türāb
Yā veliyy’ullāh yā ‘allāme-i Faşlu’l-ḥitāb (G 44/1)

Aşağıdaki beyitte ise şâir, Hz. Ali’nin Hayber Kalesi’nin fethindeki kahramanlığına telmihte bulunur:

Ḳal’a-i Ḥayber gibi iḳlīm-i ‘irfānı alıp
Eylediñ ma‘müre-i ṭuğyānı seyfiñle ḥarāb (G 44/6)

Bir beyitte ise şâir, Hz. Ali’ye “Kerim damat” diye hitap ederek, O’nun ailesine ve evladına canını aşkla şevkle fada edebileceğini söylüyor:

Şihr-ı kerīm ü āliñe evlādıñā daḥı
Şevḳ ü ğarām ile ederim cānımı fidā (G 6/6)

Yine aşağıdaki beyitlerde Nûrî, Hz. Ali’nin yoluna, başını, canını, tenini ve elinde avucunda olan her şeyi feda ettiğini belirtmektedir:

Sen serveriñ yoluna fidā eylerim seri
İşte **nuḳūḍ-ı cān** u **teni** etmişim **be-kef** (G 299/6)

Aşağıdaki beyitlerde ise şâir Hz.Ali’ye “ ya ‘Aliyye’l-murtaza” diye seslenir ve ağlayarak, yakararak O’nun yüksek dergâhına intisab ettiğini söyler. Devamında ise mahşer gününde O’ndan yardım ister:

Rūz-ı ḥaşr olunca senden isterim āb-ı kerem
Sāḳī-i kevşer cenābıñ yā ‘**Aliyye’l-murtażā** (G 2/8)

Nūrī-i miskīni ṭard etme ḳapıñdan ḳıl kerem
Rīze-çīn-i süfreñ oldu yā ‘**Aliyye’l-Murtażā** (G 32/5)

Müflisim yâ Murtażâ Nûrî-i zârım yâ ‘Alî

Yeledim dergâh-ı vâlâña velîkin intisâb

(G 44/7)

9. EHL-İ BEYT ve ON İKİ İMÂM

“Sünnî ve Şîî hadis kitaplarında yer alan bir rivâyete göre, Hz. Peygamber Ümmü Seleme’nin evinde iken, “Ey Ehl-i beyt! Allah kusurlarınızı giderip sizi tertemiz yapmak ister” (el-Ahzâb 33/33) meâlindeki âyet nâzil olmuş, bunun üzerine Peygamber Hz. Ali’yi, Fâtıma’yı, Hasan ve Hüseyin’i abâsının altına alarak, “Allahım, benim ehl-i beytim işte bunlardır; bunların kusurlarını gider, kendilerini tertemiz yap!” diye dua etmiştir.”²⁵⁹ Nûrî, dîvânında “Âl-i abâ, âl, ehl-i beyt” ifadelerini kullanmakta ve onlara gönülden bağlılığını ifade etmektedir. Bir beytinde Hz. Peygamber’e hitaben, “Mübârek yoluna, ailene ve evladına her zaman yüz binlerce salat ve selam olsun!” diye seslenmektedir:

Ola revân-ı şerîfine şad-hezâr şalât

Hemişe âline evlâdına selâm u dürüd

(K 3/45)

Aşağıdaki beyitte de şâir, Ahzâb Sûresi 33. âyete izafeten, Ehl-i beyt’in her bir ferdiyi temizlenmiş, arındırılmış olarak nitelendirmektedir:

Evlâd-ı kirâm u ehl-i beyti

Bi’l-cümle muṭahhar u müzekkâ

(K 8/64)

9.1. Hz.Fâtıma

Nûrî, şiirlerinde Hz.Fatıma için “Betül, Hazret-i Zehra, Ümm-i dü-‘aba, ümm-i şehidan, mader-i ümmet, cenab-ı kevser-i ma‘na, Bint-i Resul-i Huda, ümm-i sa‘idan, kan-ı cevahir-i Huda, Meryem-i ba-safa, Ümmü’s-su‘eda” v.b ifadeleri kullanmıştır.

²⁵⁹ Süleyman Uludağ, “Âl-i Abâ”, *DİA*, TDVY, 1989, c. II., s. 306.

Ümm-i dü-‘abâ Betül ol Hâzret-i Zehrâ
Fâtımâ râh-rev-i ümm-i şehîdân (K 1/31)

Mâder-i ümmet cenâb-ı kevşer-i ma‘nâ
Bint-i Resûl-i Hudâ vü ümm-i sa‘îdân (K 1/32)

Bir kân-ı cevâhir-i Hudâdır
Anlarda ‘ale’l-ħuşûş Zehrâ (K 8/65)

Aşağıdaki beyitte şâir, Hz. Fatıma’yı Hz. Meryem’e; Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’i de iki güneşe ve gümüş parçasına benzetmektedir:

Ol Meryem-i bâ-şafâdan oldu
Tâli‘ iki şems iki Mesîhâ (K 8/66)

“Kevser” kelimesi “Kıyamete kadar gelecek olan Âl, Ashâb” gibi manaları da ihtiva etmektedir. Nûrî, Hz. Fâtıma’yı kıyamete kadar gelecek olan Peygamber evlatlarının annesi olarak tanımlamaktadır:

Her kaçresi bir kevşer-i ma‘nâ-yı ezeldir
Ümmü’s-su‘edâ olmada Zehrâ-yı tecelli (K 17/30)

9.2. Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin

Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin, Hz. Peygamber’in Hz. Ali ve Hz. Fatımâ’dan olan torunlarıdır. Nûrî, dîvânındaki birçok kaside ve gazelde onların isimlerini zikretmektedir. Nûrî, onlar için “ Nur-ı dü-çesm-i Nebi, imameyn, şemsan, Dü şah-zade, dü lu’lu’-ı şehvar, Haseneyn-i ahseneyn, nigar-ı hüsna, Gülbün-i gülşen-i ‘irfan, sahib-i vech-i ahsen, hüma, ‘ar’ar-ı azâdeler” v.b ifadeleri kullanmıştır.

Nûrî, sadece Hz. Hüseyin için “Kurretü’l-‘ayn-ı İmam-ı Haremeyn, Hazret-i şah-ı şehid-i Kerbela, Sırr-ı fu’ad-ı Hayder-i Kerrar, nur-ı çesm-i Ahmed-i muhtar,

şem‘-i bezm-i şüheda, zübde-i al-i ‘aba, Mahrem-i raz-ı dil-i şir-i Huda, Evsatu’l-kame, sahibü’l-vakt ” gibi ifadelerle zikretmiştir.

Nûr-ı dü-çeşm-i Nebî ya‘nî imâmeyn

Çarç-ı risâletdedir ikisi **şemsân** (K 1/33)

Dü şâh-zâdeleriñ kenz-i nesl-i pâkinde

Cihânda mişli bulunmaz **dü lu’lu’-ı şehvâr** (K 6/79)

Ya‘nî **Haseneyn-i ahseneyniñ**

Her biri birer **nigâr-ı hüsna** (K 8/67)

Gülbün-i gülşen-i ‘irfân Hasan

Ya‘nî ol **şâhib-i vech-i ahsen** (KM 3/42)

Şem‘-i bezm-i şühedâ ya‘nî Hüseyin

Çurretü’l-‘ayn-ı İmâm-ı Haremeyn (KM 3/55)

Ey **nûr-ı çeşm-i Aḥmed-i muḥtâr** yâ Hüseyin

Sırr-ı fû‘âd-ı Ḥayder-i Kerrâr yâ Hüseyin (G 413/1)

Yâdgârıdır ‘Alîniñ **Nûriyâ ya‘nî Hasan**

Reh-berimdir **Ḥazret-i şâh-ı şehîd-i Kerbelâ** (G 2/9)

Nûrî, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin hakkında bir hilye yazmıştır. Nûrî bu şiirini, Cevrî’nin “Hilye-i Çehar-yâr-ı Güzîn” isimli eserine zeyl olarak kaleme almıştır. Cevrî’nin eseri de Hakanî Mehmed Bey’in hilyesine zeyldir. Nûrî, bu şiirinde Cevrî’nin eserinde dört halifeyi tafsil ettiğini fakat Hz.Hasan ile Hz.Hüseyin’i yazmadığından eserin noksan sayıldığını ve kendisinin bu noksanlığı gidermek maksadıyla bu şiiri tezyil ettiğini söyler ve Cenâb-ı Hakk’a kendisine bu imkânı nasip ettiği için şükreder:

Ba‘d-ez-în Cevri-i pâkîze-suhan
Na‘t-ı aşhâbı görüp müstahsen

Dördünüñ na‘tını tafşıl etdi
Hilye-i hazreti tezyil etdi

Eyledi ol dahı sehv ü nisyân
Qaldı tezyili anıñ da noqşân

Yazmamış ol dahı şeh-zâdeleri
Ol iki ‘ar‘ar-ı âzâdeleri

Hamdü li’llâh baña erdi nevbet
Vereyim hâmemem ben de ruşsat (K 3/34-35-36-37-38)

Nûri, Hz.Hasan ile Hz.Hüseyn’i birbirinden ayırmaz ve velâyetin onların şahsında tek vücut olduğunu ifade eder:

Farkı yok zerre kadar biri birinden Nûri
Bir vücūd oldu velâyet ile zât-ı Haseneyn (G 412/5)

Aşağıdaki beyitte ise onları medhe layık oldukları için methettiğini söyler ve onları yüce âlemlerde uçan iki saadetli kuş olarak nitelendirir:

Medh edersen n’ola kim **medhe sezâdır Haseneyn**
Her biri **‘âlem-i bâlâda hümâdır Haseneyn** (Mü 2)

Aşağıda yer alan beyitlerde Nûri, Resûllallah’ın gözlerinin nuru Hz. Hüseyn’i Kerbela’da şehit eden Yezid’e lânet okumanın gönüle saflık vereceğini ve bu davranışın câiz olduğunu söyler:

Ya'nî tecvîz-i Yezîde la'neti
Şâflık kıldı dil-i mu'tebere

Çurretü'l-'ayn-ı Resûle a gözüm
Kaşd eden kendini çor pek zara

Ol degil mi ki Hüseyni zulemâ
Çatl ile hükme ede baħr u berre (Kı 42/3-4-5)

Nuri, Arapça bir beyitinde yine Yezid'e beddua etmektedir: "Allah'ın lâneti Yezid'in üzerine olsun! Çünkü onun rızası ile hayır sahibi (Hz.Hüseyin) öldürüldü."

Lu'in'allahu Yezîden innehu
Bi-rıdâhu çutile'bnü'l- ğayra (Kı 44/10)

9.3. On İki İmâm

Nûri, On iki İmâm olarak anılan "İmâm Aliyy'ül-Murtaza, İmâm Hasan'ül-Müctebâ, İmâm Hüseyin'üş-Şehîd, İmâm Alî Zeyn'ül-Âbidîn, İmâm Muhammed'ül-Bâkr, İmâm Ca'fer'üs-Sâdık, İmâm Mûsâ'l-Kâzım, İmâm Aliyy'ür-Rızâ, İmâm Muhammed'ut-Tâkîyy'ül-Cevâd, İmâm Aliyy'ün-Nâkîyyü'l-Hâdî, Hasan'ül-Askerî, İmâm Mehdîyy" isimlerini değişik vesilelerle beyitlerde zikretmektedir. Hz. Ali ile ilgili müstakil kâsîdeler yazdığı için, bir kâsidesinde onun haricindeki bütün imâmın isimlerini saymaktadır:

Hasan-sîret **Hüseyinî**-mençabet **Zeynü'l-'abâ**-ğaşlet
Muħemmed Bâkırâsâ **Kâzım** olsa dehre erzânî

Rızâ-y1 Ğağda **Şâdık**dır **Takî**dir hem **Nakî**yyü'l-ğalb
Erenler '**Askerî** ile odur **Mehdî**-i devrânî (K 36/12-13)

10. ASHÂB

Ashâb, Hz.Peygamber'in en yakın dostları anlamına gelmektedir. Peygamberimiz, ashâb hakkında "Ashâbımın her biri gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız selâmete kavuşursunuz." ²⁶⁰ buyurarak onları tanımanın önemini belirtmiş ve tefahüre layık görmüştür. Şâir, "ashâb ve sahabi" kelimelerini yazdığı na'atlarda birçok kez zikretmiştir. Nûrî, bir beyitinde sahabilerin her birisinin anlamada ve anlatmada mahir olduklarını söyler. Görünüşte en güçsüz sahabiler bile sözün gücüyle birer aslana dönüşürler, çünkü kuvvet haktadır:

Zâhirde za'îf ise de hemçün beher yere
Herbiri şaḥâbîleriniñ şîr-i zebândır (K 5/53)

Nûrî, Peygamberimizin eşsiz ashâbının her birisinin bir hünerinin olduğunu vurgular:

Aşḥâb-ı gūzîn-i bî-nazîri
Her birisi bir hünerle yektâ (K 8/59)

Şâir, aşağıdaki beyitte ise ashâbtan, ahirette kendilerine yakın olma isteğini arz eder:

Cümle aşḥâbîñ demine hû derim dünyâda ben
Âḥiretde ilticâ etsem gerekdir Nûriyâ (K 30/10)

Nûrî Dîvânı'nda dört halife dışında tespit ettiğimiz altı sahabe vardır. Bunlar: Hz. Hamza, Hz. Abbas, Hz. Bilâl-i Habeşî, Hz. Cafer-i Tayyar, Hz. Halid-i Eyyub(Ebu Eyyub El-Ensârî) ve Ebû Süfyan'dır.

Dü-ḳahramân idi beşikde **Ḥamzâ** vü 'Abbâs
Yürürler idi esedler gibi yemîn ü yesâr (K 6/85)

²⁶⁰ Pala, a.g.e., s. 34.

İşitse bāng-ı ezān-ı **Bilāl** bülbülünü
Nemāzı kıılmağa aşhāb-ı kefh olur bī-dār (K 6/82)

İlā-yı rüz-ı kıyāmetde cedd-i ümmetiniñ
Süväriyān ağası oldu **Ca'fer-i Tayyār** (K 6/84)

Livā-yı hāmdiniñ altında cem' ü haşre gelen
Cünūda **Hālid-i Eyyüb** oldu bayraqdār (K 6/86)

Ahmediñ nuḡk-ı 'ulüvvü'ş-şānı
Ser-firāz etdi **Ebū Süfyānı** (KM 8/23)

11. İNKÂRCILAR

11.1. Nemrud

Bâbil hükümdarı olan Nemrud, ilahlık iddİAsında bulunan ve Hz.İbrâhim'in davetine ehemmiyet vermeyip O'nu mancınkla ateşe atan cebbârdır.²⁶¹ Şâir, aşağıdaki beyitte Hz. İbrâhim'i ateşin yakmamasına telmihte bulunmuştur:

Nemrûduñ eden âteş-i küfrün hele iṭfā
Destiñden ağan mu'cize-i āb-ı revāndır (K 5/44)

11.2. Ebû Leheb, Ebû Cehl

Ebû Leheb, Hz.Peygamber'in amcalarındandır. O'na en çok karşı çıkan ve karısıyla kendisi hakkında “ Tebbet yedâ ” sûresi nâzil olan kişidir. Ebû Cehl ise Kureyş'in reislerinden olup Peygamberimizin en büyük düşmanıdır. Peygamberimiz aleyhine girişilen her işte onun büyük rolü olmuştur. Ebû Cehl (Cehaletin babası) adı

²⁶¹ Onay, *a.g.e.*, s. 221.

ona Hz.Peygamber tarafından verilmiştir.²⁶² Şâir, aşağıdaki beyitte Ebû Leheb ve Ebû Cehl'i ise çer çöp olarak nitelendirmiştir:

Lehîb-i âteş-i tennûr-ı kahrîñ olmuşdur
Ebû-Leheble Ebû-Cehl iki demet **has** u **hâr** (K 6/87)

Nûrî, onların cehennemdeki durumlarını tahayyül etmiştir:

Zindân-ı âteş içre **Ebû Cehl** ü **Bû-Leheb**
Feryâd eder hemîşe yemişler **çayak** gibi (K 13/10)

12. KAZÂ VE KADER

Kader, Cenâb-ı Hakk'ın, ezelî ilmi ile kâinata olmuş ve olacak bütün her şeyin varlık ve yokluğunu, geçmiş ve geleceğini bilip takdir ve tayin etmesidir. Kazâ ise kelime anlamı olarak “hükmetmek; muhkem ve sağlam yapmak; emretmek, yerine getirmek” gibi anlamları ihtiva ederken, daha geniş mânâda ise, “Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezelî plânını gerçekleştirme” şeklinde ifade edilmektedir.²⁶³

Nurî, kader konusunda İslâmî esaslara uygun düşünür. Nûrî'ye göre, insana düşen, hayatın zorluklarına karşı Allah'a sığınıp sabretmektir. Bilinmelidir ki bu dünya bir imtihan yeridir. Gönlünü Mevlâ'ya bağlayıp, O'na itimat etmeli ve gayrıdan ümidi kesmelidir. Çünkü bu dünyada her şey “hükm-i ilahî” çerçevesinde tecelli etmektedir:

Meydân-ı 'ışka kıldık 'azîmet
Her ne gelirse **el-hükmü li'llâh** (G 474/6)

²⁶² Pala, *a.g.e.*, s. 132.

²⁶³ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *DİA*, TDVY, 2002, c. XXIV, s. 58.

13. ÂHİRET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

13.1. Kıyâmet, Rûz-ı Mahşer

Dîvân'da “mahşer, rûz-ı mahşer, rûz-ı kıyâmet, kıyâmetgâh, rûz-ı haşr, mahşer-i kübra” şeklinde anılan kıyamet, dünyanın sonu anlamında ve mahşer meydanına bütün insanların dirilip toplanacağı zamanı ifade etmek için kullanılmıştır.

Şâir, bir beyitinde İslâm dininin kıyamet gününe kadar hükmünü sürdüreceğini, dinin bir şiarı olan ezanların da insanları namaza davet etmekte, Allah'ın birliğini, İslam'ın hakikatlerini kâinata ilan etmek için mahşer gününe dek minarelerden ve emsali mahallerden okunmaya devam edeceğini söyler:

Tâ rûz-ı kıyâmet çalınır nevbet-i dîniñ
İkâz eden velvele-i bāng-i ezāndır (K 5/50)

Kıyamet günü bütün insanlar dirilip mahşer meydanında toplanacaklar ve herkes dünyada yaptıklarından dolayı hesaba çekilecektir. Herkes “nefsim nefsim” diyerek yalnız kendi durumunu düşünecek ve hiçkimse dostunu, akrabasını görmeyecektir:

Ortalıkdır nefsi nefsi bir kıyâmetgâh kim
Kalmadı akrân u atrâb içre ma'nâ-yı teḥâb (K 16/12)

Mahşer günü öyle dehşetli bir zamandır ki o gün birçok fitne ortaya çıkacak ve insanların dili korkudan düğümlenecektir:

O zemân ki ola mahşerde nice fitne zuhûr
Ola ḥalkıñ dili dehşetle o dem pür-ehvâl (K 4/63)

Nûrî, o dehşetli mahşer gününde, inananların Hz.Peygamber'in şefaatiyle, himayesiyle selamete ereceğini söyler:

Himāyetiñle çıkar **rūz-ı haşr**da ğālib (Ta 17)

Aşağıdaki beyitlerde ise şâir yine Hz. Peygamber'den kıyamet gününde yardım istemektedir. O, kıyamet günü rezil rüsva olmaktan, acınacak duruma düşmekten, sefil olmaktan Hz. Muhammed'in şefaatiyle kurtulacağını ümit etmektedir:

Hudāvendā unutmā ben faķiri **rūz-ı maḥşer**de
Baña ger şāhib olmazsañ dirīġā āh u vāveylā (K 2/66)
Bıraķma ben ķuluñu ol mu'īnüm ey server
Olunca **maḥşer-i kübrā** ile dem-i ma'hūd (K 3/38)
Merḥamet eyle ķuluñ Nūrī-i 'āşīye meded
Etmesinler anı **maḥşer**de sefīl ü pā-māl (K 4/72)

13.2. Araf

Kelime anlamı olarak “tepeler” manasına gelen Araf, cennetle cehennem arası bir yer olarak tarif edilmektedir. Günah ve sevabı eşit olan kişiler, ne cennete ne de cehenneme giderler. Araf denen bu yerde dururlar.²⁶⁴ Nûrî, insanları kesretten vahdete davet etmekte, Allah'a tam anlamıyla itaat etmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Tam anlamıyla İslam'a uygun yaşamayanların dünyada da ahirette de arada yani arafta kalacağına işaret etmektedir:

Cennet-i tecrīde gel nīrān-ı keşretten çekil
Ādem ol zīrā ḥarām-zāde yeri **a'rāf** olur (G 188/4)

²⁶⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 23.

13.3. Dü-serâ, Dü-cihân, Kevneyn

İki âlem anlamına gelen “Dü-Âlem” ve “Kevneyn” kelimelerinden kastedilen dünya ve ahirettir. Şâir, bu mefhumları birçok beyitte zikretmiştir. Aşağıda yer alan bir beyitinde şâir, Cenâb-ı Hakk’ın iradesinin, kudretinin mevcut olmayan bir tene can verdiğini ve anında da kâinatta bir sûrete, görünüşe büründürdüğünü söyler:

Haqqıñ irâdesi ten-i ma’dûma cân verir
Bir ân içinde hey’et-i **kevn ü mekân** verir (K 7/1)

Nûrî, Hz. Muhammed’i anlattığı aşağıdaki beyitlerde “dü kevneyn, dü-sera, dü-cihan” gibi kelimelere yer verir. Nûrî’ye göre Hz. Peygamber, Allah’ın gül bahçesinde yetişen bir güldür ki O’nun varlığı iki âleme ferahlık verir:

O gülbün-i gülşân-ı Hüdâ Aḥmed-i Muḥtâr
Kim cismi **dü kevneyn**e o bir rûḥ-ı revândır (K 5/26)

Peygamberlerin serdarı Hz. Muhammed’in varlığı iki cihana da rahmet ve muhabbet verir:

Ser-dâr-ı rüsûl Aḥmed-i mürsel ki vücûdu
Dü-serâ rahmet-i maḥz-ı **dü-cihândır** (K 5/28)

Allah, bütün âlemi Hz. Peygamber’in bütün güzel sıfatlarla muttasıf olan şahsına tahsis etmiştir. İki cihandaki bütün makamlar O’nun benzersiz zâtına aittir. İki cihanda da yalnız O’nun hükmü geçmektedir:

Zemîn-i arpalık eflāk olup kemâliñe ḥâş
Menâşib-ı **dü cihân** zât-ı bî-hemâliñe ḥâş
Ḥulâşa kevn ü mekândır saña vü âliñe ḥâş
Kılındı rûz-ı ezel cilve-i cemâliñe ḥâş
Kâlem-rev-i **dü serâ** yâ Muḥammed-i ‘Arabî (Ta 1/10)

13.4. Ezel Bezmi, Bezm-i Elest

Farsça ve Arapça iki kelimededen oluşan “Bezm-i elest” terkibi “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” hitabının yapıldığı ve ruhların cevap olarak “Evet, Rabbimizsin.” diyerek Allah’ı ilah kabul ve beyan ettikleri toplantının adıdır. Dîvân’da “ ezel, rûz-ı azal, bezm-i elest, kâlu belâ” şeklinde geçer. Nûrî, ezel gününde Allah’ın ilk olarak Hz.Peygamber’in ruhunu yarattığını söyler:

Ḥazret-i Ḥālîk-ı muṭlaḳ ki peyem-ber-i rūḥîn
Ḳıldı bir emr ile icâd anı **rûz-ı âzâl** (K 4/16)

O’nun ruh-ı şerifi Nebî olarak yaratıldığında ne bir insanın ne rûzgârın ne toprağın ne suyun ne de ateşin olduğunu yani hiçbir şeyin henüz yaratılmamış olduğunu belirtir:

Ezelde rûḥ-ı şerîfiñ Nebî-i mürsel iken
Yoğ idi Ādem ü bād u türâb u mā vü ne nâr (K 6/41)

Elest meclisinde İlahî hitabı sevgilinin kudret elinden içilen şarâb olarak tasavvur eder ve bunun neşesiyle her dem âşıklar meclisinde dönen bir kadeh gibi olduğunu söyler:

Gelmişim **ḳâlû belâdan** mest-i cām-ı eynemâ
Bezm-i ‘uşşâḳ içre her dem devr eder peymāneyim (G 357/2)

13.5. Cennet ile İlgili Kavramlar

13.5.1. Cennet

Cennet, yaygın anlamda, çeşitli nimetlerle bezenmiş olan ve müminlerin ebedî olarak kalacakları ahiret yurduna denir.²⁶⁵ Tasavvufa göre kâmil insanlar için zaman ve mekân mefhumu yoktur. Hatta bu tür sınırlamalardan münezzehe olduklarından neredeliğin ve mekânın bulunmadığı yerde sürekli Hak ile beraberdirler.²⁶⁶ Şâir, Peygamberimiz için yazdığı bir kasidede O'na hitaben, senin konağın mekânsızlık âleminde sürekli Allah'la beraber olunan yerdir. Cennet senin ümmetin için yaratılmıştır, demektedir:

Seniñ menzilgehiñdir lâ-mekânda refref-i vaḥdet
Seniñ ümmetleriñçin ḥalk olundu **cennetü'l-me'vâ** (K 2/54)

Nûrî, Divân'da cennet için “behişt, cinan, cennetü'l-mevâ” gibi isimleri kullanır. Sevgilinin bulunduğu yer cennettir. Çünkü sevgili, varlığıyla bulunduğu yeri güzelleştirir. Şâir, Hz.Mevlânâ için yazdığı bir gazelinde, O'nun dergâhının cenneti kıskandıracak derecede insanlara huzur verdiğini ve kendisinin de dergâhın kapısında zavallı, muhtaç bir kul olduğunu söyler:

Reşk-âver-i **behişt**-i berin oldu dergehiñ
Nûrî derinde oldu anıñ ‘abd-i bî-nevâ (G 13/6)

13.5.2. Tûba

Cennette bulunduğu inanan ve kökü göklerde dalları aşağıda bir ağaç olan Tûba, Nûrî Dîvânı'nda birçok beyitte geçmektedir. Şâir, sevgilinin huyunu meleklerle; yürüyüş şeklini ise Tûba dallarının salınışına benzetir:

²⁶⁵ Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 131.

²⁶⁶ Sadrettin Konevî, *Vahdet-i Vücûd ve Esasları, en-Nusûs Fî Tahkîki tavri'l-mahsûs*, Çev. Ekrem Demirli, İz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 174.

O melek-hūya mūmāşil olamaz hūrīler
T̄arz-ı reftārına mā'il o bütūñ t̄übādır (K 50/11)

Aşağıdaki beyitte de Dîvân şâirlerinin genelde kullandıkları bir teşbih olarak sevgilinin boyunu Tûba'ya benzetir:

T̄übā gibi ol k̄āmet-i bālāya ne dersin
Hūrī gibi ol āfet-i ra'nāya ne dersin (G 434/1)

14. DİĞER İTİKÂDÎ KAVRAMLAR

14.1. Şeytân(İblis)

Allah, Hz.Âdem'i yaratıp da bütün meleklerle secde etmelerini buyurduğunda hepsi birden secde etmişler. Ancak o zamanlar meleklerin en ulusu ve hocası olan Haris, kendisinin Cin olup ateşten yaratıldığını, bu nedenle topraktan yaratılmış olan Hz.Âdem'e secde etmeyeceğini söyleyerek Allah'a asi olmuştur. Allah da onu şeytan kılığına sokmuş ve lanetlemiştir. Bunun üzerine şeytan Allah'a yalvarmış ve “Beni kıyamete dek yaşat ki iyi kullarından başka bütün kullarını azdırayım.” demiştir. Allah da kabul ederek ona Sûr üfürülünceye kadar ömür vermiştir.²⁶⁷

Nûrî, bir beyitinde şeytanın nefsini ayarttığını ve bir anlığına heva ve hevesine uyduğunu nedamet ederek anlatır:

İblīs ü hevāya tâbi' oldum
Efsūsuña nefsim etdi iğvā (K 8/82)

Müminin yüzüne bakınca Allah'ı hatırlatması gerektiğinden bahisle iman etmek gerektiğini ve asla asi, kovulmuş olan şeytana uyup da Cenab-ı Allah'tan dūr olmamak gerektiğini söyler:

²⁶⁷ Pala, *a.g.e.*, s. 431.

Mü'miniñ eyle cemāline nazar īmān et
Olma **iblis-i şakī** gibi Hūdādan merdūd (G 107/4)

Huzūr-ı Ādem-i ma'nāya secdeber ol ta
Cevāhir men saña qalmaya **nām-ı şeytānlık** (G 306/3)

14.2. Sidretü'l-Münteha

Sözlük anlamı olarak “Arabistan Kirazı” demektir. Hadis-i Şeriflere göre göğün altıncı katında bulunur. Gökyüzüne yükselenler buradan öteye geçemezlermiş. Nitekim burası beşer bilgisinin ve amellerinin son sınırıdır. Cebrâil, Mirac gecesi Hz.Peygamber ile olan yolculuğunda buradan öteye geçmez.²⁶⁸ O'na buradan öteye yalnız gitmesini söyler. İşte Nûrî de bu hadiseye telmihte bulunarak Cebrâil'in Sidre'den öteye bir adım atmadığını, buradan öteye kanat çırpmadığını söyler:

Çaldı Cibril hemān **sidre**ye andan öteye
İtmedi fā'ide ol evc-i 'alāda per ü bāl (K 4/46)

14.3. Hükm-i Şerif

Dünyada ve ukbada hakiki saadete erişmek için Cenâb-ı Allah'ın emirlerini yerine getirmek inananlar için farzdır. Şâir, Allah'ın emirlerine aşk ile itaat etme durumunda olduğunu söyler:

Āyīn ü resm ü tūde-i 'uşşāk ile bizim
Hükm-i şerif-i 'ışka imiş inkıyādımız (G 235/2)

²⁶⁸ Pala, *a.g.e.*, s. 404.

14.4. Ecel

İnsanlara ihsan edilen ömür sermayesinin sonuna ecel denir. Ecel, muayyen olan vadedir.²⁶⁹ Şâir, Nebî'nin kabrinin bulunduğu mekânı arştan daha güzel olan bir ecel makamına benzetir:

Dedi bu 'arşāsā maḥal hem efdal andan hem güzel
Ya'nī budur cāy-ı **ecel** ḳabr-i Nebiyy-i muḥterem (K 9/25)

14.5. Cin

Gözle görülmeyen, ateşten yaratılmış olan ruhanî varlıklar olan cinler, tıpkı insanlar gibi Allah'a kulluk ile vazifelendirilmişlerdir.²⁷⁰ Hz. Peygamber, bütün kâinata gönderildiği için, dolayısıyla cin taifesinin de peygamberidir. Şâir, bu hususa telmihte bulunarak, âlemlerin, cinlerin, insanların “Şahlar Şahı” ve “Peygamberler Sultanı” olarak tanımladığı Peygamberimiz'in askerleri olduğunu söyler:

Şāhen-şeh-i mu'azzam u sulṭān-ı enbiyā
Emlāk ü cinn ü nās anıñ oldu leşkeri (K 10/13)

14.6. İrfan

İrfan, bilmek, anlayış, tecrübe ve zekâdan ileri gelen zihin olgunluğu gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Nûrî, aşağıda yer alan beyitinde “sırr-ı Muhammedî” sayesinde irfan vaktine eriştiğini belirtir:

Biz sırr-ı Muḥammedle erdik **dem-i 'irfāna**
'İsā henüz urmadan biḡāne degil mi yā (G 19/5)

²⁶⁹ Pala, *a.g.e.*, s. 133.

²⁷⁰ Pala, *a.g.e.*, s. 92.

14.7. İlim

İlim, okuyarak, görerek, dinleyerek ya da Hakk'ın ihsanıyla elde edilen malumdur. İlim hakikatı bilmekten ibarettir. "İlmin kaynağı Kur'ân'dır."²⁷¹ Nûrî, kâinatın ilim vasıtasıyla tanzim olduğunu, cihanın ilim ve irfan ile canlanıp şenlediğini vurgular:

'İlm ile munazzam oldu 'âlem
'İrfânı cihânı kıldı ihyâ (K 8/71)

Şâir, yazdığı bir tahmiste, asla tembel olmayıp gece gündüz ömrü tahsil yolunda sarf etmek gerektiğini; kısa, öz fakat tafsilatlı konuşarak herkese meramını anlatabilecek duruma gelmenin önemini; gazel tertib etmeye talip olanın öncelikle ilim tahsil etmesi gerektiğini, ancak böyle yaparak kıymetli ve kafiye söz söyleme olgunluğuna erişileceğini anlatmaktadır:

Sa'y edip leyl ü nehâr olmaya kaç'â tenbel
Şarf ede 'ömrünü **taḥşîl-i kemâlâta** güzel
Añlasın nidüğünü **remz-i mufaşşal mücmel**
Ṭâlib-i nazm-ı ğazel 'ilme **çalışsın evvel**
Leyte şî'rî deyü eylerse temennâ-yı sūhan (Ta 2/22)

14.8. İlm-i Ledünn

Ledünn ilmi, Allah'ın sırlarına ait manevî bilgi olarak tarif edilir. Ledünn bilgisi ve ledünn ilmi, tasavvufî anlayışa göre Hakk'ın sırlarını ve işlerin iç yüzünü bilme ilmidir ki bunu ancak Allah bilir ve Peygamberlerine öğretir.²⁷² Bu ilm-i şerifin hocası ve sultanı Hz.Peygamber'dir. Bu ilmin ehli ise Enbiyâ-ı izâm ve Ehlullâh-i Kirâm'dır. Nûrî de aşağıdaki beytinde Hz.Peygamber'in bu ilmin kaynağı olduğuna dikkat çeker:

²⁷¹ Pala, *a.g.e.*, s. 229.

²⁷² Pala, *a.g.e.*, s. 286.

Muhammed hâzin-i ‘ilm-i ledündür

Muhammed menba‘-ı ‘ilm ü beyândır (G 114/7)

Şâir, bir beytinde ledünn ilmüne vakıf duğunu ve bu sayede âlimlere yakışır bir olgunluğa eriştiğini söyler:

Biz ey Nürî ledün ‘ilmin okuyup olduk ‘âlimler

Bizim fażl-ı Hudâ ile bugün ‘irfânımız vardır (G 148/5)

Şâir, aşağıda yer alan beyitte ise Hz.İsa’nın elini sürdüğü, meshettiği hastaların iyileşmesi mucizesine telmihte bulunmuştur. “İlm-i ledünn, ölmüş bir kalbe yeniden hayat verir. Bu hâli gören tabipler, Hz.İsa Aleyhisselam’ın tıbbî bir sırra mâlik olduğunu sanmasınlar.”:

‘İlm-i ledündür eden mevtâ-yı cehli ihyâ

Zann etmesin tabībân sırr-ı Mesîhi tıbbdır (G 165/4)

Allah yolunda seyr ü sülük ancak ilm-i ledünn talep ederek tamamlanabilir:

‘İlm-i resm ile yalnız varamazsın Hağ yoluna

Hızr-ı vakti eyle taleb öğren andan ‘ilm-i ledün (G 439/2)

14.9. Zülfikâr

Hiz. Ali’ye ait olan, yarısından itibaren ucu çatallaşan meşhur kılıçtır. Peygamberimiz tarafından Hiz. Ali’ye verilmiştir. Dîvân edebiyatında genellikle Hiz.Ali ile birlikte anılır.²⁷³ Nûrî, “Zü’l-feğâr ile” redifli gazelinde Hiz. Ali’nin bu meşhur kılıcı ile yaptıklarını anlatmıştır:

Kâfirleri o pençe-i habîr-güşâ ile

Etdi bütün tebâh ‘Ali Zü’l-feğâr ile (G 458/2)

²⁷³ Pala, a.g.e., s. 495.

Kesdi hicâb-ı küfrü bütün tâbî'ânına
Gösterdi Hağğa râh 'Alî Zü'l-feğâr ile (G 458/4)

15. İBÂDET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

15.1. Duâ, Niyaz

Duâ ve niyaz mefhumları, Allah'a karşı rağbet, yalvarış ve tazarru gibi manaları ihtiva etmektedir. Başka bir deyişle, kulun acizliğini hissederek Allah'tan bir şeyin olmasını veya olmamasını istemesidir. Dua ve niyaz ihtiyacın anahtarlarıdır. Nûrî, ümitsizliğe düşüp yanlış sözler söylemektense arşa kadar yükselen dualarla Allah'a yalvarmayı tercih eder:

Yeter nedir bu perişân kelâm ey Nûrî
Du'âlar eyle ki 'arş-ı 'azîme ede şu'ud (K 3/44)

“Ne büyük bir lütuftur ki muhabbet makamındaki bir güzel gibi yeniden yeniye, her zaman Cenâb-ı Allah'a hâlimizi niyaz etmekteyiz.”:

Nev-be-nev etmedeyiz Hâzret-i cânâna **niyâz**
Şan mağâmât-ı mağabbetdeki şehnâzız biz (G 243/3)

15.2. Tefekkür

Düşünmek ve hatırlamak mânâlarına gelen tefekkür kelimesi “fıkr” kökünden türemiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bu kavram birçok âyette geçmiş ve insan düşünmeye teşvik edilmiştir. Nûrî de bu husustan hareketle tefekkür etmenin gerekliliğini belirtmiştir:

Hâliñ n'icolur **tefekkür** eyle
Yok Hağğa yarar bir işiñ aşlâ (K 8/18)

15.3. İhlâs

İhlâs, içten ve samimi bir şekilde sırf Allah emretmiş olduğu için ibadet etmektir. Kul, ancak bu şekilde Rabb'ine yaklaşabilir. Şâir, Dîvândaki birkaç şiirde ihlasın önemini vurgulamıştır.

“Hâlini Cenâb-ı Hakk’ın dergâh-ı izzetine içten ve riyazsız bir şekilde arz et. Hiç şüphesiz O’nun ihsanı ile birçok hayır kapıları fetholunur.”:

‘Arz kııl **ihlâs**la dergâh-ı şâha hâliñi
Şübhesiz ihsânla eylerler anda feth-i bâb (K 16/28)

15.4. Namaz İle İlgili Kavramlar

15.4.1. Namaz

İslâm’ın beş şartından biri olan namaz, dinin en önemli ibâdetidir. Nûrî, beyitlerde namazla ilgili kavramlara çok fazla yer vermemiştir. Aşağıda yer alan beyitte Nûrî, Cenab-ı Allah’a saygısından dolayı, eğer namazın oturarak kılınan kısmı olmasaydı O’nun huzurundayken asla oturmayacağını söylemektedir:

Oturmaz idim efendim cemâliñe karşı
Nemâz içinde eğer olmasaydı izn-i ku’üd (G 99/2)

15.4.2. Mihrap

Camide imamın namaz kılarken cemaatin önünde durduğu yerin ismi olan bu kavram divânda bazen klasik anlamıyla kullanılmış bazen de teşbih unsuru olmuştur. Bir beyitte şâir, Hz.Peygamber’in Mirac gecesi mihraba geçip bütün peygamberlere imamlık yaptığını anlatır:

Cümleye oldu imâm ol gice **mihrâba** geçüp
Giydi hatmiyyete halvet verilir istiklâl (K 4/43)

Sevilenin yüzü Ka'be, kaşlarının arası ise mihraptır. Şâir, namazı aşk ile kılmak için mihrabı görünce tekbir getirmiştir:

Kaşlarıñ **mihrāb**ını gördükde tekb̄ir eyledim
Niyyetim kılmak şalāt-ı 'ışkı cānānım Şerif (G 301/9)

15.4.3. Ezan

Dinî bir terim olarak ezan, farz namazlarının vaktinin girdiğini insanlara belli sözlerle ve özel bir şekilde bildirmek demektir. Şâir, ezan seslerinin kıyamet gününe kadar insanları Allah'ın emrini yerine getirmeye davet ettiğini söyler:

Tā rûz-ı kıyāmet çalınır nevbet-i dīniñ
İk̄āz eden velvele-i bāng-i ezāndır (K 5/50)

15.6. Oruç, Ramazan, Bayram

15.6.1. Oruç

Oruç, dīvānda rûze adıyla anılır. Şâir, peri gibi bir melek yüzlüye tutulduğu için ne oruç tuttuğunu ne de bayram namazına gittiğini söyler:

Bu yıl ne rûzeyi tıtduk şalāt-ı 'īdi ne kıldık
Perīveş bir melek-peyker civāna vāh çarpıldık (G 331/1)

15.6.2. Ramazan

Ramazan, mübârek üç ayların sonuncusu ve Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olmaya başladığı Kadir gecesini de içinde barındıran bir aydır. Şâir, ramazan ayıyla ilgili bir Ramazâniye yazmıştır. Nûrî, mübarek ramazan ayının bitişine üzülmemektedir. Ramazan ayını Allah'a yakın olmanın bir vesilesi kabul eder:

El-vedâ‘ ey sebeb-i kırb-ı vişâl-i cânân
Es‘ad-ı eşher olan şehri-i mübârek **ramazân** (G 437/1)

Ramazan ayının günah derdinin dermanı olduğunu ancak bu ayı hakkıyla eda edemediğini belirtir:

Bilmedik kıadrini sen mâh-ı şerîf-pîrânîñ
Hasretâ olmuş idiñ derd-i günâha dermân (G 437/3)

Şâir, ramazan ayından, iki âlemin Resûlü Hz.Peygamber’in huzuruna varıldığında ümmetin imanlarına şahit olmasını ister:

Şâhid ol ümmet-i merhûmeniñ imânlarına
Olucak vâşıl-ı dergâh-ı Resûl-i dü-cihân (G 437/6)

15.6.3. Bayram

Bayram mefhumu, Nûrî’nin şiirlerinde “îd-i ramazân,îd-i mu‘teber, şabâh-ı ‘îd” gibi ifadelerle yer almaktadır. Divanda başlığı “İdiyye” olan bir kaside, bir tahmis, redifî “îd” olan iki gazel vardır. Şâir, Ramazan bayramı ve arefe gününü Cenâb-ı Allah’ın şeref ve kıymetinin iki şahidi olarak nitelendirir:

Kıadr ü şeref-i zâtıña Hıkkâ iki şâhid
Rûz-ı ‘arefe ğurre-i ‘îd-i ramazândır (K 5/52)

Nûrî, bayram gününe erdiği için Cenâb-ı Hakk’a şükretmekte ve bayramın gelişiyle bütün âlemin nurla dolduğunu söylemektedir:

Hımdü’lillâh erdi ‘îd-i mu‘teber
Oldu nûra ğarķ dünyâ ser-be-ser (K 49/1)

Aslında Nûri için sevgiliyi gördüğü ve ona kavuştuğu her an bayramdır:

Erdi yine nev-rûz ki 'îd-1 dil ü cāndır
Ser-māye-i cān zīver-i bāzār-1 cināndır (K 5/1)

Bayram gününün ferahlığı, aydınlığı ramazan ayını hakkıyla idrak eden uyanık gönüller içindir. Böyleleri için kıyâmet gününün sabahı da tıpkı bayram gününün sabahı gibi olacaktır:

Bî-dār olan gönülleredir inşirāh-1 'îd
Güyā ki şubh-1 rûz-1 kıyâmet şabāh-1 'îd (G 96/1)

Şâir, sevgiliden ayrı olduğu günleri bitiren vuslatın gerçekleştiğini ve sevgili uğruna canını verebileceğini ifade ederken Kurban Bayramını mazmun olarak kullanmıştır:

'îd-i vişāliñ erse tavāf eylesem seni
Bilmez misin ki şevk ile kurbānıñım senin (G 322/3)

15.7. Hac İle İlgili Kavramlar

15.7.1. Kâbe

Hac, İslâm'ın beş şartından biridir. Haccın farz olabilmesi için para ve mal zenginliği şarttır. Dîvân edebiyatında ise hacca ait mefhumlar farklı ilgilerle ortaya konur. Sevgili âşıkın kiblesi, bulunduğu semt ise Kâbe olarak düşünülür. Aşağıda yer alan beyitte Nûrî, “Âşıkların makamı sevgilinin bulunduğu Kâbe'dir. Oraya rakibi sokmayın, çünkü orası Beytü'l-haram'dır. Yani kâfirlerin giremeyeceği yerdir.” diyerek tevriyeli bir söyleyiş yapmıştır:

'Uşşāka Ka'be-i ser-i kūyuñ maqāmıdır
Kâfir raqîbi qoyma ki beytü'l-harāmıdır (G 161/1)

Kâbe, gönül darlığını alan, kinden ve hıyânetten arındırılmış, temizlenmiş bir mekândır:

Duğter-i baba-yı şun‘-ı Hâk Te‘âlâ **Ka‘bedir**
Ğıll u ğışdan pāk olup olan muşaffâ **Ka‘bedir** (G 194/1)

Semtin olan Kâbe’ye varsak da alınımızı yere sürsek! Safâ ile Merve arasını zevkle sa’y edip, bu ihsanından ötürü O’na şükürümüzü arz etsek:

Ka‘be-i kûyuna varsak olalım nâşiye-sâ
Sa’yimiz zevk u şafâlar ile meşkür edelim (G 385/4)

Ey Nûrî! Gönülde bir tek isteğim kaldı. O da Mekke’ye varıp Kâbe’yi aşk ile tavaf etmektir:

Gönülde Nûriyâ bir ‘ukde kaldı
Harîm-i **Ka‘be-i** ‘ışkıñ tavâfi (K1 15/1)

15.7.2. Tavaf

Dinî bir terim olarak tavaf, Hacer-i Esved’in hizasından başlayarak Kâbe’yi sola almak suretiyle, yedi defa Kâbe etrafında dönmek demektir. Şâir, Kâbe’ye kavuşmayı bayram olarak görür:

‘İd-i vişâliñ erse **tavâf** eylesem seni
Bilmez misin ki şevk ile kurbânıñım senin (G 322/3)

15.7.3. Zemzem

Kâbe’nin doğusunda yer alan ve Cenâb-ı Allah’ın Hz.Hacer ile oğlu Hz.İsmail’e ihsan ettiği, yeryüzünün en faziletli suyudur. Şâir, zemzemi “suların efendisi” olarak nitelendirir:

Berāy-ı hıdmet-i isķā-yı ümmetiñ çıkarıp
Denirse **zemzeme** a‘ceb mi seyyidü’l-ābār (K 6/56)

15.7.4. Hacerü’l-esved

Kâbe inşa edilirken Hz.İbrahim ve Hz.İsmail tarafından Ebû Kubeys dağından getirilen, Kâbe’nin doğu köşesinde bulunan, esmer, parlak bir taştır. Nûrî, Hacer-i Esved’i “siyah cevher” olarak tavsif eder ve “Lev-haş’allah (Allah onu uzaklaştırmasın)” diyerek niyazda bulunur:

Hacerü’l-esvede yüzümü edip fersûde
Lev-haş’allah zihî nûr-ı siyâh-gevher (G 135/4)

16. DİN İLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

16.1. Hidâyet

Hidâyet, hakkı hak; bâtılı da bâtıl olarak görüp doğru yola girmektir. Şâir, Cenâb-ı Hakk’ın yardımı ile dalâletten kaynaklanan âcizlikten kurtulup hidâyet yoluna girmeyi dilemektedir:

Yâ Rab baña tevfiķ ile ver **râh-ı hidâyet**
Yâ Rab beni zîrâ ki zebûn etdi đalâlet (G 58/1)

Tenhâ yürürüm vaķsetile eyle **hidâyet**
Bî-ħad görünür şöhre-i şahrâ-yı tecelli (K 19/62)

16.2. Sabır

Acıya ve zorluğa katlanmak anlamına gelen sabır, âşğın vuslat yolunda ıstırabını yansıtan en önemli unsurlardan biridir. Bu yolda azmeden âşıkın sabretmekten başka çaresi yoktur. Âşık, bir musibet veya belâya uğradığında telaş ve feryad etmeden tahammül gösterip katlanır. Allah’ın inâyet ve tevfiķi sabreden

insanlarla beraberdir. Allah’a dost olma arzusunda olan kişi, O’ndan asla ümidini kesmez. Her iki âlemde de saadeti O’nunla bulur. Çevresindeki haddini bilmez kimselere sabırla karşılık verir. Başkalarının verdiği manevi sıkıntıdan huzursuz olmaz, yine sabreder. Âşık bu yolla sevgilisine kavuşur, ruhu şen olur:

Cân iseñ hem-demliginden hâkiñ olma pür-fütür
Tâ ki Hâķ etsin iki ‘âlemde zâtıñ bî-ķuşūr
Vaz‘-ı nâ-şâyeste-i nâ-dâna her dem ol **şabūr**
Şıķlet-i kâbūs-ı aġyâr ile olma bî-ķuzūr
Gel sebük-rūh ‘âşıkıñ bul gül açıl eyle şafâ (Ta 9/4)

16.3. Tevfik

Tevfik, Cenâb-ı Hakk’ın kuluna yardım etmesi, onu lütfu ile doğru yola sevketmesidir. Şâir de bu doğrultuda Allah’tan kendisine yardım etmesini, yol göstermesini ve böylece şefaate eren kulların zümresine dâhil olmayı dilemektedir:

Yâ Rab baña **tevfik**ini sen râh-nümâ et
Tâ ki olayım pey-rev-i erbâb-ı şefâ‘at (G 58/2)

16.4. Şükür, Minnet

Şükür, ihsan olunan nimetin değerini bilerek, yapılan iyiliğe, verilen ihsana karşı memnunluk göstermek gibi anlamlara gelmektedir. Şükür, bir nevi Allah’a teşekkürdür. Nimet verene muhabbet etmek ve itaat etmek de şükür sayılır. İyiliğe karşı duyulan şükür hissi de minnettir. Kul Cenâb-ı Hakk’ın nimetlerine karşı her daim minnet duygusu içerisinde olmalıdır. Nûrî, birçok şiirinde “minnet” ve Hamdülillah” ifadelerini kullanmıştır.

Şahbâ-yı la‘li verdi yine câna irtibâh
Minnet Hudâya erdi bu maħzûna inşirâh (G 88/1)

Meydân-ı ‘ışık-ı Hâzret-i ğavş-ı zemānede
Minnet Hudāya nevbet-i ikrârı çalmışız (G 246/3)

Hamdü lillāh baht-ı derūnum uyandı h̄’ābdan
Erdi ihvân-ı ‘ināyât Hâzret-i Vehhâbdan (Mü 68)

16.5. Şeriat

Sözlükte “su yolu, bir ırmak veya herhangi bir su kaynağından su içmek ve almak için gidilen yol, doğru yol, Hak din yolu, aydınlık ve ışık” gibi manalara gelen şeriat, bütün ilahî dinlerde peygamberler aracılığıyla gönderilen ortak bir unsurdur.²⁷⁴ Nûrî, Hz.Peygamber’in şeriat kılıcıyla cihanı İslâm’la şereflendirmiş, İslam şeriatından önceki uygulanan cahiliye dönemi merasim, usûl ve geleneklerini kaldırmıştır:

Seyf-i şerî’atle açdı mülk-i cihānı
Āyîn-i pişinleri eyledi virān (K 1/40)

Şâir aşağıdaki beyitte ise tasavvuftaki dört temel esas olan şeriat, tarikat, hakikat, marifet kavramlarını ele alarak muradı hakikat olanın şeriaten asla ayrılması gerektiğini söylemektedir:

Yoğdur bizim **şerî’ate** ašlā ‘inādımız
Ammā **hakikat** oldu cihānda murādımız (G 235/1)

16.6. Kanâat

Kanâat, açgözlü olmayıp hırs göstermemek, kismetinden fazlasına göz dikmemek, helâl ile yetinip haramı istememek, az da olsa kismetine râzı olmaktır. Nûrî, Girit viraneliğinde ıztrab içinde kaldığını, çaresiz bir şekilde kanaate sarıldığını;

²⁷⁴ Karaman vd., *a.g.e.*, s. 539.

bakmakla ve hizmetini görmeye yükümlü olduğu insanların verdiği manevî sıkıntı olmasa nefsinin bu duruma râzî eylediğini söylemektedir:

Çaldım ħarābe-zār-ı Girid içre mużtarīb
Nā-çār tutdum iki elimle **kanā‘ati**

Nefsime bu **kanā‘at** ile râzî eyledim
Ammā ‘iyāl ü ħadimiñ olmasa şıķleti (K 15/26-25)

16.7. Havf ve Recâ

Korku ve ümit anlamına gelen ve birlikte kullanılan bu iki kavram daha genel mânâda “affedilme ümidi ya da cehennem gitme korkusu” olarak bilinmektedir. Havf ve recâ içinde yaşayan ve Allah’a tam mânâda teslim olan âşıklar, cennet nimetlerine erişeceklerdir:

Berzaĥ-ı **ħavf u recâyı** sâbık ol ‘âşık iseñ
Bil ki teslîmiyyetiñdir ħür u ğılmândan ğaraz (G 282/2)

16.8. Cürm

Hata, günah, suç, kabahat, isyân gibi anlamlara gelen “cürm” kelimesi Dîvânda birçok beyitte geçmektedir. Bu mefhumun yer aldığı beyitlerde şâirin günahlardan korktuğu, çekindiği fakat Allah’tan ümit kesmediği görülmektedir. Nûrî, kendisini aciz, biçare, zavallı olarak tanımlamakta, işlediği günahlardan dolayı pişmanlık duymakta ve günahlarının affi için Resûlullah’tan yardım istemektedir:

Yâ Resûl’ullah o dermândeğe dermân eyle
Cürmünü ‘afv ede tâ Ĥazret-i Rabb-i Müte‘âl (K 4/76)

Edelim ħâlimizi şer‘-i Resûle telfîķ
Her zemân etdigimiz **cürme** peşimân olalım (G 356/2)

Efendim işte kuluñ Nûrî müstendiñdir
Günâh u **cürm-i keşîr**inden etme istifsâr (K 6/96)

Ta'rif edeyim ki **derd-i cürme**
Der-ân edesin güzel müdâvâ (K 8/26)

Cürmüm dile Hâzret-i Hüdâdan
Etsin bu faķîrini de iğnâ (K 8/97)

Şâir, işlediği günahlara tövbe etmiş ve tövbe-kâr olmuştur. Yine de havf ve recâ içinde, günahlarının affi için sürekli istiğfar etmekte ve yalvarmaktadır:

Efendim eylediğim **cürme** tevbe-kâr oldum
Dilimde kôrķarak evrâdım oldu istiğfâr (K 6/101)

Aşağıdaki beyitte ise Nûrî, gece gündüz hep günah ve hata işlediğini, bu sebepten cehenneme atılsa adaletli bir iş olmuş olacağını belirtmektedir:

Kârım şeb u rûz âh ki hep **cürm** ü hâfâdır
Yaķsañ beni âteşlere eylesin 'adâlet (G 58/6)

16.9. İman, Mümin

İnancında emin olma ve onu bütün gücüyle tasdik ve iz'an etmeye imân, bu inanca sahip olan kişiye de mümin denir.²⁷⁵ Şâir, imanının kendisine can yoldaşı olmasını, İslam'ı gönlünde bâki kılmasını Allah'tan dilemektedir:

İmânım ola refîķ-i cânım
İslâmımı kıl derûnda ibķâ (K 8/91)

²⁷⁵ Mustafa Sinanoğlu, "İman", *DİA*, TDVY, 2000, c. XXII, s. 212.

Nûrî, küfrün, karanlığın sersemliğinde iken İslâm nurunun gözlerini açtığını ve kendisinin imanına sebep olduğunu söylemektedir:

Meger kim küfr-i maḥmûra erişmişken yine Nûrî
Görüp nûr-ı zuhûr oldu benim **îmân**ıma bâ'ış (G 82/5)

Hiç şüphesiz mümin müminin aynasıdır. Mümin olan bir kimse, mümin kardeşine baktığında kendi hatalarını ve kusurlarını, eksiklerini görebilir.

Mü'miniñ mü'min imiş âyinesi bî-şübhe
Yine 'irfânî imiş medḥi ki îmâ etdiñ (G 327/4)

16.10. Hamiyyet

Din, namus ve vatan gibi üstün değerleri koruma, bunların saldırıya uğramasından dolayı öfkelenme, savunmak için harekete geçme, utanç verici bir işi yapmaktan kaçınma gibi anlamları ihtiva eden hamıyyet kelimesini Nûrî, birkaç şiirinde zikretmiştir. Şâir, içinde bulunduğu hâli kimseye diyememekten şikâyet etmektedir, zira halkın kalbinde hamıyyet duygusundan eser kalmamıştır:

Hâl-i dilim kime diyeyim Ḥazret-i Ḥudâ
Ref' eyledi ḳulûb-ı enâmdan **hamıyyeti** (K 15/18)

16.11. Kâfir, Bî-iman, Düşmen

Hakkı görmeyen ve örten, iyilik nedir bilmeyen, Allah'ı inkâr eden, imanın esaslarına veya bunlardan birine inanmayana "kâfir" denir. Dîvân şiirinde kâfir sıfatı sevgili için kullanılır ve kelimenin takdir edici, övücü anlamı ile tevriye sanatı yapılabilir. Bazı şiirlerde sevgilinin güzelliği Mushaf; yaşadığı mahalle de cennet veya Kâ'be olarak tahayyül edilir. Bu durumda kâfirlik, rakibe atfedilen bir nitelik olur.

Çünkü kâfir Mushaf'a dokunamaz, cennete ve Kâ'be'ye de giremez.²⁷⁶ Bir beyitte Nûrî, rakibini kâfir olarak nitelendirmekte ve sevgilinin mahallesinden onu men etmektedir:

‘Aceb nedir işüñ ey **kâfir-i rakîb** seniñ
Maħallesinden o şüħuñ yıķıl be-hey merdūd (G 99/3)

Bir murabbasında Nûrî, sevgiliyi fitne yayan imansız bir cellada benzetmekte, onu merhametsizlikle ve zamanın zelili olmakla itham etmekte, onun vefasızlığından dem vurmakta ve gönlünü yakıp kavuran gizli bir ateş olduğunu belirtmektedir:

Fitnesin cellād-ı **bî-îmānsın**
Merħametsiz ħūñî-i devrānsın
Dilde gizli āteş-i sūzānsın
Bî-vefāsın bî-vefāsın bî-vefā (Mu 2/2)

Nûrî, Müslümanlara karşı karınca gibi fakat düşmana ejder gibi görünmemiz gerektiğini söylemektedir:

Ehl-i Ĥaķķa mūr-ı iz‘af **düşmene** ejder görün (Ta 9/3)

16.12. Kul

Kul kelimesi, emir dinleyen, hizmetkâr, Allah'ın mahlûku, Allah'a itaat ve ibadet eden veya köle manalarında kullanılmaktadır. Ayrıca kul, sâdıktır, sadakâtın sembolüdür. Ezâ ve cefâ görse de şükretmeyi ve hamdetmeyi bırakmaz. Nûrî, kendini Hz. Peygamber'in zavallı bir kulu, kölesi olarak tanımlar. Birçok cürmü olduğunu söyler ve bundan dolayı şefaata umar:

Efendim işte **kuluñ** Nûrî müstmendiñdir
Günāh u cürm-i keşîrinden etme istifsār (K 6/96)

²⁷⁶ Pala, a.g.e., s. 248.

Aşağıdaki beyitte Nûrî Zuhruf Sûresi 32. âyete²⁷⁷ telmihte bulunmuştur. Allah maddî dünyada geçerli olan ve orada kalan nimeti imtihan gereği herkese verir. Peygamberlik gibi Allah nezdinde kıymetli olan manevî nimetini ise herkese değil seçtiğine verir. Kul da her daim Cenâb-ı Hakk'ın rahmetine vesile olacak işleri yapmaktan imtina etmeden, O'na layık olmaya çalışır. Yeryüzünde Allah'ın halifesi ve kulu olan insan tevhid mücadelesini sürdürür ve bunu yaparken de Şer'-i İslâm'a uygun hareket etmeye özen gösterir:

Κuluñ ki **naħnu ҡasenmā** gibi vazîfesi var

Elinde hücceti var fetvâ-yı şerîfesi var (G 202/1)

16.13. Şehid

“Bilen, gören, hazır olan, Allah yolunda canını fedâ eden Müslüman, Hak için hayatını fedâ ederek ölen, Allah'ın rızasına eren” gibi anlamlara karşılık gelen “şehid” kelimesi Kur'an-ı Kerim'de 35 defa geçmektedir. Hz. Peygamber'in de “şehid” kavramıyla alâkalı sözleri mevcuttur. İslâmi örfe göre “şehid” kelimesi, en yaygın anlamda, Allah yolunda savaşırken öldürülen müminler için kullanılır.²⁷⁸ Nûrî de Allah'tan, ya şehid olmayı ya da ayrılıktan kurtulup kendisine kavuşacak dereceye nâil olmayı istemektedir:

Ya **şehîd** et bu gedâyı ya vişâle lâyıķ et

Κalmasın dünyâda nāmım şūħ-ı zî-şānım Şerîf (G 301/6)

16.14. Vâiz

Kalbi yumuşatacak konularda, iyiliği hatırlatmak ve dinî yönden aydınlatmak maksadıyla insanlara nasihat ve öğüt veren kişiye “vâiz” denilmektedir. Dîvân şiirinde vâiz, şâirlerin hoşlanmadığı bir kişiliği yansıtmaktadır. Şâirlere göre vâiz, dinin dış

²⁷⁷ Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Onların dünya hayatındaki geçimlerini aralarında Biz taksim ettik. Bir kısmını diğerinin üstüne çıkardık ki derecelerle bazısı bazısını tutsun çalıştırsın. Rabbinin rahmeti ise onların toplayıp biriktirdiklerinden daha hayırlıdır. Zuhruf 43/32.

²⁷⁸ Karaman vd, *a.g.e.*, s. 538-539.

kabuğunda oyalanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında zahidden hiçbir farkı yoktur. Şâire göre vâiz, kendi bilgi seviyesi, dinî yeterliliği uygun düzeyde olmamasına rağmen zâkirlerin zikir halkası hakkında ileri geri sözler söylemektedir:

Yetişmez iken amân **vâ'iz**iñ o evzâ'ı

Döner de halka-ı devrândan şikâyet eder (G 137/5)

Vaizin dili, üslûbu sıkıntı verir. Adeta ateş gibidir. Kendi dışında kimseyi beğenmez ve herkesi eleştirir. Kibir ve gururundan çevresindekileri kendinden uzaklaştırır:

Söyle ey **vâ'iz** belâ mı âteş-i sūzân mısın

Bu gurûret ile ya İblîs veya şeytân mısın (G 435/1)

Nûrî, vâizin Hz.Ali'ye ve ailesine husume besleme sebebinin anlayamamaktadır. Bundan dolayı şâir vâizi Hz.Osman'ın şehit edilmesinin ardından halife seçilen Hz.Ali'ye biat etmeyen Mervan'a benzettir:

Hânedân-ı Hâzret-i Kerrâra bu buğzuñ neden

Yohsa dünyâ içre dillerde gezen **Mervân mısın** (G 435/2)

Nûrî'ye göre vâiz kürsüye çıktığı zaman büyüklük taslamakta ve kendini heybetli, azametli biri gibi görmektedir:

Kürsiye çıkmakla taqlîd eylediñ Peyğam-beri

Bu mehâbetle Resûl-i Hâzrete akrân mısın (G 435/3)

Aşağıda yer alan beyitten adadaki Ermeni ve ruhbanların mavi ferace giydiklerini anlamaktayız. Geçmişten beri mavi renk çoğunlukla dinî-kültürel yaşantının bir parçası olarak hakikat ve bilgeliğin sembolü olarak görülmüştür.²⁷⁹

²⁷⁹ Kadir Albayrak, "Millî Dinlerde Renk Fenomeni", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, sayı:8, ss. 1-41.

Ermeni ve ruhban sınıfının bu nedenle mavi ferace giydikleri kanaatindeyiz. Buna mukâbil, vâiz de her dâim mavi bir cübbeyle dolaşmaktadır. Nûrî, bu durumu eleştirmekte ve onu bir ermeni yahut da ruhbandan ayırt etmenin güç olduğunu söylemektedir:

Mâ'î ferâceyle her dem 'âlemi gezmek neden
Bilmezem ben Ermeni mi yoşsa bir **ruhân mısın** (G 435/4)

Şâire göre vâiz, dinin güzelliklerini anlatıp gönülleri ısındırmak yerine hep cehennemle halkı korkutmaktadır:

Dâ'imâ halkı cehennem nârına atmağdasın
Söyle bu Nûriye **vâ'iz** mâlik-i nîrân mısın (G 435/5)

Şâire göre vaiz, kendini ve nefsini büyük görmekte, tevâzudan uzak bir yaşam sürmektedir. Vâiz, gönül ehli olan Allah dostlarına karşı da kibirli bir yaklaşım sergilemektedir:

Vâ'iz tekebbür etme Hudâya 'adû musun
Ehl-i dile bu eylediğîñ kibr ü kîn ile (G 483/2)

16.15. Tevbe-i Nasûh

Tevbe-i nasûh veya nasûh tevbe, samimi ve ciddi bir şekilde, bir daha günaha dönmek üzere yapılan tevbedir.²⁸⁰ Tasavvufî terminolojide "leb"sırrı; piyâle yani kadeh ise âşıkın kalbini temsil eder. Şâir, aşağıdaki beyitte Cenâb-ı Allah'tan kalbini tamamen ilahî sırlarla doldurmasını talep etmektedir, zirâ kendisi dünyaya rağbet

²⁸⁰ Karaman vd, *a.g.e.*, s. 572.

etmekten ve gösteriş yapmaktan samimi bir şekilde tevbe etmiştir ki Allah da Tahrir Sûresi'nde²⁸¹ inananlardan böyle tevbe etmelerini ister:

Leb-ber-leb et piyâleyi zirâ ki ben bu dem
Zühd ü riyâdan eylemişim **tevbe-i naşûh** (G 90/4)

16.16. Günâh, Sevâb

Cezayı gerektiren amele günâh; Allah'ın rızasını kazanmaya mahsus iyi amele ise sevab denir. Nûrî, çok günâh işlediğini ve bu günahları adeta bir hamal misali sırtına yük ettiğini söyler:

Yükledip arçama çok bār-ı **kebâ'ir** ol dem
Gezerim sevç-ı **cerâ'im**de mişâl-i hâmmâl (K 4/67)

Şâir, dünyada çok fazla sevabının olmadığını söyler ve yine de Allah'tan kendisini günâh zincirine bağlı kalmaktan kurtarmasını diler:

Yoğdur hele dünyâda **sevâb**ım benim ammâ
Vâ-beste-i zencîr-i günâh eyleme yâ Rab (G 43/4)

Şâir, günâhlarının çok olmasına rağmen Cenab-ı Hakk'ın sonsuz rahmetinden asla ümidinin kesmemektedir:

Günâhım her ne deñli ekber olsa
Yanında rahmet-i Hâkķıñ küçükdür (G 138/2)

²⁸¹ Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter. Peygamberi ve O'nunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde, Allah sizi içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların önlerinden ve sağlarından(amellerinin) nurları aydınlatıp gider de,"Ey Rabbimiz! Nurumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü sen her şeye kâdirsin" derler. Tahrir 66/8.

16.17. Şirk

Şirk, Allah'tan ümidini keserek başkasından yardım beklemektir. En büyük günahıdır. Şâir, Allah'tan gönlüne sıkıntı veren şirk düşüncesinden sıyrılmayı niyaz eymektedir. Devamında ise kalbinin vahdet güneşinin nuruyla parlamasını dilemektedir:

Gönlümden eyle **zulmet-i şirki** bütün tebâh
Kıl nûr-ı şems-i vahdeti kalbimde müncelî (N 2/2)

16.18. Münkir

Allah'ın gönderdiği dini inkâr eden, hakikati tasdik etmeyen kişiye münkir denir. Şâir, münkirlere marifet sınırlarını açıklamanın ve onlardan sakınmanın, çekinmenin beyhûde bir çaba olduğunu söyler:

Münkirâna ma'rifetden keşf-i râz etmek 'abeş
Şoñra ey dil ol gürûhdan ihtirâz etmek 'abeş (G 81/1)

Münkirler, Allah'ın dinini inkâr edenler, neden hâl ehli olan insanları düşman addederler? Meğerki onların Allah'ın lütuflarından hiçbir nasipleri yokmuş:

Niçün **münkirler** ehl-i hâli 'addeyle e'âdîden
Naşîbi yoğ meger hiç biriniñ elţâf-ı Hâdîden (G 416/1)

16.19. Sırât-ı Müstâkim

Sırât-ı Müstâkim, inişi ve yokuşu olmayan, dümdüz, açık, doğru ve büyük yola denir.²⁸² Bir başka deyişle, Allah'ın râzı olduğu en doğru yol, İslâmiyet yolu manasındadır. Şâir, Sırât-ı Müstâkim'i yeni, kullanılmamış bir elbiseye benzetmektedir:

²⁸² Karaman vd, *a.g.e.*, s. 518.

Şırâṭ-ı müstakîmi bulduğumla dâ'imiyyetle
Giyip **lebs-i cedîdi** gayrılar edvârına şaşdım (G 365/5)

16.20. Mezheb

Sözlükte “gidilen yol, gidilecek yer, görüş, akım, takip etmek” gibi anlamlara gelen mezheb kelimesi dinî bir kavram olarak, kendi içinde tutarlı bir metoda sahip itikadî ve amelî düşünce sistemi mânâsına gelmektedir. Nûrî, muhabbete meyyal yaratılışlı olduğundan dem vurarak, kendine göre doğru mezhebin dünya ile ilgili işleri hoş görerek yaşamak olduğunu söyler:

Nûs-ı şahbâ-yı maḥabbet çünki meşrebdir baña
Meslek-i rindân ezelden toğru **mezhebdir** bana (G 15/1)

16.21. Ümmet

Bir peygambere inanıp, onun yolundan giden insanların oluşturduğu topluluğa ümmet denir. Nûrî, şiirlerinde ümmet kavramını Hz.Peygamber'in sorumlu olduğu topluluk anlamında kullanır:

Ümmet iseñ ol şehe
Sür yüzü ḥâk-i rehe
Kulluğ et ol dergehe
Şalli 'ale'l-Muştafa (Mu 3/4)

16.22. Sa'y

Çalışıp çabalama, gayret sarfetme gibi anlamlara gelen sa'y kelimesi Dîvânda birkaç beyitte geçmektedir. Nûrî, Cenâb-ı Allah'ın sırlarına nâil olmak için sabah-akşam çalışmak, ibadet etmek gerektiğini söyler:

Sırr-ı küntü kenze maḥrem olmaḡa
Sa'y u kūşış eyle her şubḡ u mesā (G 20/3)

16.23. Gaflet

Gaflet, önemli işleri düşünmeyip, Allah'a itaat etmek gibi vazifeleri bilmeyip değersiz, boş şeylerle uğraşmaktır. Şâir, aşağıdaki beyitte uzun süren gafletinin sohbet meclisindeki muhabbete olan hayranlığından kaynaklandığını ve zaten bu meclislerde hiçbir zaman ayık olmadığını söyler:

Şerâb-ı **gaflet** ile ser-gerdânlığımdandır
Ki olmadım daḡı bu bezm-i fânîde hüşyâr (K 6/100)

16.24. İtaat

Alınan emre uymaya, söz dinlemeye, boyun eğmeye itaat denir. Nûrî, Allah'ın her emrine boyun eğip itaat ettiğini, bu itibarla Hz.Adem'e de hayırlı bir evlat olduğunu belirtir:

Her emrine fermân-ber olup etdim **itâ'at**
Ben Âdem-i 'ışka hele ḡayru'l-ḡalef oldum (G 377/2)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANYALI NÛRÎ OSMAN DÎVANI'NDA TASAVVUF

Tasavvufun tarifi hakkında çok çeşitli görüşler vardır. Tasavvuf nedir? sorusunu mutasavvıflar, tasavvuf tarihinin başlangıcından itibaren türlü tanımlarla cevaplandırmaya çalışmışlardır.²⁸³ Bu tariflerden bir kısmını konunun tasavvuf ehli arasında nasıl anlaşıldığı hakkında bir fikir vermesi bakımından şöyle sayabiliriz:

Tasavvuf, güzel ahlâktır.²⁸⁴

Tasavvuf, Hakk'a boyun eğmektir.²⁸⁵

Tasavvuf, gereksiz işleri terk etmektir.²⁸⁶

Tasavvuf, tamamen edebden ibarettir.²⁸⁷

Tasavvuf, nefsin bütün zevklerini terk etmektir.²⁸⁸

Tasavvuf, emeli bırakıp amele devam etmektir.²⁸⁹

Tasavvuf, İlahî emir ve yasaklar altında sabretmektir.²⁹⁰

Tasavvuf, kovulsa bile sevgilinin kapısına diz çökmektir.²⁹¹

Yukarıdaki tarifleri çoğaltmak mümkündür. Tasavvuf tarihi içerisinde tasavvuf ehli tarafından çok sayıda tanım yapılmıştır. Bu tanımlar, mutasavvıfın o an içinde bulunduğu hâle göre değişiklik gösterir.²⁹² İslâm dininin kâidelerini esas alarak gelişen tasavvufun amacı, nefsin terbiye edilmesi, ruhun arındırılması ve bu yolla mutlak varlık olan Allah'a erişmektir.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde, kuruluşundan itibaren pek çok tasavvufî akıma rastlanır. Bunlar arasında ilk sırada Kadîrîlik, Nâkşibendîlik, Mevlevîlik, Rifâîlik, Halvetîlik, Celvetîlik, Bayramîlik, Vefâîlik gibi tarikatları sayabiliriz.²⁹³ Osmanlı toplumunu tesiri altına alan tasavvufî düşüncenin divan şâirlerini

²⁸³ Üstüner, *a.g.e.*, s. 2.

²⁸⁴ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985, s. 32.

²⁸⁵ Kara, *a.g.e.*, s.33.

²⁸⁶ Mahir İz, *Tasavvuf*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 51-75.

²⁸⁷ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul, 1998, s. 24.

²⁸⁸ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2001, s. 38.

²⁸⁹ Eraydın, *a.g.e.*, s. 41.

²⁹⁰ Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Damla Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 19.

²⁹¹ Demirci, *a.g.e.*, s. 20.

²⁹² Üstüner, *a.g.e.*, s. 3.

²⁹³ Üstüner, *a.g.e.*, s. 9.

etkilememesi düşünülemez.²⁹⁴ Divan şiirinde, mutasavvıf şâirlerin yanısıra dindışı(profane) konularda yazan şâirler de zamanın umumî ve kuvvetli arzusuna uyarak şiirlerine az çok sûfiyane bir renk vermeye mecbur kalmışlardır.²⁹⁵ 18. yüzyılda Osmanlı toplumunun benimsediği önemli tasavvufî ekollerden biri olan Celvetiyye tarikâtının müntesibi olan Nûri, şiirlerinde çağın eğilimlerine uyarak değil de samimî olarak bu düşünceye bağlı bir sûfi portresi çizmektedir. Divânında yer alan şiirlerinde birçok tasavvufî mazmuna yer vermiş ve bunları kendi süzgecinden geçirerek işlemiştir.

1. ÂŞIK, ÂŞIKÂN, UŞŞÂK

“Âşık, Allah’ın cemâl ve celâline iştîyak duyan kişi demektir. Tasavvufun son mertebesinde âşık, kendi iradesinde fani olarak mâşukun iradesiyle hareket eder. Âşık ile mâşuk diye iki ayrı varlık tasavvuru ortadan kalkar ve birbirinden fark edilemeyecek hale gelir. Ortada cemâl-i mutlak olan Allah’ın güzelliğinden başka bir şey bulunmadığından, güzeller şeklinde tecelli eden ve âşıkın gözünden bu güzelliği temaşa edenin de Hak olduğu anlaşılır.”²⁹⁶ Bir başka deyişle mecazî aşk serpilir ilahî aşka dönüşür.²⁹⁷

Kur’ân-ı Kerim’de seher vaktinin önemini işaret eden âyetler vardır.²⁹⁸ Seher vakti özel bir vakittir. İnsanın ruhundaki sevinci artıran bir vakittir. Bu vakitte, âşıklar nice sırlar keşf ederler:

Bu dem dem-i feraḥ-efzâ-yı rûḥ-ı insândır

Bu demde keşf olur ‘uşşâk’ nice biñ esrâr (K 6/7)

²⁹⁴ Demirci, *a.g.e.*, s. 21.

²⁹⁵ Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 154.

²⁹⁶ Üstüner, *a.g.e.*, s. 103.

²⁹⁷ Mahmud Erol Kılıç, *Sufî ve Şiir*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 174.

²⁹⁸ Bu nimetler “Ey Rabbimiz! İman ettik; bizim günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru!” diyen; Sabreden, dürüst olan, huzurda boyun büken, hayra harcayan ve seher vaktinde Allah’tan bağış dileyenler içindir. Al-i İmran 3/16-17.

Bu aşk meclisine hazırım diyen âşık, gözyaşları bâde gibi aksa da, yüreği aşk ateşinden kebab²⁹⁹ olsa da sevgiliden gelecek her cevri ü cefaya katlanmalıdır:

Bu bezm-i ‘ışka müheyyâ olam diyen ‘âşık
Sirişk-i dîdesi mey cigeri kebâb ister (K 9/8)

Ey Nûrî! Mârifet âşıklar için varılacak en son mesafeye varmaktır. Boş laf ederek, meleyenî işlerle uğraşır etrafı rahatsız edecek davranışlar hoş değildir:

Ma‘rifet ser-menzil-i ‘uşşâka varmak Nûriyâ
Lâf ile etrâfda hem türktâz etmek ‘abeş (G 81/5)

Âşıklar öyle dertlidir ki onların âhının ateşiyle dünya tutuşur. Dünyayı da geç en yüksek âlem bile tutuşur:

Âh-ı ‘uşşâkla âteş gibi dünyâ tutuşur
Hele dünyâ degil a ‘âlem-i bâlâ tutuşur (G 124/1)

Kayın ağacından yapılan oka hadeng denir. Dîvân şiirinde ise sevgilinin gamzesi hadenge benzetilir.³⁰⁰ Nûrî aşağıdaki yer alan beyitte, ne zaman aşk yayından kahır ve bela oku çıksa hep âşıkların sinesine isabet ettiğini söyler:

Hadeng-i kahr u belâ kavsi ‘ışkdan çıksa
Hemân sine-i ‘uşşâka hep işâbet eder (G 137/7)

Nûrî, aşağıdaki beyitte “eynema” ifadesiyle Bakara Sûresi 115. âyetten iktibas yapmıştır. Âşık olan küfür ve iman geçidini geçmiştir. Bu perdeden kurtulmuştur. “Eynema” sırrına eren için artık şüphe yoktur:

²⁹⁹ Kebab, tasavvufî terminolojide “çeşitli tecelliler ile âşıkın gönlünün beslenmesi, terbiye edilmesi anlamında kullanılır.

³⁰⁰ Pala, *a.g.e.*, s. 182.

‘**Âşık** olan küfr ü imân berzahından restedir
Keşf olunca **eynemâ**³⁰¹ sırrı gümânı yok durur (G154/10)

İster istemez bu dünyada insanı gezdiren, insanlar beraber olan yine insandır. Âşıkların her daim beraber olduğu ise sevgilinin verdiği derttir. Âşık, melâmet ehlidir; sevgiliden gelen belâlarla hem-dem olmuştur. Onun gamı, derdi âşkıdır:

H’âh u nâ-h’âh Âdemi ‘âlemde Âdem gezdire
‘**Âşıkânı** ya’nî kim dil-berdeki gam gezdire (G 155/1)

Ben âşıkım. Âşıkın sığındığı yer ise dert köşesidir. Dokuz felek benim âh-ı figanımla dönmektedir:

‘**Âşıkım** künc-i gam penâhımdır
Nüh felek devr-i âh u vâhımdır (G 164/1)

Allah yolunda fakirliği ve alçak gönüllülüğü kabul eden kimseler olan dervişler, feragat köşesinde kanaat hazinesini bulan kişiler olarak ele alınır ve bu yönleriyle âşika benzerler. Nûrî de buradan hareketle âşık olduğu için derviş olduğunu söyler ve sabah virdinin aşk olduğunu belirtir:

‘**Âşıkım** ‘**âşıkım** ki dervîşim
‘İşk evrâd-ı şubhğâhımdır (G 164/6)

2. YOL, MEŞREP

Dîvânda yol mefhumu “Râh, Tarîk” gibi kavramlarla ele alınır. Bir olan ve Allah’a varan hakikî yolu anlatırken kullanılır. Meşrep ise huy, yaratılış, ahlak gibi anlamlarda kullanılır. Nûrî, bu iki ıstılahı da Dîvânında kullanmıştır.

³⁰¹ Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah’ın rahmeti ve nimeti geniştir, O her şeyi bilendir. Bakara 2/115.

Nûrî Osman'ın bağılı olduğu tasavvuf yolu Aziz Mahmud Hüdâyî'nin kurduğu “Celvetiyye” tarikatına bağılı Üsküdarlı Haşim Baba'ya ait “Hâşimiyye”koludur. Bu hususu bir kasidesinde şöyle anlatır:

Açdı bu **râhı** Hazret-i Hâşim Efendi kim
Eslâf anı yanında ne şübhe ra'ıyyedir (K 19/6)

Allah yolunun tehlikeleri, zorlukları vardır. Eğer sen, veli samimiyetiyle ve işleri, amelleri O'nun(c.c) rızasını niyet ederek yaparsan varacağın yer korktuklarından kurtulup umduklarına nail olduğun yer olacaktır:

Tarık-i Hakıkın egerçi mehâliki vardır
Velî hulusile varsañ soñu selâmetdir (G 177/3)

Yakın dostların içten muhabbeti benim yaradılışıma, huyuma göredir. Kalenderlik, benim için her zaman doğru yoldur:

Nüş-ı şahbâ-yı mağabbet çünkü **meşreb**dir baña
Meslek-i rindân ezelden toğru **mezheb**dir bana (G 15/1)

3. TARIKATLARLA İLGİLİ KAVRAMLAR

3.1. Pîr, Pîr-i Mugân, Mürşid, Şeyh, Kutb, Evliyâ

Farsça “yaşlı kişi, ihtiyar” gibi anlamlarda kullanılan “pîr” sözcüğü³⁰² tasavvufî ıstılahta “tarikat kurucusu” mânâsında da oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Dîvânda ise şâir, aynı anlamı karşılayacak şekilde “ Pîr-i Mugân, Pîr-i Kâmil, Mürşid, Şeyh, Kutb, Evliyâ” gibi kelimelere yer vermiştir. Nûrî kendi mürşidi Şeyh Salacıoğlu Mustafa'yı konu ettiği bir kasidesinde şunları söyler:

Benim pîrim fakirlerin ve gariplerin sığınabileceği ve iltica edebileceği bir kapıdır. O, zayıfların yardımcısıdır:

³⁰² Üstüner, a.g.e., s. 385.

Mültecâ-yı fuķarâ vü ğurebâdır **pîrim**
Dest-ġîr-i źu‘afâ-yı dü-serâdır **pîrim** (K 21/1)

Onun sohbeti ölü, cansız gönülleri her daim diriltir, canlandırır. Daha ne duruyorsun ey gönül! Benim pirim dertlere devâdır:

Şoġbeti zinde eder mürde dili bir demde
Ne ıurursun a gönül işte şifâdır **pîrim** (K 21/6)

Şeyhlerin, pîrlerin duasını almak çok önemlidir. Zira onların duası Allah katında mutlaka karşılığını bulur. Nûrî de aşağıdaki beyitte bu hususa dikkati çeker ve “ Ey Nûrî! Her daim bir şeyhin eteğine yapış. Çünkü onların duası başka kimsenin duasına benzemez.” diyerek dua almanın önemini vurgular:

ıut dâmenin niyâz ile ey Nûrî dâ’imâ
Zîrâ ki ğayra beñzemez elbet **du‘â-yı şeyġ** (G 92/5)

Diġer Dîvân şâirleri gibi Nûrî de “mugan” kelimesini “pîr-i mugan” tamlaması şeklinde kullanmaktadır. Aşağıdaki beyitte şâir, zevksiz, tatsız zâhiden alâkasını kestiğini ve bütün saygısıyla Pîr-i mugân’a yöneldiğini belirtir:

Zâhid-i bî-mezâķdan kaç‘-ı ‘alâķa eyledik
Pîr-i muġânadır dilâ ‘izzet ü ihtirâmımız (G 248/2)

Daha henüz kendini tam olarak tanımayan, kendisine seyr-i sülük aşamasında rehberlik edene mürşidine gönülden bağlanamaz. Cenâb-ı Hak’tan da habersiz yaşar, gider:

ıaķ ile ıaķ olmayan nefsinin añlamayan
Mürşide cân vermeyen ıaķdan o bî-ġânedir (G 195/6)

Hey zâhid! Bizim rabitamız zamanın kutbunadır yani bu zamanın en büyük mürşidinedir. Onun büyüklüğünün merkezi olan dergâhına kadar gideriz:

Zemâne **kuṭb**unadır ‘azmimiz be-hey zâhid
Ki ya‘nî dergeh-i devlet-medâra dek gideriz (G 259/3)

Eğer mürşidinin hususî meclisinde bir kadeh olmak istersen, o kâmil mürşidin elindeki şişeden aşk şarabıyla dolman gerekir:

Mey-i ‘ışık ile ṭol minâ-yı dest-i **pîr-i kâmil**den
O şūḥuñ bezm-i ḥāşşında piyâle olmak istersen (G 333/3)

Nûrî, bir insanın evliyâyı tanıdıkça Allah’ı tanıyacağını söyler ve Allah dostlarının yolunun da her zaman Cenâb-ı Allah’a doğru olduğunu vurgular:

Ḥaḳḳı bildi ol ki oldu âşnâ-yı **evliyâ**
Ḥazret-i Ḥaḳḳa çıkar **râh-ı hüdâ-yı evliyâ** (G 8/1)

3.2. İrşad

Dinî bir terim olarak irşad kelimesi, inananları dinî görevlerini yerine getirmeye çağırarak demektir. Hidâyet sözcüğü ile eş anlamlıdır.³⁰³ Kur’ân-ı Kerim’e göre gerçek irşad edici ve hidâyete erdiren Allah’tır.³⁰⁴ Nûrî’ye göre riyakâr ve ihlâstan uzak bir sūfî irşad olunamaz. O dıştan mâmur görünse de içi harap vaziyettedir:

Riyâ vü süm‘a ile şūfî olamaz **irşâd**
Ḥarâbdır ne kadar olsa zâhiri âbâd

³⁰³ Karaman vd, *a.g.e.*, s. 282.

³⁰⁴ Güneşi görüyorsun ya, doğduğu vakit mağaralarından sağ tarafa meyleder, battığı vakit de onları sol tarafa makaslar. Onlar mağaranın geniş bir yerindedir. İşte bu Allah’ın mucizelerindedir. Allah kime hidayet ederse, işte o hidayete ermiştir; kimi de saptırırsa artık ona doğru yolu gösterecek bir yardımcı bulamazsın. Kehf 18/17.

Ta‘accüb etme ki dergāha geldiler ‘ibād
Harīm-i ‘ıskı ıavāf etmesin deme zühhād
Ki hıfz-ı küy-ı dil-ārāyide gül-āb ister (Ta 30/4)

3.3. Abdāl, Derviş

Abdāl ve derviş sözcükleri, dünya ile âlâkâyı keserek kendisini bütünüyle Allah yoluna adayan veliler topluluğu içerisinde yer alan “sûfi” ya da “erenler” anlamında kullanılmaktadır. Bu kişiler, sahip oldukları şeyleri başkalarıyla paylaşan, kazâ ve kader gönül hoşluğu ile boyun eğip rıza gösteren, haramlardan özenle kaçınan, ibadetlerinde ihlâs ve samimiyeti ön plandan tutan, sevgi, merhamet, şefkat gibi ahlakî erdemlerle donanmış kimselerdir.³⁰⁵ Bu itibarla şâir, abdâl olmaya azmetmiş kişilere, İbrahim bin Edhem Hazretleri’nin yaptığı gibi bu yolda her şeyini terkedip yalnızca Allah’ın dostu olmaya çalışmayı salık veriyor:

Zühd ü takvâ hırkasından gel şoyun **abdāl** iseñ
İbn-i Edhem gibi varıñdan geç ol ‘uryân-ı dost (G 71/2)

Dîvân şiirinde derviş ve abdal mefhumları sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Bu kişiler, şâirler tarafından çoğu zaman, fakirlikleri, kanaatkâr oluşları, dünyaya önem vermemeleri, evlerinde dâima bir misafir bulunması, hırka giymeleri ve ızdırâba alışkın oluşlarıyla ele alınırlar. Dervişve abdâl zümresinin diğer özelliklerinden biri de umumiyetle halkın arasında ve halk gibi yaşamaları, bu sûretle onların dertlerine derman olmalarıdır.³⁰⁶

Nûrî, sevgilinin yüzünün hasretiyle âdeta derviş hüviyetine bürünmüştür. Sevgilinin hasreti onu zikir halkasında yana yana dönmesine sebep olmuştur:

Beni **dervîş** etdi ıasret-i dîdârıñ ey cānān
Bu ıasret oldu devr-i hālçada devrānıma bā‘ış (G 82/4)

³⁰⁵ Karaman vd, *a.g.e.*, s.3.

³⁰⁶ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-3(Tip Tahlilleri)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s. 128.

Dervişler, halkın içinde basit bir kul kılığında gezerler, ama aslında mâneviyat sultanıdır. Hâllerini insanlara ifşâ etmezler. Nûrî, bu hususu aşağıdaki beyitte şöyle dile getirir: “Biz önde gelen büyük dervişleriz. Allah katında makbul bir gönle sahibiz; ama halkın nazarında seilmeyen, hoş görülmeyen insanlarız.”

Maqbûl-i dil-i e‘âzım-ı **dervîşân**ız

Ammâ ki nazâr-ı halkda biz menfûruz (N 4/2)

3.4. Âsitân, Dergâh

Terim olarak, tarikat mensuplarının topluca ibâdet ve törenlerini yaptıkları yere “dergâh” ya da “dergeh”; biraz daha geniş olanına ise “âsitân” ya da “âsitâne” denir. Bir tarikatın âsitânesi, genellikle, o tarikat pîrinin medfun bulunduğu yerde bulunur. Meselâ Kadirî tarikatının âsitânesi Bağdat’taydı fakat diğer birçok yerde dergâhları vardı. Dîvân şiirinde ise halka her daim açık yer olarak düşünülen dergâh, derviş veya mürid ile sıkça kullanılır. Bilhassa tasavvufî yönü olan Dîvân şâirleri tarafından daha çok sözü edilen dergâh, “eşik, kapı önü” gibi anlamlarda da kullanılır.³⁰⁷ Kendisi de tarikat ehli olan Nûrî, şiirlerinde bu kelimeler yer vermiştir. Nûrî aşağıdaki beyitte: “Gönül alan güzelin eşiğine gitmeye layık değilim. Çünkü benim gibi biçarenin, düşkünün yeri o yüce makam değil alçak ve aşağı yerlerdir.”

Yok **âstân**-ı dil-bere ‘azme liyâkatim

Elbet fütâdeniñ yeri gâyet de pest olur (G 147/4)

İnsanın cismi yaratılışta âlemin en güzelidir. İnsanın gönlü de ruhun en büyük dergâhıdır:

Vücûd-ı ‘âlem-i kübrâ ki cism-i insândır

Gönül şehen-şeh-i rûhuñ da **âstânesid**ir (G 182/2)

³⁰⁷ Pala, *a.g.e.*, s. 111-112.

Ey Sevgili! Muhtaç, zavallı Nûrî, dergâhına yolsulluğunu, fakirliğini açığa vurmak için geldi:

Geldi vücūd **dergehine** iftikâr ile
Yokluk niyâzın eyledi Nûrî-i müftekir (G 153/5)

Dergâhımıza doğru gelenler, dünyanın hiçbir şeyinin istemezler. Çünkü bizim dergâhımıza varanların dünyaya meylî yoktur:

Dergeh-i pîr-i ħarâbâta varanlar zerrece
Milket-i dehr istemez meyl-i cihânı yok durur (G 154/6)

3.5. Hil'ât, Tâc

“Üste giyilen bir elbise, kaftan” gibi anlamları ihtiva eden hil'at sözcüğü, Osmanlı döneminde padişahlar ve bazen de sadrazamlar tarafından devlet erkânına giydirilen libas olarak da adlandırılmıştır. Hil'atın türü teveh olunacak zâtın sıfat ve mevkiine farklılık göstermekteydi.³⁰⁸ Dîvân şâirleri ise sevgililerinin verdikleri ızdırapları ve onların elinden çektikleri sıkıntıları kendi üzerlerine giydikleri bir hil'ata benzetirler.³⁰⁹ Nûrî, aşağıdaki tahmiste, aşk hilatını giyip manevî kudrete sahip olan veliler arasına karıştığını söyler:

Mürşidiz 'âleme seccâde-i himmetde bugün
Cismimiz rûhumuza olmada ħidmetde bugün
Kalmadı zerre sivâ fikri tabî'atde bugün
Ĥâzır olduħ ħarem-i bezm-i hüviyyetde bugün
Ĥil'at-i 'ışkı giyip anda ricâlullâhız (Ta 27/2)

³⁰⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, c. I, s. 53.

³⁰⁹ Pala, *a.g.e.*, s. 208.

Hükümdarların giydikleri işlemeli ve mücevherli başlığa tâc denmekle beraber, tarikat yolunun ulularının farklı şekillerde yapılan külâhlarına da bu isim verilir. Bazı tarikatlar da ise gelenek halinde süregelen tâc giyme törenleri bile yapılır. Nûri'nin mensubu olduğu Celvetîyye tarîkatının tâcı on üç terkli olup kubbesi siyaha yakın koyu yeşildir. Ortasında aynı renk bir düğme yer alır. Tâcın on üç terkinden on ikisi kelime-i tevhidin harflerine, on iki imama ve esmâ-i seb'adan mazhar olunan isme delâlet eder.³¹⁰ Dîvân edebiyatında ise bir teşbih unsuru olarak ay ve gül tâca benzetilir. Nûrî, Dîvânında piri Salacıoğlu Şeyh Mustafa Efendi için yazdığı bir kasidede şöyle demektedir: “ Cihana önceden gelen mürşidler, kutublar şöyle bir kenarda dursun hele! Benim pîrim velâyet mertebelerinin en yükseğine layıktır.”:

Söyle ırsun hele aqtâb-ı pîşîn-i cihân

Tâc-ı gâvşiyete b'illâh sezâdır pîrim (K 21/8)

3.6. Mürid

Tasavvufî ıstılaha göre mürid, kendi iradesine göre değil Cenâb-ı Allah'ın ve mürşidinin iradesine göre hâl ve hareketlerini tanzim eden, bağlı olduğu mürşidinin önünde gâssalın önünde duran ölü gibi duran, mürşidinin kendisine verdiği istikâmeti hiç bozmadan muhafaza eden kişidir.³¹¹ Nûrî, Hz.Peygamber için yazdığı bir kasidesinde, gelmiş geçmiş bütün peygamberler ile mertebesi aşağıda veya yukarıda olan bütün velilerin sahip oldukları irfanın merkezinin Hz.Peygamber olduğunu söyler:

O ırtb-ı merkez-i 'irfânîñ olmuştur **mürîdânı**

Gürûh-ı enbiyâ vü evliyâ a'lâ ile ednâ (K 2/41)

³¹⁰ H. Kâmil Yılmaz, “Celvetiyye”, *DİA*, TDVY, İstanbul, c. VII, 1993, ss. 273-275.

³¹¹ Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980, s. 185.

3.7. Ehl-i Tarîk

Bir tarîkat mensup olup, o tarikatın usul ve erkânına göre hareket eden kişiye “ehl-i tarîk” yani tarikat ehli denir. Nûrî dönemindeki tarikat ehli kişilerin kibirli davranışlarda bulunmalarından, mütevazı olmamalarından ve tembelliklerinden şikâyet eder:

Bizim **ehl-i tarîk**in de çoğunda kibr ü naḥvet var

Dilinde anlarıñ aṣlâ tezellül meskenet yoḡdur (G 187/4)

3.8. Ehl-i Işk

Aşk ehli olan kişiler, Cenab-ı Hakk’ın aşkıyla yanıp tutuşan, O’nun rızasına muhalif davranışları sergilemekten aşırı derecede imtina eden kişilerdir. Nûrî’ye göre aşkı ehli olan zâtların dilinde asla usanç ve gam olmaz. Çünkü onlar hakikî aşka erişmişlerdir. Bu sebeple onlarda hiçbir zaman mevcut hâllerinden harici bir istekte veya harekette bulunmaları beklenmez:

Dilinde **ehl-i ‘ışk**in zerre miḡdârı melâl olmaz

Cemâle erdiler anlarda vaż’-ı infi‘âl olmaz (G 247/1)

3.9. İntisâb

Tasavvufa göre intisâb kelimesi, bir tarîkat mensup olmayı, bir mürşide biat etmeyi ifade etmek için kullanılır. Şâir, gözyaşlarının gönül ülkesindeki Nil nehrine kadar ulaştığını, mensubu olduğu Celvetî tarikatının silsilesinin Hz. İsmail nesline yani Resûllullah’a ulaştığını belirtmiştir. Ayrıca bu beyitte îhâm-ı tenâsüb vardır:

Aḡdı ḡûn-âb-ı sirişkim Mısr-ı dilde Nîle dek

İntisâb-ı ma‘nevîm var nesl-i ‘İsmâ‘île dek (G 315/1)

Ey Nûrî! Allah’a bağlanalım ve eşi, benzeri olmayan bir aşka tutulalım:

Edelim **intisâb**-ı Hâk edelim
Nûriyâ ‘ışka ibtidâ edelim (G 344/9)

3.10. Müntesib

Müntesib, “intisab etmiş olan, alâkası olan” mânâlarına gelir. Şâir, canın ten perdesiyle örtülmüş, gizlenmiş olduğunu ve gizli bir hazine olan Cenâb-ı Mevlâ’ya bağlı olduğunu söyler. Bu beyitte şâir, “Kenz-i hafî” ifadesiyle Cenâb-ı Hakk’ın “Ben gizli bir hazine idim; bilinmek istedim, mahlûkatı yarattım.” şeklindeki kudsî hadisinden iktibas yapmıştır:

Cân kim hiçâb-ı tenle bu dilde muhtecibdir
Kenz-i hafîye ya’nî Mevlâyâ müntesibdir (G 165/1)

4. TECELLÎ

Sözlük anlamı olarak “görünmek, zuhûr etmek” gibi mânâlara gelen tecelli kelimesi, tasavvufta gayba ait nurların kalbe doğması ve görünmeyen kalpte görünür olmasıdır. Tecellinin nasıl meydana geldiğini sadece Allah bilir.³¹² Kabul gören görüşe göre, Allah her an tecellî etmektedir. Bunu yalnız kalp aynasını arındırıp parlayan kimseler fark edebilir.³¹³ Kur’ân-ı Kerim’de A’raf Sûresi’nde³¹⁴ Allah’ın dağa tecelli ettiği, dağın parçalandığı, Hz.Musa da bayıldığı anlatılmaktadır.

Nûrî, kalbine zerre kadar bir nurun tecellî ettiğini ve bunun da kendisinin iyiler zümresine dâhil olmasına yettiğini söyler:

Çaldı bir zerre baña etdi **tecellî** ol nûr
Eyledi zümre-i hûbâna beni de idhâl (K 4/17)

³¹² Üstüner, *a.g.e.*, s. 188.

³¹³ Karaman vd, *a.g.e.*, s. 557.

³¹⁴ Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabbi onunla konuşunca “Rabbim! Bana(kendini) göster; seni göreyim.”dedi. (Rabbi):” Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!”buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim. A’raf 7/143.

Şâir, Cenâb-ı Mevlâ'nın isimlerinin bütün âlemi, mahlûkları, varlıkları, her zerreyi ve her damlayı kuşattığını söyler:

Her zerre vü her kaçrede cārîdir o sārî
Ekvân 'adedince bütün esmâ-yı **tecelli** (K 17/8)

Cenâb-ı Allah, her an tecellî etmektedir. Bunu, ancak O'nunla irtibatı derin olanlar anlar. Rabb'in tecelligahı olan gönül ise bu sırların mekânıdır:

Tecellî eyleyen insânda Hâkîdır
Göñül mihmân-ı esrâra konağdır (G 181/1)

5. HAYRET, HÂL, CEZBE

Hayret, Allah'ı tanıyan, fakat bunu ifade edemeyen ârifin yaşadığı hâldir.³¹⁵ Başka bir deyişle hayret, Allah'ın kudretinin yüceliği ve yaratıcılığının hikmeti karşısında ifadeye sığmayan bir duygu mertebesidir. Orada sadece susulur ve o hâl yaşanır.³¹⁶ Hayret hâli, Nûrî'ye öyle bir hararet vermektedir ki Girit'teki bütün içkileri içse yine de susuzluğunun, hararetinin geçmeyeceğini söyler:

Şöyle maḥrûrum ki nâs u ḥâlet-i ḥayretle ger
Bâdesin cümle Giridiñ içsem olmam teşne-yâb (K 16/17)

Tasavvufî anlamda hâl, bir kasıt ve çaba olmaksızın kalbe gelen mânâdır. Bu gelen sevinç, hüznün, kalp huzuru, şevk, mânevî çekim, heybet veya heyecan gibi şeyler olabilir. Hâller, Allah tarafından verilir. İlahî cömertlik hazinesinden ihsan edilir.³¹⁷ Aşağıdaki beyite göre, Nûrî'ye öyle farklı bir vecd hali gelmiştir ki müşdidinin dergâhına varıp bu halin hikmetinin ne olduğunu öğrenmek için yalvarmıştır:

³¹⁵ Karaman vd, *a.g.e.*, s. 220.

³¹⁶ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 106.

³¹⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 113.

Geldi baña bir özge **hâl** bir **hâlet**-i vecd-istimâl
Etdim o dergâhı su'âl bir müjde yalvarmışım (K 9/23)

Arapça “kendine çekmek” anlamına gelen “cezb” kelimesi Allah'ın, kulunu kendi hazretine çekmesidir.³¹⁸ Cezbe esnasında kul, Allah'ı hatırlayıp Allah sevgisi ile kendinden geçer bir hâle gelir. Dîvân şiirinde ise âşık, sevgilinin yüzünde cezbe-i İlahî görür. Nûrî, bir kasidesinde Hz.Peygamber ile görüştüğünü söyler. O'nun huzurunda bulunmanın coşkuluğuyla O'na iltifatlar arz eder:

Dedim ol dem ki nedir sendeki hüsn ü **cezbe**
Ne bu şavru ne bu tarz u bu cemâl ü bu kemâl (K 4/12)

6. HÂL EHLİ

Sûfilere göre hâl, kulun herhangi bir gayret sarfetmeden kalbine doğan heyecan, sevinç, ferahlık gibi durumlardır. Bu itibarla hâl, Allah'ın kuluna lütfudur. Hâlden hâle yükselen insana “ehl-i hâl” denir.³¹⁹ Nûrî, bir hâl ehlinin, kendisini aşk tavaşının içinde tıpkı bir maden eriterek iyi yönlerini açığa çıkardığını söyler. Beyitin devamında, hâl ehlinin lütuflarını asla başa kakmadığını belirtir:

Pûte-i 'ışık içre bir **hâl ehli** kâl etdi beni
Kim anıñ luftunda aşlâ imtinâni yok durur (G 154/3)

Vasıflarını sıraladığım kişi öyle bir hâl ehlidir ki, onu sır ilminde yani ledün ilminde imtihana tâbi tutacak kimse yoktur:

Öyle bir **hâl ehli**dir vaşf etdigim sultân kim
Añlaşılmaz 'ilm-i sırda imtiñanı yok durur (G 154/4)

³¹⁸ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 48.

³¹⁹ Pala, *a.g.e.*, s. 183-184.

Aşağıdaki beyitte ise şâir bir müderrise hitaben şöyle söyler: “Ey müderris! Zâhidler Hakk’ın sırlarını bilemez. Sen gönlünü bir hâl ehline teslim et, bir mürşide tâbi ol!”:

Hâl-i dili **hâl ehline** kııl sen de ihâle

Sırr-ı Haqı zühhâd ne bilsin yâ müderris (G 266/2)

7. TEFRİD, HALVETNİŞİN, UZLET

Dünya alâka ve meşguliyetlerinden sıyrılıp, ibâdet ve tâatle meşgul olmaya “tefrid” denir. Nûrî, gönül saflığına, temizliğine ermiş kimselerin bu duruma tefrid ile eriştikleri görüşüdedir:

Buldu erbâb-ı şafa şâfiyeti **tefrid** ile (Ta 22/3)

Yalnız başına bir yere çekilip ibadetle meşgul olmaya “halvetnişin”; yine, insanlardan ayrılarak bir tarafa çekilip yalnız kalmaya da “uzlet” denir. Nûrî, bir beyitinde, insanların davranışlarına, dedikodularına takılmadan, uzak bir köşeye çekilip yalnız kalarak ibadetle meşgul olmak istediğini belirtir:

Otur **halvet-nişin** ol Nûriyâ kııl halkdan ‘uzlet

Saňa sen lâzım iseñ sevmeyenden geç sevenden geç (G 86/5)

8. RÂBITA

Sözlükte “bağ, ilişki” anlamına gelen rabıta, tasavvufî mânâda ise bir velinin suretini, şeklini hayaline getirerek onun kalbindeki feyz, bereket, marifet ve ilimlere ulaşmaktır.³²⁰ “Nasıl ki sevgi, sevgilinin hayalini, güzelliğini, hal ve hareketlerini düşünerek kalbi sevgiliye bağlamak ise, rabıta da aynı şekilde kişinin mürşidine sevgiyle gönülden bağlanmasıdır. Tasavvufta rabitanın amacı "rabıta-ı huzûr"dur. Yani sâlikin daima huzûr-i ilahîde bulunduğu duygusunu sağlamaktır. Her an Allah'ı

³²⁰ Abdullah Demircioğlu, *Altın Nasihatler*, Can Ofset, Eskişehir, 2007, s. 40.

karşımızda görür gibi yaşamaktır. Bunu sağlamak çok zor bir olaydır. Çünkü Allah müşahhas bir varlık değildir. Öyleyse kulun yoğunlaşmasını sağlayacak, teksifini kolaylaştıracak bir terbiyeye ihtiyaç vardır. Tasavvufta bu terbiye yollarından biri de insan-ı kâmil konumundaki şeyhle kalbî irtibattır. Mürşid-i Kâmil, kendisine bağlanan sâliki alır, önce Hazreti Râsül'de fani olmaya, ardından da asıl pâyeye olarak Rabb-ı Müteal'de fâniliğe ulaştırır.³²¹ Râbita, manevî birlikteliktir, gönüllerin bir olmasıdır.³²² Şâir, aşağıda yer alan beyitte, rızık endişesine kapılmanın yanlış olduğunu, her vakit Cenâb-ı Allah'la irtibatlı olmanın ehemmiyetini vurgulayarak Hz.Meryem'e³²³ telmihte bulunur:

Rabî-ı kalb eyle Hüdâya verir elbet rızıkîñ
Ğaybdan geldi tâze üzüm Meryeme yem (G 396/6)

9. HEVÂ

Nefsin akıl ve din tarafından yasak sayılan kötü arzulara karşı olan eğilimine “hevâ”denir. “Kur’an’da bayağı arzularına esir olan kişi “hevâsını tanrı edinen” diye tanıtılmış (Furkân,25/43;Câsiye,45/23) ve hevâ başlıca sapıklık sebeplerinden biri sayılmıştır.”³²⁴ Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de, müminlerin hem kendi hevâlarına hem de kâfir, hak yoldan sapmış, kalpleri mühürlenmiş kimselerin hevâlarına uymamaları emredilir.³²⁵ Tasavvufta ise riyâzet ve mücâhedenin temel amacı, nefsi her türlü dünyevî tutkularından arındırıp manevî zevklere yöneltmektir.³²⁶ Nürî, seyr ü sülûkta ilk önce nefsin heves ve hevâlarına muhalefet etmek gerektiğini, nefsin isteklerine gem vurmak, ona dost gibi görünmemek lâzım geldiğini vurgular:

³²¹ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 364

³²² Karaman vd, *a.g.e.*, s. 474.

³²³ Rabbi Meryem’e hüsnü kabul gösterdi; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Zekeriyya’yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyya, onun yanına, mabede her girişinde orada bir rızık bulur ve “Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?” der; o da: “Bu Allah tarafından. Allah, dilediğine sayısız rızık verir, derdi. Âl-i İmran 3/37.

³²⁴ Karaman vd, *a.g.e.*, s. 224.

³²⁵ Dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır. De ki: Doğru yol, ancak Allah’ın yoludur. Sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, andolsun ki, Allah’tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır. Bakara 2/120.

³²⁶ Karaman vd, *a.g.e.*, s. 224.

Evvel heves ü **hevā**yı terk et
Nefse ne zemāna dek müdārā (K 8/16)

Aşağıdaki beyitte ise şâir, kendisini aşk hevâsıyla perişan olmuş, yönünü kaybetmiş rüzgâra benzetir:

Şalaldan fülk-i ‘aklı lüccegāh-ı fūrâte hayfā
Hevā-yı ‘ışık ile birkaç perişān rüzgārız biz (G 260/4)

10. VAHDET-KESRET

Arapçada “birlik” demek olan vahdet, gerçek mânâda bir olanın Cenab-ı Hak olduğuna inanmaktır. Varlıkların mevcudiyetini, Allah'tan bilmeye de, vahdet denir. Kesret ise “çokluk” anlamına gelir. Vahdetin zıddıdır.³²⁷ Bir olan Hakk’ın esma ve sıfatlarıyla varlıklara tecelli ederek çokluk halinde görünmesidir.³²⁸

Çoklukta birlik, yani halkın içinde, kalabalığın ortasında, tek ve bir olan Allah’ı unutmamak, her daim O’nu hatırlamak ve zikretmek” kesrette vahdet”tir.³²⁹ Vahdet deniz olarak kabul edilirse kesret de o denizin dalgaları olur. Nûrî, kesretten vahdet menziline erdiğini ve yokluk elbisesini giyip ilahî sırra mazhar olduğunu söyler:

Menzil-i **vahdete** erdik çekilip **kesret**den
Lā libāsın giydirip maẓhar-ı illāllāhız (Ta 27/3)

Şâir, eriştiği vahdet âleminde birçok safalar mevcut olduğunu, bu lütuflara ermek için halkın içinde Hakk’la olmak gerektiğini yani çokluk içinde yalnız kalınmasını salık verir:

Nûrî ne şafālar var gör ‘âlem-i **vahdet**de
Kesretden olup āzād bul Hakkı o ħalvetde (Ta 28/5)

³²⁷ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 155.

³²⁸ Üstüner, *a.g.e.*, s. 53.

³²⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 281.

Aşağıdaki beyitte ise şâir, ilginç bir şekilde felsefeyle alâkalı olanlara seslenir. Kesret dünyasında olmasına rağmen etrafının vahdet denizi olduğunu belirtir:

Ben ol cihân-ı **kesretim** ey felsefî benim
‘Ummân-ı **vahdet** iste ki pîrâmenimdedir (G 149/5)

Ey Nûrî! Eğer vahdet sırrından haberdar olduysan, kesret dünyasını artık terk et! Yârsız, yalnız bir köşeye çekil!

Sırr-ı **vahdet**den eger olduñsa ey Nûrî habîr
Kesret-i dünyâyı terk et küşe-gîr ol yârsız (G 261/7)

Ey âşık! Kesret içinde kalma, vahdeti kabul ve tasdik et. İçerisinde nice sırlar barındıran kalbi keşfetmeye çalış:

Kalma **kesret** içre ‘âşık **vahdeti** ikrâra gel
Gir harîm-i kalbe dîvân-hâne-i esrâra gel (N 20)

11. AKIL

Tasavvufî anlayışa göre akıl, Hak ile bâtılı birbirinden ayırt etmek ve ilahî kitabı anlamak için ihtiyaç duyulan bir nurdur. Akıl ve aşk her zaman birbirinin zıddı olmuştur. Tasavvufî düşüncede esas olan aşk, akıldan üstün olarak görülür. Büyük mutasavvıflar, ezeli ve ebedî hakikatleri anlama noktasında aklın aciz kaldığını söylemişlerdir. Dîvân şiirinde akıl ile aşk genellikle beraber ele alınmış karşılaştırılmıştır. Akıl ile aşkın bir arada olamayacağına inanılır.³³⁰ Nûrî de bu noktaya temasla şöyle söyler: “Bu dünyada, geçim derdine düşen akıla akıl mı denir? Cenâb-ı Allah’ı idrak eden akıl ehline helâl olsun!” Buradaki “ışık olsun” ifadesi aynı zamanda dervişler arasında kullanılan bir selâmlama sözüdür.

³³⁰ Üstüner, *a.g.e.*, s. 231.

Felekde ‘aql u ma‘āşa ‘aceb ‘**akıl** mı denir
Cenâb-ı Hâkıkı duyan ehl-i hūşa ‘ışık olsun (G 424/2)

Delilerin, delilik sınırlarını, duraklarını bilmedikleri gibi akıl da kendi sınırlarını bilemez:

‘**Akı**lın taşarrufâtın bilmez nedendir ‘**akıl**
Ser-menzil-i cünunu dīvâneler de bilmez (G 253/2)

Aşağıdaki beyitte yer alan “ruh-ı Mesih” ifadesiyle Hz.İsa’nın elini sürdüğü, meshettiği hastaların iyileşmesi olayına telmih yapan şâir devamında şöyle söyler: Aklımız başımızda değil ama Mesih’in ruhu ile dinç ve canlıyız. Dîvâne olsak da bizim Mecnunumuz bile Eflatun’a akıl verir:

Dīvâneyiz ki rûh-ı Mesîh ile zindeyiz
‘**Akı**l öğredir Felâṭuna Mecnūnumuz bizim (G 389/2)

12. ZÂHİR, BÂTİN

Zâhir, dış, görünen kısım; bâtin ise iç, kalp, derûn, vicdan, ruh anlamında kullanılır.³³¹ İnsanın duyguları, hisleri dışından anlaşılmaz olduğu zaman, ne elde gücü kalır ne de ayağında yürüyecek dermânı:

Havass-ı **zâhir ü bâtin** mu‘atṭâl olduğu dem
Ne elde kudret-i aḥz ü ne pâyda reftâr (K 6/98)

Cenâb-ı Allah’ın kâinattaki zâhirî ve bâtinî tecellileri, bazen gizli saklı bazen ise âşikâr olur:

Geh maḥfî gehî rûşen olur kevn [ü] mekân
Zâhirde vü **bâtin**deki ĩmâ-yı tecelli (K 17/7)

³³¹ Kübra, *a.g.e.*, s. 172.

Her ne kadar dıştan hakir, hor görünsem de iç âlemde bugün halkın nusreti benim tarafımdadır:

Zâhirde zillet ehli isem **bâtin**en bugün

Dest-i cemî'-i halk benim dâmenimdedir (G 149/3)

13. MÂNÂ ÂLEMİ

Tasavvufta, rüyaya, “ma'nâ” veya “seyr”denir. Mânâ âleminden kastedilen rüya âlemidir. Allah dostları, mânâ âleminin sultanıdırlar ama bunu halka ifşâ etmezler. Günlük hayatta basit bir kul gibi görünürler:

Ma'nîde sultânlık et mahlûka gel aḥḳar görün (Ta 9/3)

Mânâ âleminde vahdet deniziyim ama görünürde, yani halk içinde su üzerindeki tek bir hava kabarcığı gibiyim:

Ma'nâda baḥr-ı vahdetim ammâ

Zâhiren yek ḥabâb-ı emvâcım (G 378/6)

14. VUSLAT

Vuslat, âşık ve maşuk arasındaki ayrılık engelinin ortadan kalkması ve âşıkın sevgilisine kavuşmasıdır. Âşık sevgiliden ayrı kaldığı için hicran içindedir. Hicranın sonu ise vuslattır. Fakat vuslatın sonu da hicrandır. Zira kavuşunca aşk, aşk olmaz. Aşkı aşk yapan, gönlü hep diri kılan ayrılıktır.³³²

Eğer kavuşamayıp da kalbi incitirsen, şeker tadında olsa bile ilaç, hastaya acı gelir:

³³² Pala, *a.g.e.*, s. 476.

Vuşlat eylemez de etsen istemez kalb-i figâr

Sükkerî'n olsa bile dârû gelür bîmâra telh (G 93/2)

Âdi, hakir zâhid, vuslata lâyük olamaz. Bu kıymetli makama ancak elest meclisinde İlahî hitab ile mest olan kişi lâyük olabilir:

Olmaz efendi zâhid-i hâr **vuşlata** sezâ

Ancağ bu 'izz ü devlete mest-i elest olur (G 147/3)

Kul, Hak vuslatına erme lütfuna mazhar olabilir. Bir kul bu durumdan müstağni değildir. Vuslata ermek zordur. Ya bu dünyada olur yahut da ahirette:

Hâğ **vuşlatı** 'abdiñdir o âzâde degildir

Dünyâdadır ammâ yine dünyâda değildir (G 151/1)

Vuslat bayramına erdim, artık beni Hak yoluna kurban edebilirsiniz. Kurban Allah'ın emridir. O'nun emrini yerine getirmede gevşeklik mi olur:

Vuşlatıñ 'îdine erdim beni qurbân eyle

Böyle bir emr-i şerîfe ya tekâsül mü olur (G 152/4)

Nûrî, aşağıdaki beyitte "vuslat" yerine, aynı kökten gelen "visal" kelimesini kullanır. Ey kardeş! Kendini ayrılık girdabına düşürme! Aşkî iste ve bu yolla sevgilinin dergâhına yaklaş:

Düşürme kendiñi gird-âb-ı hecre ey qardaş

Hevâ-yı 'ışk ile sen sâhil-i **vişâle** yanaş (G 274/1)

15. FEYZ

Feyz, “akmak, taşmak, ulûhiyetin kalpte zuhur ve tecelli etmesi”dir. Başka bir deyişle feyz, Allah’ın kuluna ihsan ettiği dinî heyecandır.³³³ Nûrî’ye göre şâirler hayallerini hep gönüllerindeki feyzden almışlardır. Çünkü şâirler topluluğunun gönülleri Allah’a bağlıdır. Dolayısıyla gönüllerindeki feyzin kaynağı Allah’tır:

Hep feyz-i dilden aldı hayâlâtı şâ’irân
Olmuş bi-emr-i Hâk o gürûhuñ musahhârı (K 10/6)

Nûrî, arasına gönlüne feyz ırmaklarının akmakta olduğunu ve bağlı olduğu pirinin himmetiyle feyz sırlarını keşf ettiğini söyler:

Dem-be-dem olmağda cārî gönlüme enhâr-ı feyz
Himmet-i pîrimle keşf oldu baña esrâr-ı feyz (G 284/1)

Her kim ki Allah yoluna başını koyarsa, onun akıbeti hayır olur ve bir gün ona yüksek rütbelere haiz kişilere giydirilen feyz sarığı giydirilir:

Kim ki terk-i ser kılar Hâkķıñ yolunda ‘âkıbet
Giydirirler başına bir gün olur destâr-ı feyz (G 284/3)

16. ÂYİNE, MÎR’AT

Zühd düşüncesinin ilk başlarında ayna, sûfînin sadece kalbini simgeleyen bir mefhumken, sonraları sûfînin seyr ü sülûkta yaratıcısı ile yaşadığı birlik hâlini tavsif eden bir şekle dönüşmüştür. Buna göre mahlûklar Allah’ın bir tecellisi yani aynasıdır. Aynadan akseden görüntünün bir yönden aynaya bitişik, diğer taraftan bakıldığında aynadan farklı olduğu gibi, sûfînin cismi de bir taraftan Hak ile beraber, diğer taraftan ise Hak’tan başkadır.³³⁴ Kâinat, aynada görülen bir hayâlden müteşekkildir. Allah,

³³³ Kübra, *a.g.e.*, s. 175.

³³⁴ Ahmet Ögke, “İbnü’l-Arabî’nin Fusûsu’l-Hikem’inde Ayna Metaforu”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2)*, 2009, sayı: 23, ss. 75-89.

yaratılmışlara bir an tecelli etmemeyi dilesse, imkân dâhilinde olan olaylar ve eşyanın görünen tarafları yok olur. Cenâb-ı Allah, bir ayna niteliğinde olan mümkinâtı zâtının güzelliğini temaşa etmek için yaratmıştır.³³⁵

Sırr-ı Hudâya **âyine**dir zât-ı aqdesi

Ŧutdu cihân-ı cân u dili rûhu haq gibi (K 13/9)

Dîvân şâirleri “âyine” ile aynı anlama gelen “mi’rat” sözcüğünü de kullanmışlardır. Bu iki sözcük tasavvufî anlamda yokluğu da temsil eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk’ın mevcudiyeti, yokluk aynasında yansır ve çokluk meydana gelir.³³⁶

Mir’âtisin Cenâb-ı Hudânîñ ki ehl-i Haq

İşbât edersin olduğñ ey şâh-ı haq-nümâ (G 5/3)

Ayna, aydınlık, parlak, lekesiz olduğı zaman güzel gösterir. Sevgilinin aynası da bütün bu özellikler sahiptir.³³⁷ Aynı zamanda sevgili âlemde eşi benzeri olmayan bir gönüle mâliktir:

Mir’ât-i zât-ı pāk olan **âyine**-i cānānesin

Yoğdur nazîriñ ey perî ‘âlemde sen bir dānesin (G 440/1)

17. EDEB

Edeb kelimesi, “iyi terbiye, zerâfet, güzel ahlâk” gibi anlamlara karşılık gelen gelir.³³⁸ İnsanlara söz ve davranışlarla lütuf ile muamele etmek de edeb dâhilindedir. Nûrî, “edeb” redifli gazelinde, Allah’tan kendisini edeb tutkunu eylemesini diler. Hatta bunun o kadar ileri bir boyutta olmasını ister ki gönlü bir güneş gibi parlansın:

³³⁵ Pala, *a.g.e.*, s. 47.

³³⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 250.

³³⁷ Pala, *a.g.e.*, s. 47.

³³⁸ Pala, *a.g.e.*, s. 133.

Eyle yā Rab beni dīvāne-i meftūn-ı **edeb**

Ta ki olsun bu gönül şemse-i gerdūn-ı **edeb** (G 51/1)

Ey Nuri! İstedığın şey Allah’a yönelip mâsivayı terk etmekse, sen aşkla hareket etmeye bak. Aşkla birlikte olan edeb, eşsiz bir gönül üstâdır:

Ey Nürî maḳṣadıñ **edeb**-i Ḥaḳsa ‘ışḳa uy

Üstâd-ı bî-mu‘âdil-i dildir edîb-i ‘ışḳ (G 309/5)

18. KURBİYYET

Kurbıyyet, bir şeye kendi gayretiyle yakınlaşmaktır. Yakınlık kazanmaktır. Nûrî de aşağıdaki beyitte, eğer istenen şey Allah’a yakın olmak ise candan geçmek gerektiğini; bu yolun sonunda, o gizli sırra erişmek var ise çekilen çileden dolayı bedende oluşacak yaraların bir ehemmiyetinin olmayacağını söyler:

Eger maḳṣūd ise **kurbıyyet**-i Ḥaḳ cān u tenden geç

O ḥalvetgāh-ı ma‘nāya varırsañ pîrehenden geç (G 86/1)

19. MAKSÛD

Maksûd kelimesi “ arzu, gaye, istenilen şey” gibi anlamları ihtiva eder. Nûrî, aşağıdaki beyitte “Eğer arzun, gayen iki cihan saadeti ise cimrilik etme, cimri olma. Paran var ise bunu başkalarına da ihsan et, başkalarının evi için de harca.” demektedir:

Binā-yı ğayrıña şarf et nuḳūd-ı luḫf u iḥsānı

Efendi ḥisset etme devlet-i dāreyn ise **maḳṣūd** (G 109/2)

20. MEY

Mey yani şarap, dîvân şiiirinde en çok kullanılan içecek türüdür. Dîvân edebiyatında olduğu kadar halk edebiyatında ve tasavvuf edebiyatında da sıkça

kullanılan bir mefhumdur.³³⁹ Ârif kimseler, insanı sarhoş ve medhuş eylemek konusunda bir takım vasıflara sahip olduklarından İlahî aşkı meye, şaraba benzetmişlerdir.³⁴⁰ Nûrî Dîvânı'nda ise mey çoğunlukla tasavvufî manada hakikî aşkı ilham eden, aşkın sâlike galebe çalma hâlini temsil eden “aşk şarabı” yerine kullanılmıştır.

Nûrî'ye göre, âşıklar ilâhî aşkla vecd hâlindeki ermişler gibidir. Onlar, sâdıkların, iyilerin yolundadırlar:

Mey delîl oldu râh-ı hûbâna

‘Âşıkân meyle erdi cânâna (KM 6/6)

Şâir, aşağıdaki beyitte “kulağına küpe olmak” deyimini kullanmıştır: “Bu sözüm, kıyamet sabahına kadar kulağına küpe olsun! Allah aşkının verdiği cezbeden, zevkten sakın ayılıp kendine gelme! İşte bu sana şifa veren bir sözdür.”

Güşvâr et tâ şabâh-ı haşre dek bu pendimi

Meyden ayılma ebed işte saña şâfî cevâb (G 53/5)

Ya Râbb! Gönlümü aşkınla doldur ve vuslatınla yüzümü güldür. Ayrılıktan bıktım artık. Cezbenle, feyzinle canımı al ki sana kavuşayım:

Çadehim **mey** ile taldur dili vuşlañıla güldür

Beni ğamzeñ ile öldür ki firâğdan uşandım (G 352/3)

21. MEYHÂNE

Meygede, harâbât, humhâne gibi isimlerle da anılan meyhâne mefhumu, tasavvufî mânâda ilâhî aşkın sunulduğu tekke, dergâh veya hankah gibi mekânlardır.³⁴¹ Tasavvufta, insanda var olan nâhoş nitelikleri eğitip derviş olabilmenin tek yolu aşk yoluna girmektir. Dergâh, İlahî aşk şarabının içilip sarhoş olunduğu ve

³³⁹ Pala, *a.g.e.*, s. 52.

³⁴⁰ Ceylan, *a.g.e.*, s. 306.

³⁴¹ Üstüner, *a.g.e.*, s. 255-256.

feyz alınan bir mekândır. Âşık, aşk dergâhında seyr u sülûkunu tamamlamaya çalışan bir müridir. Tasavvuf hayatında dünyaya ait maddî bir şeye sahip olmak, aslında o şey tarafından sahip olunmak demektir. Gerçek derviş dünya kaygısı çekmez.³⁴² Dervişin ömrü meyhanede yani dergâhta geçer. Bu hâl onu zamanın fitnelerinden, dünyaya ait duygulardan korur. Mürşidinin dizi dibinde oturan müridin gönül sıkıntıları uçar gider. Dergâh eşiğini aşındıran dervişin vücudu baştan ayağa yenilenir:

Devrân bizi **mey-hâne**de gerçi ki kurutdu
Ammâ ki ğam-ı devr-i zemândan da korutdu
Şanma ki ser-â-pây-ı vücudumu çürüdü
Sâķî dil-i pâ-der-gili şahbâya yürüdü
Mey-hâne-i rağbetde ayaĝım yenilendi (Ta 6/5)

22. SIR (ESRÂR)

Sır kelimesi,“ saklı, gizli, ruh, kalp, manevî ve batınî hakikatler”³⁴³ gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Tasavvufî bir ıstılah olarak ise, Allah ile kul arasında saklı ve gizli kalan haller³⁴⁴ sır olarak adlandırılır. “Sır, gönül ehlinde ve keşf sahiplerinden başkasının idrak edemediği hususlar, tasavvufî duygular ve bilgilerdir. Sırların açığa çıkarılmaması konusunda mutasavvıflar, “Sırrımı düğmem bilse onu koparır atarım.” demişlerdir.”³⁴⁵ Dîvân şiirinde sevgilinin dudağı da çözülemez, anlaşılabilir bir sır olarak ele alınır.³⁴⁶ Nûrîye göre sırra ancak sır ile erilir. Sırra eren ise sırrını kimseye açık etmez. Yokluk hırkasına bürünür, sır olur:

Sırra ir **sır** ile **sır** ol sırriyâ
Sırr-ı Hâkdan olasın  a âşnâ (G 20/1)

³⁴² Mustafa Tatçı, *Hayretî'nin Dini-Tasavvufî Dünyası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 128.

³⁴³ Kübra, *a.g.e.*, s. 190.

³⁴⁴ Üstüner, *a.g.e.*, s. 176.

³⁴⁵ Üstüner, *a.g.e.*, s. 177.

³⁴⁶ Pala, *a.g.e.*, s. 375.

Sırlar özel perde içerisinde korunmaktadır. O perdeyi hiç kimsenin hayali açamaz ve içinde ne olduğunu öğrenemez. Sırlar, ağyarın yani Hakk'ın dışındaki varlıkların etki ve tesirinden kurtulmuştur.³⁴⁷ Sır, gizli bir cevherdir. Ona erişen şerefe nâil olur:

Sırrını pek şakla nâ-dândan şakın
Sır içinde **sırrı**nı bul kıl şafâ (G 20/2)

Bilemez **sırrı**nı her ebter-i nâ-dân ki odur
Kıble-i pür-şeref-i ehl-i fenâdır pîrim (K 21/9)

İnsana verilen sırdan haberin olsun. Uyanık ol ve gör ki sen Allah'ın sırrına mazhar olansın:

Sırr-ı insândan habîr ol aç gözün
Gör ki sensin mazhar-ı **sırr**-ı Hudâ (G 20/4)

Ruh gibi beden kalıbına konulmuş olan sırra kolayca erişilemez. Ruhlar, muhabbetin tecelli ettiği mahal, beden yani kalp ise marifet ve irfanın tecelligâhıdır.³⁴⁸ İnsan bedeniyle birliktedirler, fakat mekândan münezzehtirler:

Cân-ı Âdemdir ki seyrân eyler **esrâr**-ı Hâkı
Gerçi tenle müttehid ammâ mekânı yok durur (G 154/9)

23. FAKİR, FAKR, TERK

Fakr kelimesi Arapça, “fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık” gibi mânâları ihtiva eder. Tasavvufî mânâda ise, “ Varlıktan kurtulup, Allah'ta fâni olmaktır. Fakr, şerefli bir makamdır. Mutasavvıflara, fukara adı verilir. Zira onlar, mülklerden kendilerini boşaltmışlar, yani içlerinde mal-mülk sevgisi bırakmamışlardır. Fakrın hakikati, kulun

³⁴⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 142.

³⁴⁸ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 142.

Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır. Fakrın şekli, bütün sebeplerden uzaklaşmaktır.³⁴⁹ Nûrî bir beyitinde Hz. Peygamber'in "Fakrım ile fahreylim."³⁵⁰ şeklindeki hadisine telmihte bulunur. Gerçek fakirlik manevî fakirliktir. Yani sadece Allah'a muhtaç olmaktır. Kul bununla övünmelidir. Tahsil ile ilim elde etmek için çalışmalıdır. Bilgi kazanmak mal biriktirmek demek değildir:

Fak̄ir ol **fakr** ile fahr eyle **fakr**-ı ma'nevîye er
Begim ser-māye-i kesb-i ma'ārif cem'-i māl olmaz (G 247/5)

Tasavvufta, fakr gibi hüzün de gaflet vadilerine dalmamak için önemli bir unsur olarak değerlendirilir. Sûfî, boş geçen günlerinin hüznü içerisinde.³⁵¹ Nûrî'nin aşağıdaki beyitte sıraladığı " fakirlik, hüzün, keder, perişan hâlli olma" aslında tasavvufun ilk yıllarında beri sûfîler tarafından mühim görülen hususlardır. Nitekim önemli mutasavvıflardan olan Abdülhâlık Gocdûvanî'nin "Evlâdım! Gözün yaşlı, amelin ve duân ihlâslı, boynun bükük, elbisen eski, yoldaşın dervişler ve dostun sadece Allah olsun." şeklindeki nasihati de bu doğrultuda söylenmiş bir sözdür:

Fak̄iriz müstmendiz derdmendiz hāk-sārız biz
Kuluyuz şāhib-i vaqtîñ zemânında kibārız biz (G 260/1)

Biz ne bey ne vezir ne de beylerbeyiyiz. Biz, asıl hükümdarlık mertebesi olan fakirlik saltanatına lâyıktır:

Ne mîr ü vezîriz ne emîrû'l-ümerâyız
Cem-mertebe biz saltanat-ı **fakr**a sezâyız (G 264/1)

Terk, Allah'tan başka her şeyi bırakmak anlamındadır. Allah yolunda benliğini terk eden kişiden Hakk'ın da halkın da hoşnut olacağı görüşü ön plandadır.³⁵² İnsan, ancak kendisini sıkıntılara gark eden dünya sevgisini terk ederek rahat ve huzura

³⁴⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 79.

³⁵⁰ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 105.

³⁵¹ Kara, *a.g.e.*, s. 111-112.

³⁵² Kurnaz, *a.g.e.*, s. 113.

kavuşabilir.³⁵³ Nûrî'ye göre sûfî, bu yolda kibir ve riya elbisesini çıkarmalı, nefsanî arzuları terk etmelidir. Dünyaya asla reğbet etmemeli, takvaya sarılmalıdır:

Çıkardık câme-i 'ucb u riyâyı **terk**le geldik

Soyunduk zühd ü takvâdan 'acîb seyrânımız vardır (G 148/3)

Derviş, varlık elbisesinden sıyrılmalı, haline sabretmeli, Allah'ın verdiği kanaat getirmelidir. Pervanelerin ateşe hayran olup döne döne yanmaları gibi bu yolda yanmalıdır:

Varımı yoğa **terk** edip 'uryânım efendim

Pervâne şîfat âteşe hayrânım efendim (G 380/1)

24. İNÂYET, LÜTUF

Arapça, "lütuf " mânâsına gelen inâyet, Allah'ın kulunu yardım ederek muhafaza etmesidir.³⁵⁴ Şâir, nefsine uyduğunu, şeytanın kendisine yönünü şaşırttığını söyleyerek Allah'tan yardım istemektedir:

'**İnâyet** eyle baña dest-gîrim ol zîrâ

Cihât-ı sittemi nehb etdi dîv-i nefis-i kenûd (K 3/40)

Lütuf sözcüğü ise Arapça, "bağış" demektir. Kulu, Allah'a itaat etmeye sevk eden ve onu günâhın her türlüünden uzaklaştıran her şey aslında birer lütuftur.³⁵⁵ Şâir, aşağıdaki beyitte lütuf ve inâyet kelimelerini bir arada kullanmıştır. Hz.Peygamber'e hitaben yazdığı kasidede şâir, O'ndan lütuf ve inâyet istemekte, vefat ettiğinde meleklerin kendisine soğuk bir muamelede bulunmamasını dilemektedir:

³⁵³ Üstüner, *a.g.e.*, s. 199.

³⁵⁴ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 134.

³⁵⁵ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 168.

Söyle derbānlarıña **luṭf** u ‘**ināyet** eyle
Etmesinler anı pā-māl ederek istiṣkāl (K 4/75)

Ya Resûlallah! Lütuf ve cömertliğinden hiçbir zaman ümidimi kesmedim.
Dilimde her daim senin güzel vasıflarını ve sözlerini tekrarlarım:

Kesmem hele ümmidimi **lutf** u keremiñden
Zirā ki nu‘utuñ baña hep vird-i zebāndır (K 5/61)

Ya Resûlallah! Herkesin sığınacak bir yer aradığı mahşer gününde, bu köleni
mağaranda himaye et, koru:

Luṭfuñla ḥimāyet et gedāñı
Ey kehf ü penāh-ı rûz-ı cezā (K 8/99)

25. MELÂMET, MELÂMÎLİK

Melâmîlik, tasavvufî bir ekol olmaktan çok bir yaşam biçimidir, bir tarzdır.
Birçok tarikat yolunda bu yaşam biçimini tercih edenler olagelmiştir. Mâide sûresinin
54. âyetinde³⁵⁶ yer alan "kınayanın kınamasından korkmazlar" şeklindeki ifade,
"kınananlar" anlamında Melâmîlere ilham kaynağı olmuştur.³⁵⁷ Şâir, kendisinin
Melâmîlerden olduğunu, bu yüzden sevilmediğini söyler:

Biz **melâmî**lerdeniz menfūr-ı dünyā olmuşuz (Ta 42/1)

Bu dem, Melâmet şarabıyla kendinden geçmiş, mest olmuşum. Ey sūfi! Senin
yolun kerametler yoludur benim ki ise tarzdır, usûldür:

³⁵⁶ Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse(bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü(şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. (Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar (hiçbir kimsenin kınamasına aldırılmazlar). Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir. Maide 5/54.

³⁵⁷ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 178.

Mest-i mey-i **melâmetim** âşüfteyim bu dem
Ey şüfî saña rāh-ı kerāmât ü baña rāḥ (G 88/2)

26. ÂRİF, İRFAN, MÂRİFET

Arapça, bir kelime olan ârif, “irfan sahibi” anlamına gelmektedir.³⁵⁸ Ârif, Allah’ı hakikî yönüyle bilen kişidir. “Âlim” kelimesi de bilen manasına karşılık gelirse de ârif, ondan farklıdır. Âlim, ilmi tahsil ve uzun bir çalışma sonucu elde eder. Ârif ise irfana, ilham ve hâl ile mâlik olur. Bundan dolayı, ümmî bir insana da ârif denebilir, fakat âlim denemez.³⁵⁹ “Ârif, zevkî ve vicdanî irfan sahibidir.”³⁶⁰ Ârifler için, “ehl-i yakîn, velî, kutb” ve genel olarak “ârif-i billâh” tabiri kullanılır. Dîvân şâirleri, sevdiklerini ârif kisvesiyle vasıflandırır. Onlara göre ârif, zamanını Allah’ı zikrederek geçirir. Hiçbir menfaati olmadan, cömert ve kanaatkârca hizmet eder.³⁶¹

Nûrî’ye göre insan, dünyada ârif olmalı ve câhillik, ilimden mahrum olma gibi heveslere kapılıp da yolunu şaşdırmamalıdır:

Cihânda ‘ârif ol cehl-i hevânîñ olma medhûşı (Ta 26/2)

Nûrî’ye göre bir ârifin gönlüne girmek Allah’ın evine girmek gibidir. Çünkü ârif olan bir insan her daim Allah’ı zikretmekte, O’nun sırlarını keşf etmektedir. İnsan, beşerî noksanlıklardan kurtulmak için, varlık âleminde sıyrılmalıdır:

‘Ârifîñ qalbine gir dâhil-i beyt’ullâh ol
Nûriyâ maḥv-ı vücûd et olasın nâ-mevcûd (G 107/5)

İrfan, sezgi, tecrübe ve manevî yolla elde edilen bilgidir.³⁶² Şâir, irfan sahibi olma yolunda çaba harcamanın, kişiyi kemâle erdireceği görüşündedir:

³⁵⁸ Karaman vd, *a.g.e.*, s. 26.

³⁵⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 23.

³⁶⁰ Pakalın, *a.g.e.*, s. 79.

³⁶¹ Pala, *a.g.e.*, s. 26.

³⁶² Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 135.

Mekteb-i ‘irfāna gel sen dağı anda kāmīl ol (Ta 23/1)

Âlimlere göre mârifet, bir ilime sahip olmaktır. Her ilmin bir mârifet olduğu gibi; her mârifet de bir ilimdir. Sûfilere göre ise mârifet, Allah Teâlâ’yı isim ve sıfatları ile tanıyan, Allah’a karşı samimi ve sâdık olan, bütün kötü ahlâklardan temizlenmiş ve günah âfetlerinden uzak kalmış kişilere verilen özel bir sıfattır.³⁶³

Nûrî, bir kasidesinde, elinde hiç sevabı olmadığından marifet şânına ulaşamayacağını, bu durumda da şiir söyleme izzetine, yüceliğine sahip olmanın hiçbir anlam taşımadığını söyler. Şâir bu kâsidede birçok şâirin ismini zikrederken “İzzet” kelimesini İzzet Keçecizâde’yi de kasdecek şekilde tevriyeli olarak kullanmıştır.

Yoğ nağdim elde kim bulayım şân-ı ma‘rifet

Böyle olunca n’eyleyeyim şi‘r-i ‘İzzeti (K 15/14)

27. RİND Ü ZÂHİD

Rindlik Dîvân şâirleri tarafından sıklıkla kullanılan bir mazmundur. Rind “dünya işlerini hoş gören, dünyaya aldırmayan” gibi manaları ihtiva eder.³⁶⁴ Rind, Allah aşkıyla kendinden geçmiş bir gönül adamıdır.³⁶⁵ Tasavvuf hayat, şahsiyeti ve kişiliği ön plana almakta ve geliştirmekte; buna mukabil entelektüel anlamdaki düşünceyi ise geri plana atmaktadır. Bundan dolayı rindler, mevcut buldukları dünyada değil, olmak istedikleri dünyada yaşama arzusuyla imanlarını canlı tutma çabasındadırlar.³⁶⁶ Rindlere göre bu dünyanın pul kadar değeri yoktur.³⁶⁷ Rindler, ne kadar sıkıntı içinde olsalar da dünyevî hiçbir şeye iltifat etmezler.³⁶⁸

Şâire göre, rind olan, aşk meclisine gelirken bütün dünyevî makamları, ünvanları bir kenara bırakmalı ve sevgilinin aşkıyla benliğinden sıyrılmış olarak gelmelidir:

³⁶³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 336-337.

³⁶⁴ Pala, *a.g.e.*, s. 377.

³⁶⁵ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 115.

³⁶⁶ Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur’an’a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 132.

³⁶⁷ Pala, *a.g.e.*, s. 377.

³⁶⁸ Ömer Faruk Akün, “Divan Edebiyatı”, *DİA*, TDVY, c.IX, s.419. ; Selami Turan, “Erken Dönem Türk Şiirinde Gazel”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2000, s. 112.

Rind olanlar bezme ‘unvânsız gelir
‘Işk-ı cânân ile hep cânsız gelir (G 168/1)

Rindlerin meclisine gel! Muradına er! Şâh gibi dergâhın baş köşesine otur:

Gel **rindleriñ** bezmine al kâm-ı derûnu
Şâhâne geçip hâneye gel eyle taşaddur (Kı 26/2)

Dîvân edebiyatında zâhid, negatif bir kişiliği temsil eder. Âşıkın zıddı olarak düşünülür. Dinin özüne inememiş, hakikate nâil olamamış, Hakk’ın dergâhına varamamış, âşıkları devamlı eleştiren bir tip olarak görülür. Zâhidin söz ve davranışları faydadan uzak, kendisi de hakîkati anlamaktan bigâne olduğu için yaptığı ibadetler de şekile dayalı ve verimsizdir.³⁶⁹ Zâhid, âlimlerin hoşlanmadıkları ve düşman gibi gördükleri kimselerdir.³⁷⁰ Nûrî, Allah aşkıyla dertlenmiş kişileri zâhidlerin hoş görmemesini, onları kötölemesini hazmedemez:

Şaķın şaķın beni  a’n eyleme şaķın **zâhid**
Ki ‘işk derd ile etmişdir ‘aķlımı mesl b (G 49/4)

Ey zâhid! Senin niyetin, bu taassup ile bu cübbe ile yırtıcı bir kuş gibi her tarafa uğmak mıdır?

Uęmaęa **zâhid ** eger ‘azm ise niyyetiñ
B z ile cübbe d menin ol murę-ı z ’l-cen h (G 88/3)

Ey zâhid! İl h  tecellilere ve manev  feyze mazhar olan kişiler sen gaflette sanmayasın. Onlar her daim uyanıktır. Uyku, zevk ehli iin tatlıdır. Uykusuzluk, uyanıklık onlara acı gelir:

³⁶⁹  st ner, *a.g.e.*, s. 411.

³⁷⁰ Onay, *a.g.e.*, s. 437.

Ehl-i hâli ğaflet içre şanma ey **zâhid** ki h'âb
Tahtludur ehl-i mezâka dîde-i bîdâra telh (G 93/4)

Ey zâhid! Bize kötülük ettiğın yeter atık! Sen bize şeytanlık etmeyi bırak da itaat et! Çünkü biz, melekler zümresinin secde ettiğı insanız:

Yeter şeytânlığ etme ser-fürü et bizlere zîrâ
Melâ'ik zümresine secdegâhız Âdemiz **zâhid** (G 97/2)

Ey zâhid! Saf, katıksız aşka ulaşmaya çalışmadaki ısrarın nedir? Mânevi sıkıntılarını düşün ki bunların sebebi hep senin davranışlarındır:

Zâhidâ dahl-i mey-i nâba nedir ısrârıñ
Çekdiğin şikleti fikr eyle ki hep sendendir (G 128/4)

Ey zâhid! Manevî sıkıntılardan arınmak istiyorsan, yüzünü bir mürşidin postuna sür, onun dergâhına devam et. O dergâha giderken de edebi muhafaza et, orası alelâde bir yer değildir:

Zâhid yüzünü postuna sür pîr-i muğâniñ
Başma ayağıñ böyle bu seccâde değildir (G 151/2)

Ey zâhid! Tasavvuf ehlinin meclisinde edebe uygun hareket et. Bu meclisi hakikatten uzak sanma ki burası aşkın terennüm edildiğı bir meclistir:

Zâhidâ rindleriniñ bezmine âdâb ile gir
Meclis-i meykedeveş şanma bu bezmi bâtl (G 336/2)

Rind şâire göre, zâhidin ilmi varmış gibi görünse de aslında o maddî arayış içindedir. Bu sebeple de altına ve gümüşe çok değer verir. Dini azimetle ve katı bir sertlikle yaşadığı için diğer insanların inanışlarını eleştirir. Şâir, zâhidin bu hâlini “ Ben puta secde etsem bile sana ne!” diyerek yermektedir:

Zâhidâ kıblegehiñ sîm ile zer ise seniñ

Ben daħı secde-ber rûy-ı bütânım saña ne (G 467/2)

Hâllac-ı Mansur, kendisini asmaya götürenlere "Siz de cennetliksiniz, zîrâ beni dindeki taassubunuz sebebiyle öldürüyorsunuz, Allah, dininde taassub gösterenleri sever" diyerek, onları acı bir dille aklamıştır.³⁷¹ Şâir de bu duruma benzer bir şekilde, zâhidin kişiyi, sözündeki maksadını anlamadan kâfir ilan edişini eleştirir:

Zâhid desem ki Hâzret-i Allâhıñ aşlı yok

Tekfîr edersin anlamadan sen merâmımı (K1 27/1)

Nûrî, aşağıdaki beyitte, yukarıdaki sözü söylemedeki maksadını açıklayarak, zâhidin tutumunu ahmaklığıyla darb-ı mesel haline gelmiş bir kimse olan "Hebenneka"ya benzetir. Bu kişi, zeki ve becerikli olmadığı halde kendini öyle sanmasıyla meşhurdur:

Her şeyiñ aşlı Hâkdır anıñ yokdur evveli

Ey zâhid-i Habenneka añla kelâmımı (K1 27/2)

28. HÂTM-İ HÂCEGÂN

Nakşbendî tarikatı müridlerinin diz üstü oturup dünyevî düşüncelerden tecerrüd ederek mürşide ve dolayısıyla Allah'a, kavuşmak amacıyla, yönelerek bir tertipte bazı sûrelerin okunarak, belli miktarda topluca zikir çekilmesiyle yapılan uygulamaya "hatm-i hâcegân" denmiştir.³⁷² " Nakşbendîyye'deki " nazar ber-kadem", " halvet derencümen" ve " hafî zikir" Celvetiyye'de de vardır."³⁷³ Cenâb-ı Allah da Ahzab Sûresi'nde kendisinin çokça zikredilmesini tavsiye buyurmuştur.³⁷⁴ Yine Ankebut

³⁷¹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 295.

³⁷² Pakalın, *a.g.e.*, s. 767; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 107.

³⁷³ Mehmet Ünal, " Tasavvuf Tarihi İçinde Celvetîlik", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2012, Sayı: 26, ss. 91-104.

³⁷⁴ Ey inananlar! Allah'ı çokça zikredin. Ahzab 33/41.

Sûresi'nde Allah'ı zikretmenin en büyük ibadet olduğu buyrulmuştur.³⁷⁵ Nûrî aşığıdaki beyitte bu âyetten iktibas yapmıştır. “ Hatm-i Hacegân” redifli müstakil gazelinde, hatm-i hacegânın dipsiz ve engin bir okyanus olduğunu vurgulamıştır:

Her 'ibâdetden büyükdür şân-ı **hatm-i ḥâcegân**
Ka'rı yok bir lüccedir 'ummân-ı **hatm-i ḥâcegân** (G 420/1)

Ey Nûrî! Nefsini günah ve isyan tuzağından kurtarmak istersen hatm-i hacegânın eteğine yapış, Hakk'ı zikret:

Ma'şiyet dâmından âzâd olmağa nefsiñ seniñ
İşte saña Nûriyâ dâmân-ı **hatm-i ḥâcegân** (G 420/6)

29. SÛFÎ

Sûfî kelimesinin kökenine dair birçok farklı görüş ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden en çok itibar edileni ve dilbilgisi kurallarına en uygun olanı “yün” anlamına gelen “suf “ kökünden türemiş olduğunun söylendiği görüştür. Buna göre sûfî kelimesi de “yün elbise giyen kişi” mânâsına gelmektedir. Tasavvufun ilk yıllarında yün, zühd ve dünyaya karşı tavır almayı temsil eden bir kıyafetti.³⁷⁶ Sûfilerle âlimler arasında yüzyıllarca devam eden bir zıtlama vardır. Âlimler, Allah'a akıl ile ulaşabileceği görüşündeyken; sûfiler Allah'a ancak aşkla ve gönül bağlılığıyla vasıl olunabileceği görüşündedirler. Bu sebepten dolayı tekke ile medrese hasımdır. Bu hasımlıkta Dîvân şâirlerinin tarafı hep medrese olmuştur.³⁷⁷

Ey sûfî! Beni mest eden aşk şarabıdır sanma. O bir vesiledir. Bana keyif veren sevgilinin dudağıdır:

Şanma ey **şûfî** ki mest-i bâde-i engüriyim
Keyfi veren hâzret-i cānândaki lebdir bana (G 15/3)

³⁷⁵ Resûlüm! Sana vahyedilen Kitap'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette(ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir. Ankebut 29/45.

³⁷⁶ Kara, *a.g.e*, s. 26-27.

³⁷⁷ Pala, *a.g.e*, s. 408.

Hased eden sūfi, yine âşıkı kötölemeye, ayıplamaya başladı. Âşık olan öfkesinde o kadar ileri gitti ki ağzından çıkan sözün farkında olmadan bazen bir Hristiyan bazen de bir Yahudi gibi konuşur oldu:

Başladı ʔa'na yine 'âşıkā **şūfi**-i ʔasūd
Ġazabından gehī Naşrānī olur gehī Yehūd (G 107/1)

Ey sūfi! Bizim içtiğimiz ezel şarabıdır. Senin ara sıra içtiğin şarap bu değildir:

Ey **şūfi** bizim içdigimiz ʔamr-ı ezeldir
Nūş eylediğin dem-be-dem ol bāde değildir (G 151/3)

Sen Hakk'ın sırrından haberdâr olduğunu söyleyen sūfi isen şunu bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu yolda bir tercümanı yoktur:

Sen misin **şūfi** ki sırr-ı ʔaḫḫa āgāhım diyen
Ḥazret-i ʔaḫḫiñ bu yolda tercemānı yok durur (G 154/8)

30. NEY

Kamıştan yapılan nefesli bir çalgı olan ney özellikle Mevlevîler arasında çok ehemmiyet verilen ve hürmet edilen bir sazdır. Neyden çıkan ses kalplere coşku ve heyecan verir niteliktedir.³⁷⁸ Dîvân şâirleri de ney sesinin ruhlarında meydana getirdiği tesiri, Dîvân şiirinin zengin mecaz dünyası içinde etkileyici söz oyunları ile anlatırlar.³⁷⁹ Nûrî de neyin tesiri altında kalan şâirlerdendir ve dîvânında ney redifli müstakil bir gazele yer vermiştir.

Nûrî'nin donmuş, hissiz tabiatı neyin tutkunu olmuştur. Ney, sesiyle onu bazen gayret getirip coşturmuştur:

Ṭab'-ı füsürdem oldu benim mübtelâ-yı **ney**
Germ etdi nağmesiyle dem-â-dem şafâ-yı **ney** (G 512/1)

³⁷⁸ Pala, *a.g.e.*, s. 358.

³⁷⁹ Beşir Ayvazoğlu, *Ney'in Sırrı*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 30.

Nûrî'ye göre ney, hiçbir vasıtaya ihtiyaç duymadan, dâima Hakk'ın birliğini terennüm etmekte ve vazifesini yerine getirmektedir. Şâir ilk mısradaki neyle ilişkili kavramları bir arada kullanarak bir tenasüp meydana getirmiştir:

Ne tel ne tâze ne teze ister ne hîç kulağ
Söyler hemîşe vahdet-i Hakkı edâ-yı ney (G 512/2)

31. CAN, BEDEN

Dîvân şiirinde cân, âşıkın mâşukuna verebileceği tek sermayesidir. Âşık, cânını verip sevgilinin aşkını ister. Âşıkın bin cânı olsa binini de sevgili için fedâ etmeye her zaman hazırdır. Âşık, sevgilinin kendinden yüz çevirmemesi ve kendisine aynı şekilde mukabelede bulunması için her cefaya katlanır.³⁸⁰ Tasavvufî mânâda ise cân kelimesi, “insan ruhu, İlahî nefes” ve “Hakk'ın tecellileri” gibi anlamlara gelir. Hakikî sevgiliye kavuşmak için cânıdan vaz geçilmelidir. Cân, zaten İlâhî sevgiliye ait bir nesnedir. Cân feda edilmeden cânâna vasıl olunamaz.³⁸¹ Ayrıca, Bektâşîlikte mürid ve derviş bu isimle anılagelir.³⁸²

Nûrî'ye göre kişi Allah'a dost olmak istiyorsa kendisi O'na olan yakınlığında, bağlılığında herhangi bir gevşeklik göstermemelidir. İki âlemde de Rahmânî tecellilere kavuşmak ve günahsız bir şekilde imtihanı geçmek isteyen kişi bu şekilde davranmalıdır:

Cân iseñ hem-demliginden hâkiñ olma pür-fütür
Tâ ki Hâk etsin iki 'âlemde zâtıñ bî-kuşûr (Ta 9/4)

Nûrî, sevgilinin kendisine acımamasından, şefkat göstermemesinden yakınmaktadır. Fakat aynı sevgili, rakibe lütuf ve nezâketle davranmaktadır. Bu, şâir için çok can yakıcı bir durumdur:

³⁸⁰ Pala, *a.g.e.*, s. 83.

³⁸¹ Üstüner, *a.g.e.*, s. 240-241.

³⁸² Ahmet Yaşar Ocak, “Bektaşîlik”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 1992, c.V, ss. 373-379.

Bir kez n’ olurdu görsek idi bir ta‘atıfuñ
Cânâ bütün rakîbe edersin telaııtuñ (G 313/1)

Ey Cân! Hanya’daki bütün meclislerdeki sohbetlerde senin ismin konuşuluyor.
Bu meclisler adeta İlahî aşk şarabının sunulduğu, aşk ve şevk dolu bir âleme dönüştü:

Zikriñ geziyor halkda şahbâ gibi **cânâ**
Meclisleri hep Hanyada mey-hâneler etdiñ (G 314/3)

Dîvân şiirinde âşıkın en büyük düşmanı rakiptir. Rakip, âşıkı sevgili kadar eziyet eden bir kişiliktir. Nûrî, aşağıdaki beyitte sevgiliye seslenir: “Ey sevgili! Senin amacın eğer bir can almaksa, rakibin canını al ki, hem senin hem de benim işim görülmüş olsun!”

Mağşadın **cân** almak ise al rakîbiñ **cânını**
Hem seniñ işiñ de biter haylî hizmetdir bize (Mü 71)

Beden, tasavvufî ıstılahta “ruhu içinde barındıran ve onun çeşitli faaliyetlerde yer almasını sağlayan zemin, âlet” gibi bir anlam içerisinde düşünülür. Tasavvuf zümreleri, bedeni ruhun zindanı olarak algırlar ve itibar edilmemesi gerektiğini söylerler.³⁸³ Nûrî de bedeni bazı şiirlerinde bu doğrultuda düşünerek, insandaki nurun meydan çıkmasının önündeki engelin beden olduğunu söyler:

Biz nûr-ı zuhûruz bu **beden** hâ’ ilimizdir (Ta 44/1)

Dîvânda beden, “ten, vücûd “olarak da işlenmiştir. Nûrî, sevgiliyi taze bir fidan olarak görür. Sevgilinin gül bedeni yumuşak, nahif gibi görünse de, onun salına salına gidişinin şiddetli tesirine, Şehnâme’de gücü ve kuvvetiyle nam salmış olan Sâm’ın bile dayanamayacağını düşünür:

³⁸³ Üstüner, *a.g.e.*, s. 241.

O nihâliñ ne kadar nerm ise de gül **bedeni**
Şanma tâb-âver olur şiddet-i reftârına Sâm (Ta 8/2)

Gönlümü kendinden geçiren bağlanmış saçındır. Beni dert ile iki büküm eden gümüş bedenindir:

Âşüfte eden gönlümü mûy-ı resenidir
Kaddim ham eden derd ile sîmîn **bedenidir** (G 157/1)

32. DÜNYÂ

İçinde yaşadığımız gezegenin adı olan dünya, tasavvufta insanı Allah'tan uzaklaştıran, gaflete düşmesine neden olan şeylerin genel adı olarak düşünülür.³⁸⁴ Nûrî'ye göre dünya hayatı geçicidir. Ona asla gönül verilmemelidir. Mert olan insanlar dünyanın süsüne, makamlarına karşı istekli olmazlar. Her kim ki fâni olan bu şeylere aldanırsa koca karıdır:

Merd olan zînet-i **dünyâ**ya olur mu mâ'il
Kim ki ârâyîş-i fânide olursa zendir (G 128/2)

Kim dünyaya gönül verirse onun kölesi olur. İnsan mutlaka mahşer yerine gelecektir. O vakit bu kişiler mahcup olurlar, utanırlar:

Kim ki **dünyâ**ya gönül verdi ise bende olur
'Araşâta gelicek lâ-büd o şermende olur (G 171/1)

Biz ki bize eziyet, sıkıntı veren yükleri attık. Dünyaya ait menfaatlerde asla gözümüz yoktur. Biz dünya menfaatlerin, dünyayı kendine dost bilenlere ödeme süresi gözetmeksizin sattık:

³⁸⁴ Üstüner, *a.g.e.*, s. 214; Uludağ, *a.g.e.*, s. 24.

Biz kim bu bār-ı minnet-i dūnānı atmışız

Dünyā metā‘ın ehline va‘deyle şatmışız (G 240/1)

İnsan için bu dünya tıpkı bir zindan gibi sıkıntılı ve karanlık bir yerdir. Şâire göre İnsan, ruhlar âleminde hür ve serbest iken dünyaya gelmiş ve kader defterinde yazılı olanlarla sınırlı olayları yaşamak üzere adeta esaret altına alınmış, zindana düşmüştür:

Āzāde iken ‘âlem-i ervāḥdan gelip

Ḳayd-ı ‘anāşır ile bu **zindān** içindeyim (G 363/4)

33. MÂSIVÂ

Tasavvufî terminolojiye göre Allah’ın dışındaki her şey mâsivâ olarak nitelendirilir. Başka bir deyişle, kişiye Allah’ı unutturan, onu gaflete düşüren her şey masivadır.³⁸⁵ Hakikî anlamda Allah’a yönelen bir sūfide, Allah’tan gayrı aranan ve arzulanan hiçbir şeyin olmaması gerekir. Sūfî, malayani duygularla gönlünü meşgul etmemelidir.³⁸⁶ Şâire göre, bütün gücü ve tefekkürüyle Allah’a yönelen sūfî bu aşkla bir an cezbeye gelse gönlündeki bütün faydasız düşünceler dağılır:

Tār ü mār eyler **sivâ** efkârını dilde ḳomaz

Ya‘nî bir cezbeyle gelse ‘ışḳ-ı Mevlâ öyledir (G 185/2)

Nûrî, zamanın kutbuna yönelmiş, bağlanmışır. Bu vesileyle de Allah’tan gayrıyı terk etmiştir:

Çekildim **mâ-sivâ** ḳaydından ey dil

Zemâne ḳuṭbuna ḥâlâ münîbim (G 361/3)

³⁸⁵ Karaman vd, *a.g.e.*, s. 360.

³⁸⁶ Kübra, *a.g.e.*, s. 62.

34. VİRD

Vird, “tasavvufta günlük dualar, düzenli bir şekilde belli zamanlarda okunmak üzere âyet, hadis ve ermişlerin sözlerinden derlenmiş dualar, ahzab, hizb, ezkâr, zikir demektir.”³⁸⁷ Her tarikat yolunun, kendine has ve usulüne uygun yapılması gereken virdleri mevcuttur. Vird veya zikirten, Kur’an-ı Kerim’de yetmiş sûrede, iki yüz elli altı yerde ve birçok hadiste bahsedilmiştir.³⁸⁸ “Mutasavvıflara göre, herkesin bir virdi olmalıdır. Zira seyr ü sülûk için gereklidir. Virdi olmayanın vâridi olmaz, Hakk’ın feyzine erişemez.”³⁸⁹ Nûrî’ye göre insan, kendini maddî-manevî sıkıntılardan koruyan virdini her an tekrar etmelidir. Çünkü zikir, hasta gönüllere şifadır. Şâir bu beyitte Yusuf Sûresi 64. âyetten iktibas yapmıştır:

Gönül Vallâhi **ḥayr-ı ḥâfizâyı**³⁹⁰ vird-i her ân et
Eger bîmâr iseñ ne şîşe ne nâz-ı eṭibbâ çek (G 319/4)

35. ARŞ, ARŞULLAH

Dîvânda “arş” ve “arşullah” olarak işlenen bu kavram “çadır, çardak, taht” gibi anlamları ihtiva etmekle birlikte, Allah’ın ilminin başladığı ve Levh-i Mahfûz’un burada bulunduğu inanılması dolayısıyla mecazen İlahî takdirin geldiği makam olarak bilinmektedir.³⁹¹ Arş, aynı zamanda Allah’ın hüküm kudretinin bir ifadesi ve tecelligâhdır.³⁹² Tasavvufî düşünceye göre ise arş, İlâhî kelâmın saklı olduğu gönüldür.³⁹³ Gönül o kadar kıymetlidir ki diğer güzel şeyler onun yanında değersiz kalır:

Gönül ki ‘âlem-i bâtında oldu ‘**arş’ullâh**
Yanında zümre-i ḥübânîñ añladım lâ-şey (G 510/2)

³⁸⁷ Karaman vd, *a.g.e.*, s. 602.

³⁸⁸ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 113.

³⁸⁹ Üstüner, *a.g.e.*, s. 158.

³⁹⁰ Ya’kub dedi ki: Daha önce kardeşi (Yusuf) hakkında size ne kadar güvendiysen, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim! (Ben onu sadece Allah’a emanet ediyorum); Allah en hayırlı koruyucudur. O, acıyanların en merhametlisidir. Yusuf 12/64.

³⁹¹ Pala, *a.g.e.*, s. 27.

³⁹² Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005, s. 38.

³⁹³ Pala, *a.g.e.*, s. 28.

Nûrî, Mirac gecesi Hz.Peygamber'in öpülesi ayaklarıyla arşı şereflendirdiğini ve Cenâb-ı Hakk'la görüştüğünü anlatır. Zîrâ arştan ötesine ancak O geçmiştir:

Pâ-būs-ı şerîfîñle müşerref edip 'arşı

Dergâh-ı Hâkka kıldıñ 'azîmet şeb-i isrâ (G 3/2)

36. NEFS, CİHÂD-I EKBER

Nefs, Arapça bir kelime olup “ bir şeyin kendisi, kişi, can, ruh, bir şeyin bütünü, beden, herhangi bir şeyin özü” gibi birçok farklı anlamlara karşılık olarak kullanılır. Tasavvufta nefsin mahiyetinin ne olduğundan ziyade onun nasıl ıslah edilip güzel vasıflarla donatılabileceği hususunda durulmuştur.³⁹⁴ Nefs, kulun kötü vasıfları, yerilen huylarıdır ve onunla mücadele gerekir.³⁹⁵ Cenâb-ı Hakk da kullarını bu konuda uyarır.³⁹⁶ Çünkü varlık bütünüyle Allah'a boyun eğmeli ve O'nun iradesine uygun hareket etmelidir. Kulu böyle yapmaktan alıkoyan nefsdır. İbadetin gayesi ise baştan sona kadar nefse muhalefet etmek ve onun isteklerini yerine getirmemektir.³⁹⁷ Nefsin arzularına aldanan insan yolunu şaşırır. Makam ve mansıbın esiri olur. Bu arsızlığının ve edepsizliğinin farkına varan kul, tövbe etmelidir:

Nefse uyup güm-râh isem

Ya'nî esîr-i câh isem

Güstâhlığa âgâh isem

Estağfir'ullâh el-'azîm (Mu 5/3)

Nûrî, nefsi bir ejdere, nefsanî bir duygu olan kibri de aslana benzetir. İnsanın ruhunda bunların sürekli mücadele eden kötü huylar olduğuna dikkati çeker:

³⁹⁴ Üstüner, *a.g.e.*, s. 209.

³⁹⁵ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 112.

³⁹⁶ Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Nefsine uyma ki seni Allah yolundan saptırmasın; çünkü Allah yolundan sapanlar, hesap gününü unuttukları için kendilerine pek şiddetli bir azap vardır. Sad 38/26.

³⁹⁷ Abdülkadir Geylanî, *Fütûhu'l-Gayb*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 29.

İsterseñ ola rûhün evi bezm-i terānî
Nefs ejderini şîr-i naḥvetimle dövüşdür (G 134/4)

Nefs mücadelesi çok çetin ve uzun bir yoldur. İnsan bazen nefesine yenik düşer. Şâir, nefisini ahmak olarak nitelendirmekle birlikte, nefesine uymaktan ve nefsin elinden kurtulamamaktan şikâyet etmektedir:

Her dem dört tarafım bağı henüz kurtulamam
Ġül-ı **nefs** urdu ayağıma elime iğlâl (K 4/66)

Nefs-i Emmâre, birinci nefis mertebesidir. Hiç işe yaramayan nefsidir. Nefs-i Emmâre'nin on iki alâmeti vardır ki bunlar asla bir mümine yakışmaz.³⁹⁸ Nûrî, Nefs-i Emmâre'yi arsız, edebsiz ve küstah olarak tanımladıktan sonra bu nefsin iç âlemini, kalbini ara sıra kararttığını belirtir:

Bu güstâhî-i **nefs-i emmâre**dir
Ki eyler derûnum siyeh dem-be-dem (K 11/20)

Şâir, nefsi-i emmare mertebesini geçemeyince, vücudunu günah ordusunun istilâ ettiğini söyler:

Bu bî-hüsâne şararsa meded kim **nefs-i emmâre**
Vücûdum ḳal'asın ceş-i günehle etdi istilâ (K 2/63)

Aşağıdaki beyitte ise Nûrî nefsi-i emmareyi kâfir olarak tavsif etmektedir. Yazık ki şâir, birçok kere nefesine uymuş ve onun emriyle çok kabahatlar işlemiştir:

Uydum nice dem **kâfir-i emmâre**ye ḳayfâ
Etdim anî emriyle nice nice ḳabâḫat (G 58/5)

Bir beyitte de Nûrî, çalışıp didinerek nihâyet bir gece nefis yılanının başını ezdiğini, vuslata erdiğini ve bu sebeple sevinçli olduğunu söyler:

³⁹⁸ Mehmet Zahid Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, Server İletişim, İstanbul, 2015, s. 17.

Bu ŧeb genc̄ine-i vaŧlı aıp mesr̄ur u andānız
Ayağ sa'yimiz ile mār **nefsiñ** baŧını ezdik (G 305/3)

Tasavvufi d̄uŧunceye ḡore, nefis ile m̄ucadele edip d̄unyayı ve benliği terk etmek “cihād-ı ekber”dir; yani “b̄ȳk cihad”dır. Hz.Peygamber de gāzālarından d̄on̄uŧte “K̄uk cihād bitti b̄ȳk cihada d̄on̄uyoruz.”ŧeklinde buyurarak nefsin insanın en b̄ȳk d̄uŧmanı olduğuna ve Allah'a itaat konusunda nefis m̄ucadelesinin ne kadar zor olduğuna dikkati ekmiŧtir.³⁹⁹ N̄urī, ŧāir Namī'nin bir gazeline yazdığı tahmiste, s̄ũfilderce aŧk hadisi olarak nitelendirilen “Ŗlmeden evvel Ŗl̄n̄z.” ŧeklindeki hadisi iktibas etmiŧ, kiŧinin b̄ȳk cihad yolunda nefsin kontrol altına alabilmesi iin bu s̄oz̄n̄ h̄k̄m̄ne itaat etmesi gerektiğini s̄ylemiŧtir:

Hāđ saña ihsān edip fehm ũ zekā 'ağl u reŧād
Hayy u ayyūm sırrını ifŧā eder her-dem fu'ād
Lā-yem̄utun ehline et cān u dilden istinād
M̄ut̄ũ kable ente m̄ut̄ũ emrine ıl inđiyād
Gel **cihād-ı ekber** eyle **nefsini** sen ātil ol (Ta 23/2)

37. FELEK, EFLĀK

Felek, “ḡok, ḡokȳz̄, talih, baht” gibi anlamlara gelir. Eflāk ise bu kelimenin okluk ifade eden halidir.⁴⁰⁰ D̄ivān ŧiirinde felek, genellikle, kazā ve kadere itiraz edemeyen ŧāirlerin d̄unyada baŧlarına gelen olumsuzluklardan ŧikāyet ederken kullandıkları bir mazmundur. Felekten ŧikāyet etmeyen ŧāir yok denecek kadar azdır. N̄urī bir beyitinde iinde bulunduğu sıkıntılı durumu ve talihinin yaver gitmemesini feleğe ȳkler:

Āh ey **felek** fağat bu gedādan m̄i ŧiđletin
almadı m̄i nuđ̄d t̄uketdiñ mi devleti (K 15/7)

³⁹⁹ Pala, *a.g.e.*, s. 92; Karaman vd, *a.g.e.*, s. 91; Ŗst̄uner, *a.g.e.*, s. 210.

⁴⁰⁰ Pala, *a.g.e.*, s. 150.

Felek, bazı terkiplerde müspet anlamlar içerecek şekilde de kullanılır. Aşağıdaki beyitte şâir, “Kubbe-i eflâk” tamlamasıyla feleği daha çok “yükseklik, yücelik, genişlik, sonsuzluk” gibi özellikleriyle kullanmıştır. Şâirin sıkıntısı kalbini o kadar yakmaktadır ki buharı semâlara yükselmiş ve ıslaklığa dönüşüp gökyüzünden aşağı doğru akmıştır. Semâda görülen yıldız değil bu akan yaşlardır:

Kubbe-i eflâke çıkmışdır buhârî sînemiñ
Pür-nem olmuş şoñra akmış gördüğün şanma şihâb (K 16/16)

38. GÖNÜL, DİL

Arapça “kalp” ve Farsça “dil”in Türkçe’deki karşılığı “gönül”dür. Tasavvuf kültüründe gönül, Allah’ın evi, manevî bir Ka’be ve vahdete ulaştırın tecellilerin idrak merkezidir.⁴⁰¹ Şâire göre vücudun padişahı, meşhur ve şerefli olan yeri, insanda varlığın kaynağı gönüldür:

Vücūduñ şâh-ı zî-şânı gönüldür
‘Âdemde varlığın kânı gönüldür (G 132/1)

Nûri, şeyhi Salacızâde Mustafa’nın bir gazeline yazdığı tahmiste yer alan aşağıdaki bölümlerde ifadeyi güçlendirmek ve pekiştirmek maksadıyla tekrar (tekrar) sanatına başvurmuştur. Ona göre gönül, paha biçilemez kırmızı, kıymetli bir inci tanesidir. Islah edilip sâfileşmiş bir sultandır. Allah yolunun mürşididir. Allah’a kavuşma yolunun kılavuzudur ve Allah aşkını tanıyandır:

Gönül bir dürr-i la’l-i bî-bahâdır
Gönül sulţân-ı taht-ı ıştıfâdır
Gönül bir mürşid-i râh-ı hüdâdır
Gönül vaşlına yariñ reh-nümâdır
Gönül ‘ışk-ı Hudâya âşnâdır (Ta 31/1)

⁴⁰¹ Üstüner, *a.g.e.*, s. 224-225.

Her zaman âh eden, gönüldür. Allah'ın tecelligâhıdır. Bu itibarla gönül, ruhun başkentidir. Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve kudretinin idrak edildiği yerdir:

Göñüldür eyleyen her demde âhı
Göñüldür bildiren Hâkķı kemâhî
Göñüldür rûh-ı a'zam tahtgâhı
Göñül oldu nazargâh-ı İlâhî
Göñül mir'ât-i zât-ı Kibriyâdır (Ta 31/2)

Ariflerin gönlüne bazen gayb âleminden ilahî lütuf ve esintiler gelir.⁴⁰² Bu hal, arife heyecan ve coşkunluk verir:

Nedir ey **göñül** bu harâretiñ neden oldu 'ışķ heves saña
Meger etdi Hâzret-i Mevlâ-yı ezeli bunuñla nefes saña (G 35/1)

Şâir, bazı beyitlerde gönül yerine "dil" kelimesini de kullanmıştır. Şâir, dünya meclisinde bir tek gönlünün temiz kaldığını ancak onun da gıybet çukuruna düşmemek için yardıma muhtaç olduğunu söyler:

Bezm-i dünyada bizim bir **dil**imiz kaldı faķat
Ol daķı oldu meded çâh-ı zenaħdâna fidâ (G 14/4)

Ey gönül! Günâha bulandığın, kirlendiğin yeter artık! Dünyadaki her türlü sevgiye ve makama nail oldun:

Ey **dil** yetişir mülevves olduñ
Toldu saña ħubb-ı câh-ı dünyâ (K 8/2)

Gönül, hakikat yolunda yüreyen âşıkların rehberidir. Akıl ve edebin en iyi kaynağıdır:

⁴⁰² Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 137.

Dildir reh-i haq̄ikate ‘uŝŝāk reh-beri

Dildir bu kân-ı ‘unŝuruñ a‘lâ-yı gevheri (K 10/1)

Ŗâir, bir beytinde Mesnevî dersi aldığını ve gönlünün sayesinde Hz. Mevlâna’nın sırlarına vâkîf olduğunu söyler:

Âferin ey **dil** ki ders-i Meşnevî-i pāk ile

Vâkîf-ı esrâr-ı hünkâr eyleyen sensin beni (G 524/4)

Gönül, Hakk’ın tecelli ve nazar ettiği yerdir. Ŗâire göre, önemli olanın dış görünüş değil, gönüldür. Gönül aynasına leke düşürmemek insanın en önemli vazifesidir:

Bakma yüzümün çaralığına kerem eyle

Mir’at-i derûnumu siyâh eyleme yâ Rab (G 43/2)

39. DİVÂN’DA YER ALAN CELVETİYYE İLE İLGİLİ KÂİDELER

Arapça “yerini, yurdunu terketmek”, “ortaya çıkma”, “açığa çıkma”, “kılıç, ayna gibi şeylerin pasını alıp parlatmak” gibi anlamlara gelen “celvet” kelimesi, tasavvufî istilâh olarak ise kulun, Allah’ın sıfatlarıyla halvetten çıkışı ve O’nun mevcudiyetinde fâni oluşu mânâsındadır. Başka bir ifadeyle, sâlikin belli bir süre için toplumu terkederek inzivâyâ çekilip kötü huylarını bırakarak iyi huylar edinmeye çalışması “halvet”, bu işi başardıktan sonra toplum hayatına dönmesi “celvet”tir.⁴⁰³

Türk târikat tarihinde önemli bir yeri olan Aziz Mahmud Hüdâyî’nin tesis ettiği Celvetîyye târikatı 17. asırda ortaya çıkmıştır. Celvetîyye, celvete mensup olanlara verilen isimdir. Nûri, Celvetî müntesibleriyle ilgili 5 kıt’alık bir murabba yazmıştır:

⁴⁰³ Süleyman Uludağ, “Celvet”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 1993, c. VII, s. 273.

Harim-i Hakka mahremler

Gürüh-1 celvetilerdir

Tarîk-i sırda ekremler

Gürüh-1 celvetilerdir (Mu 4/1)

“ Celvet, halvetten çıkmaktır. Bu da itibarî olan her şeyi çıkarmak, hakikât elbisesini giymek demektir.”⁴⁰⁴ Celvet hâlindeki kulda benlikten eser kalmadığı için fiilleri Hakk'a nisbet edilir.⁴⁰⁵ Nûri, mürşidi Salacızâde Mustafa'nın bir gazeline yazdığı tahmiste “halvet-celvet”, “vahdet-kesret” ve “yokluk elbisesi (hakikat elbisesi)” kavramlarını beraber zikrederek, âdeta yukarıda kısaca değindiğimiz sâlikin sülûkunu anlatmıştır:

Qurtulup zâtımız ey dil keder-i **halvetden**

Behre-yâb olduk anıñçün ni'am-ı **celvetden**

Bize ne hâşıl olur fânide bir devletden

Menzil-i **vahdete** erdik çekilip **kesretten**

Lâ libâsın giydirip mazhar-ı **illâllâh**ız (Ta 27/3)

Tarikatlar, çift yönlü faaliyet gösterirler. Şöyle ki, içe dönük mücadelenin gerçekleştirilmesiyle insan kemâl derecesine ulaştırılırken, daha sonra halk arasına karıştırılarak tebliğ ve irşâd için görevlendirilir. Bu faaliyetin gerçekleştirilmesi için her tarikat kendine özgü bir usûl, âdâb oluşturmuştur. Hz. Ali yoluyla geldiği için cehrî zikri esas alan bir tarikat olan Celvetiyye'nin sülûk âdâbının esâsını Hüdâyî'nin "tevhid zikri" adını verdiği kelime-i tevhid zikri teşkil eder. Sâlike, tarikata intisâbından itibâren tevhid zikri telkin edilir.⁴⁰⁶ Nûri de tevhid kavramını divânında birçok yerde zikretmiştir. Aşağıdaki mısra da şâir, tevhidi altın işleyen bir kuyumcuya benzetir ve sâlike tevhidden ayrılmaması gerektiğini öğütler:

⁴⁰⁴ Ünal, a.g.m., s. 96.

⁴⁰⁵ Uludağ, a.g.e., s. 273.

⁴⁰⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 274.

Zer-ger-i **tevḥīd**den ayrılma etme infikāk (Ta 22/2)

Şâir, yazdığı bir tahmisten alınan aşağıdaki dizede ise, ruhu kuşa; tevhidi de şekerle benzetir ve ruh kuşunu tevhid şekeri ile beslemek gerektiğ ini söyler:

Murğ-ı rûḥu sükker-i tevḥīd ile kıll perveriş (Ta 22/4)

Celvetîyye tarikâtına giren müride şeyh, her gün 100 defa “Estağfirullah el-azîm” demeyi telkin ve tavsiye eder.⁴⁰⁷ Şâir de nice günâhlar işlediği, hatalar ettiği hâlde Cenâb-ı Hakk’tan kusurlarının örtülmesini dilemektedir:

‘İşyânıma bakma Ḥudâ
Estağfir’ullâh el-‘azîm
Etdim nice cürm ü ḥaṭâ
Estağfir’ullâh el-‘azîm (Mu 5/1)

Yine, her gün Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e 100 defa sâlât ve selâm getirmek de şeyhin müridine tavsiyesidir. Nûri, Celvetîliğe ait bu hususu da şiirlerinde zikretmiştir:

Ey derdmend rûḥ-ı Resûle ḥülûş ile
Eyle **şalâtı** istegini ol zemân verir (K 7/46)

Ḳamu ‘aşîkânîña ez-cân u dil
Şalât u selâmınıdır emr-i ehem (K 11/5)

‘Ömr ü ‘irfânîña olsun berekât
Ver Muhammedle ḥavâşşa **şalavât** (KM 8/38)

⁴⁰⁷ Ünal, *a.g.m.*, s. 98.

Celvetîyye tarikâtında tevhid zikri esas olmakla birlikte Halvetî sülûkunun esası olan “esmâ-i seb'a” zikrinin de büyük önemi vardır. Özellikle Hüdâyî'den sonraki dönemde Celvetî şeyhleri sâlike esmâ-i seb'a zikrini telkin etmişlerdir⁴⁰⁸. Allah'ın söz konusu yedi ism-i şerifi sırasıyla şunlardır: Lâ ilâhe illa'llâh, Allâh, Hû, Hakk, Hayy, Kayyum, Kahhar. Nûri, bu isimlerden bazılarını şiirlerinde işlemiştir:

Allâh Allâh diye çaldım ağzına bâl şi'r ile

Ṭıfl-ı nev-zâd-ı yera'am sünnet etdim yâ Hafîz (G 288/3)

Zerrem içre şems-i tâbânımdır **Allâh hû** diyen

Çarḥ-ı tende mâh-ı rahşânımdır **Allâh hû** diyen (G 423/1)

Hây meded ol eşbeh-i nâm-âvere

Ol bahâdır güçlü kuvvetli ere (T 135/1)

Hay u hû-yı şüfiyânîñ varlığıñ bir ismidir

Bâtinen etmez sefer maṭlûbu ancak cismidir

Zâhir ehliniñ bu şüfîler daḥı bir kısmıdır

Zâhidiñ zikr etdiği şol ḥarf ü şavtıñ resmidir

Zâkir ü mezkûr u zikre biz müsemmâ olmuşuz (Ta 42/9)

Yâriñ ne dem görünse ḥaṭ-ı müşk-bûları

'Uşşâkıñ evc-i şevke çıkar **hây u hû**ları (G 523/1)

Tasavvufta her tarikâtın kendine özgü âyin ve zikir üsülleri vardır. Meselâ, Mevlevîlerin âyinine “semâ”, Kadirîlerinkine “devrân”, Nakşîlerinkine “hatm-i hâcegân”, Halvetîlerinkine “darb-ı esmâ” gibi isimler verilirken, Celvetîlerdekine ise "nısf-ı kıyam" adı verilir. Diz üstüne kalkılarak icrâ edilen bu âyine "Hızır kıyamı" da denir. Bu zikir tarzı ile ilgili iki rivâyet vardır. “Kuûd tevhidi esnasında Hüdâyî postunda otururken, Hz. Peygamber'in rûhaniyetini müşâhede etmiş, tâzim için ayağa

⁴⁰⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 274.

kalkmak isteyince Hz. Peygamber işaret ederek ayağa kalkmamasını emretmiş, o da zikre dizi üzerinde devam etmiş, bu olaydan sonra Celvetiyye'de bu şekilde zikir yapmak gelenek halini almıştır. Bir başka rivâyete göre Hüdâyi, Hz. Peygamber'i değil Hızır'ı müşâhede etmiştir. Bu sebeple, nısf-ı kıyama Hızır kıyamı da denilir. Nısf-ı kıyam, Celvetiyye'nin merkezi Hüdâyî Dergâhı'nda cuma namazından sonra icrâ edilirdi.⁴⁰⁹ Bütün tarikatlarda yer alan ve yukarıda isimlerini saydığımız âyin veya zikir esnasında müridler, genelde halka şeklinde sıralanırlar, daha sonra serzâkirin söyleyeceği esmâ veya sâlât-ı selâmları tekrar ederler:

Pîr-i hezâr halka kurup zîkr-i Hağ eder

Nûrî çoğaldı diñle yine hây u hüy-ı bāğ (G 297/5)

Bir hadîs-i şerîfte Resûlullah (s.a.v.): “Cennet bahçelerine uğradığımız zaman, oradan istifâde ediniz. (Cennet bahçeleri hangisidir?) dediler. O da: (Zikir halkalarıdır) buyurmuştur.”⁴¹⁰ “Halka-ı tevhid” redifli gazelinde de Nûrî, zikir meclislerine ve zikir halkalarına değinir. Tevhid halkasının, insanları kıyâmet gününün dehşetinden koruyan, sığınılacak bir yer olduğunu, insanı ikilikten kurtardığını, Râbb'in sırlarına ancak tevhid akîdesiyle erişilebileceğini belirtir:

Emân-ı dehşet-i rûz-ı cezâdır **halka-ı tevhid**

Ûrâset eylemekde mültecâdır **halka-ı tevhid**

İkilik berzahından kırtarır devriyyeden şaklar

Cihânda mişli yok sırr-ı Hudâdır **halka-ı tevhid** (G 104/1-2)

Celvetî âyininde “zâkirbaşı, kelime- i tevhid zikrini başlattıktan sonra toplu olarak ağır ağır on iki kelime-i tevhid çekilir. Daha sonra zâkirbaşı, "Ya Allah hû" deyince diz üstü kalkılır. Bu sırada zâkirler Hüdâyî'nin ilâhîlerinden birini okurlar. İlâhî bitip zâkirbaşı, "Ya Allah hû" deyince kıyama kalkılır. Bir süre ism-i hû zikrine devam edildikten sonra zâkirbaşı, ism-i Celâl(Allah) zikrine geçer. Daha sonra üçdefa

⁴⁰⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 275.

⁴¹⁰ el-Aclûnî, *a.g.e.*, s. 194.

"hû" der. Zâkirler de uygun bir ilâhî okurlar, ilâhî bitmeden şeyh efendi yerini alır. İlâhînin sonunda okunan durak sessizce dinlenirdi. Daha sonra şeyh efendi, "Ya Allah hû" deyince zikrin ikinci safhası başlamış olur. Giderek hızlanan "hû zikri", başlar bir sağa, bir sola çevrilerek devam eder. Bu arada zâkirler usûle göre ilâhî okurlar, yine bu sırada şeyh efendi ritmi değiştirerek üç ism-i Celâl okur. İlâhîler zikrin ahenk ve temposuna göre bir süre devam edip sona erdiğinde zâkirbaşı zâkirlerin birine işaret eder. O da bir başka ilâhîyi kendi başına okur. Bitirince başkası devam ederdi. Şeyh efendinin gelişiyle birlikte başlayan zikrin bu bölümü yarım saat kadar devam ettikten sonra, şeyh yüksek sesle söylediği uzun bir "hû" ile zikri keser. Zâkirler daha sonra ağır aksak usûlünde cumhur ilahisi okurlar. Bu da bitince şeyh efendi kısa bir dua yapar ve böylece âyin tamamlanmış olur.⁴¹¹ Nûri, Celvetî olması hasebiyle kendisinin de katıldığını düşündüğümüz zikir meclislerinde çekilen esmâlara beyitlerinde yer vermiştir:

Şadâ-yı hây u hûy-ı na'ra-ı mestânesi vardır

Degildir ihtiyârî bî-riyâdır **halka-ı tevhid** (G 104/4)

Nûri'ye göre âşıklar, Allah aşkıyla boş yere devrân etmezler. Tevhid, onların kalbindeki sevinci ve neşeyi artırır:

Tehî cevân u devrân eylesin mi Nûriyâ 'uşşâk

Derûna neş'e-zâ hâlet-fezâdır **halka-ı tevhid** (G 104/5)

Nûri, iri delikleri olan ve durmadan çalkanan bir eleğe benzettiği tevhid halkasından varîd olan rahmet damlalarının insanın hayallerini bile temiz eylediğini söyler:

Hubûbât-ı hayâlâtı temiz eyler tozun silker

Bu çalқанmaqla ğırbâl-ı ribâdır **halka-ı tevhid** (G 104/3)

⁴¹¹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 275.

Celvetiyye'de sülûkun “tabiat, nefis, ruh ve sır” olmak üzere dört mertebesi vardır. “Şeriat”ın mukâbili olan ilk mertebede sâlik bedenî ihtiyaçlarını ibâdetini engellemeyecek şekilde karşılamalı ve helâl olanlarla yetinmelidir. Nûri’ye göre de Hakk yolunun rehberi, kurtuluş ve selâmete ermenin kapısı, ilk mertebesi şeriattır:

Ṭarîḳ-ı Ḥaḳḳa reh-berdir **şerî‘at**
Necât iḳlîmine derdir **şerî‘at** (KM 64/1)

Nefs mertebesine yükselen sâlik, bu mertebede nefisini kötü huy ve fiillerden arındırmaya gayret eder. Bu da ancak sürekli mücâhede ve riyâzetle mümkün olabilir. Ruh ve sırrın islâhı, bu mücâdele neticesinde mümkün olur. Bu mertebenin mukâbili de “tarikat”tır. Nûri’ye göre sülûk ehline kılavuzluk eden tarîkattır. Tarîkat, aynı zamanda Allah’ın yoludur. Cenab-ı Hüdâ’ya ulaşmaya, kavuşmaya bir vesiledir ve evliyânın âsâsının kuvvetidir:

Sülûk ehline reh-nümâdır **ṭarîḳat**
Cihân içre râh-ı hüdâdır **ṭarîḳat**

Vişâl-i Cenâb-ı Hudâya vesîle
‘Aşâ-yı yed-i evliyâdır **ṭarîḳat** (KM 65/1-2)

Ruh mertebesi, sâlikin ruhu ile ilgi kurduğu ve mârifetullaha doğru yöneldiği mertebedir. Bu mertebede, ilm-i ledün esrârı da zâhir olmaya başladığı için aynı zamanda “keşf” mertebesidir ve “mârifet” makâmına tekâbül eder. Nûri’ye göre herkes Hakk’ın evi olan gönlün barındırdığı sırlara eremez. Tarîkat âdâbına göre, ancak seyr u sülûk mertebelerinde ilerleyen kişi bu sırlara mazhar olabilir:

Beyt-i Ḥaḳḳiñ sırrına mazhâr olur mu her kişi
Lîk sen **keşf** etdiñ esrârın temâmet merḥabâ (G 22/7)

Nûri, şeriatın kendisine hakikat yolunu açtığını ve bu yoldan mârifete ulaştığını, mârifeti keşfetmesiyle birlikte bütün zorluklarının giderildiğini belirtir:

Açdı şerî‘at ile ʔarîḫ-i ḫaḫîḫati

Hall etdi müşkilâtımı Keşşâf-ı **ma‘rifet** (KM 67/2)

Mârifet ve ilâhî aşk makamına ulaşan sâlik, son olarak “sır” mertebesine yükselir. “Hakîkat”in mukâbili olan bu mertebe tecellî ve vuslat makâmıdır. Sâlik bu mertebede kemâle ermiş olarak hakîkatın kokusundan gönlü lezzet duymaya başlar. Nûri, bu hâli divânında şu şekilde anlatır:

Mest etdi dil ü câmı yine bûy-ı **ḫaḫîḫat**

Sevdâya bıraḫdı beni ġisû-yı **ḫaḫîḫat** (KM 66/1)

Sâlikin ulaştığı bu mertebenin gereği, mâsivâdan ilgiyi kesip, Allah’tan gayrısına gönül vermemektir.⁴¹² Nûri, bu durumu aşağıda yer alan beyitlerde şöyle belirtir:

Ayağ-ı meyle kesr et başını fertûte-i dehrîñ

Ḥudânîñ **sırrına** ʔâlib iseñ bu kevnden pâ çek (G 319/2)

Ḳalmaya zerre-i hestî bizlerde

Mâ-sivâ terki ile pest olalım (G 367/4)

40. MUTASAVVIFLAR

40.1. Şâh-ı Nakşibend (v. 791/ 1389)

Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî, Nakşibendiyye tarikatının kurucusudur. “Bahâeddin, kurduğu tarikatın mensuplarınca özellikle Türkiye’de Şâh-ı Nakşibend unvanıyla tanınır. Nakşibend unvanının taşıdığı mâna ve bu unvanın ona ne zaman ve nasıl verildiği konusunda ilk Nakşibendî kaynaklarında bilgi yoktur. Sonraları bu unvanın devamlı yapılan hafî zikrin kalpte bıraktığı “nakş”a (iz) bir işaret

⁴¹² Yılmaz, *a.g.e.*, s. 274.

olduğu söylenmiş ve bu yorum genel kabul görmüştür.⁴¹³ Celvetî şeyhlerinden Yâkub Afvî (v. 1149/1736) Celvetiyye'nin Bayramiyye'den zuhur ettiğini söyler. Bunun delili Aziz Mahmud Hüdâyî'nin tarikat silsilesinin Üftâde, Hızır Dede (ö. 918/1512), Akbıyık Sultan (ö. 860/1456) vasıtasıyla Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ulaşmasıdır. Bu nedenle, Celvetiyye Bayramiyye'nin bir şubesi sayılmaktadır. Bayramiyye tarikatı silsilesinin ise Nakşibendî silsilesi ile olan yakın münasebeti dolayısıyla Celvetiyye Nakşibendiyye'den bazı izler taşımaktadır.⁴¹⁴ Silsile yakınlığı ve usûl benzerliklerinden dolayı Nûrî, şâir Şükrî'nin Şâh-ı Nakşibend hakkındaki bir gazelini tahmis etmiştir.

Nûrî, Şâh-ı Nakşibend'e "Sultan Bahaüddin" diye hitap etmiştir. Şâire göre Sultan Bahâüddin, bütün takvâ ve kemâlât sahiplerinin nurudur. Vefa dünyasının ışığıdır. Gece karanlığını aydınlatan paha biçilemez bir kandildir. Evliyâ meclisinin ışığıdır. Allah yolunun yolcusudur:

Nûr-ı cem'-i aşfiyâ **Sultân Bahâü'd-dîndir**
Şem'-i gerdün-ı vefâ **Sultân Bahâü'd-dîndir**
Şeb-çerâğ-ı bî-bahâ **Sultân Bahâü'd-dîndir**
Şem'-i bezm-i evliyâ **Sultân Bahâü'd-dîndir**
Sâlik-i râh-ı Hudâ **Sultân Bahâü'd-dîndir** (Ta 5/1)

40.2. Hallâc-ı Mansûr (v. 309/ 922)

Tam olarak künyesi, Ebü'l-Mugîs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî'dir. Tasavvuf düşüncesinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş olan ünlü bir mutasavvıftır.⁴¹⁵ Babasının mesleğinden dolayı "Hallâc" diye tanındığı söylene de bu konuda farklı rivâyetler vardır. Oğlu Hamd'e göre, insanların gönüllerindeki sırları pamuk gibi atıp altüst ettiğinden "Hallâc-ı Esrâr" unvanını almıştır. Başka bir rivâyete göre ise bir hallâcın dükkânında iken sahibini bir yere göndermiş, daha sonra bu kiş dükkânına dönünce bütün pamukların atıldığını görerek bunu onun kerâmeti olarak kabul etmiş ve bu olaydan sonra "Hallâc" diye anılmıştır. Asıl ismi Hüseyin olduğu

⁴¹³ Hamid Algar, "Bahâeddin Nakşibend", *DİA*, TDVY, 1991, c. IV, ss. 458-460.

⁴¹⁴ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 274.

⁴¹⁵ Üstüner, *a.g.e.*, s. 368.

halde İran’da ve Osmanlı coğrafyasında genellikle “Mansûr” ve “Hallâc-ı Mansûr” şeklinde babasının adıyla anılmış, kendisine “Mansûr” ismi verilirken davasında zafere ulaşmış olduğuna işaret edilmiştir. Cenâb-ı Hakk’ın lütuflarına mazhar olduğunu anlatmak için ona “Nâsır’ın (Allah’ın) Mansûr’u” diyenler de olmuştur. Melâmet ehli arasında “sultânü’l-melâmetiyyîn” olarak da anılır.⁴¹⁶ Hallâc, daha sonraları düşüncelerinin yanlış yorumlanmasından dolayı, hapse mahkûm edildi. Sekiz yıl süren hayatında da aleyhine olan menfi faaliyetler artarak devam etti. İdamına hükmedildi ve Bağdat şehrinde türlü eziyetler sonunda asılarak idam edildi.⁴¹⁷ Nûrî de bir gazelinde ondan bahsetmiş ve asılma sebebi olan “ Ene’l-Hak” sözüne “ Hak Hak” ifadesiyle telmihte bulunmuştur.

Ey gönül! O güzel sevgilinin yanına varalım. Saçlarına asılıp Allah, Allah diyerek Mansûr gibi can verelim:

Ey gönül ol güzeliñ **Hâzret-i Mañşûr** gibi
Varalım zülfüne **Hak Hak** ile ber-dâr olalım (G 387/4)

40.3. Ahmed er-Rifâî (v. 578/ 1182)

Tam künyesi, Seyyid Ahmed b. Alî el-Mekkî b. Yahyâ er-Rifâî’dir. Rifâiyye tarikatının kurucusudur. Babası vefat ettiğinde yedi yaşında olan Ahmed er-Rifâî’yi, devrin büyük mutasaffılarından dayısı Mansûr el-Batâihî, annesi ve kardeşleriyle beraber himayesine aldı. Kur’an öğrenimini ve hıfzını onun yanında tamamladı. Daha sonra devrin âlim ve mutasavvıflarından Ali Ebü’l-Fazl el-Vâsitî ve diğer bazı tanınmış âlimlerden İslâmî ilimleri öğrendi. Vâsitî’nin vefatının ardından dayısı Mansûr el-Batâihî’nin terbiye ve irşad halkasına katıldı. Batâihî, Rifâî’ye hilâfet ve “şeyhü’ş-şüyûh” unvanını vererek kendisine bağlı bütün tekkelerin şeyhliğini de tevdi etti. Ardından Ümmüabîde’deki tekkeye yerleşip müridlerin irşad ve terbiyesiyle meşgul olmasını istedi.

1160’ta bazı yakınları ve müridleriyle birlikte hacca giden Rifâî, dönüşte Medine’yi ziyaret etti. Medine’yi uzaktan görünce devesinden inip yürüyerek Ravza-i

⁴¹⁶ Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, TDVY, 1997, c. XIV, s. 377-381.

⁴¹⁷ Üstüner, *a.g.e.*, s. 369.

Mutahhara'ya girdi. Rifâî'nin bu ziyaret sırasında meydana geldiği söylenen bir kerametiyle ilgili menkıbe oldukça meşhurdur. Rivâyete göre, Hz. Peygamber'in kabri önüne gelen Rifâî, "es-Selâmü aleyke yâ ceddî!" diyerek selâm verdi. Orada hazır bulunanlar, Hz. Peygamber'in "Aleyke's-selâm yâ veledî!" sözüyle selâma karşılık verdiğini duydular. Bu esnada cezbeye gelen Rifâî diz çöküp, "Uzakta iken benim yerime varıp toprağını öpsün diye sana ruhumu gönderiyordum; şimdi bu devlet bedenime de nasip oldu; uzat elini de dudaklarımla öpeyim" mânasına gelen şiirini okudu. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in kabrinden dışarıya nûrânî bir el uzandı ve Rifâî bu eli öptü. Aralarında Hayyât b. Kays el-Harrânî ve Adi b. Müsâfir gibi zatların da bulunduğu büyük bir topluluk hadiseye bizzat şahit oldular.⁴¹⁸ Nûrî, onun bir şiirini tahmis etmiştir. Nûrî'ye göre Şeyh Rifâî'ye sığınanlar ve onun duasını alanlar bütün düşmanlarından kurtulur:

Olanlar dâhil-i bezm-i hüda rāh-ı mesā'iden
Eder iş'āl kandīl-i dili elbet dest-i dā'iden
Deme maḥfūz olur bī-dārī-i çeşmān-ı rā'iden
Bütün vā-restedir düşmenden āsīb-i Rūfā'iden
Edenler isti'ānet **Hāzret-i Şeyḫ Rūfā'iden** (Ta 59/1)

40.4. İbrâhim Edhem (v. 161/ 777)

Tasavvufî düşünce sisteminin ilk dönem sūfilerindendir. Künyesi, Ebû İshak İbrâhim b. Edhem b. Mansûr'dur. Horasan'ın Belh bölgesinin meliklerinden birinin oğludur.⁴¹⁹ Onun zühd hayatına girmesine ve tacını tahtını bırakmasına neden olan olay oldukça meşhurdur. Buna göre İbrahim Edhem, avlanmak için araziye çıktığında bir tilkinin veya bir tavşanın peşine düşmüş koşuyordu. Sonra gayb âleminden iki defa "Sen bunun için mi yaratıldın, bunu yapmakla mı emrolundun?" şeklinde bir ses duydu. Aynı sesi bindiği hayvanın eğerinin kaşından da işitti. Bunun üzerine dönüş yolunda babasının çobanına rastladı. Atını ve beraberindeki bütün eşyasını ona verip çobanın üzerindeki yünden yapılmış üstlüğü aldı. Bütün malını, mülkünü,

⁴¹⁸ Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", *DİA*, TDVY, 1989, c. II, s. 127-130.

⁴¹⁹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 45.

saltanatını terk edip zühd yoluna girdi.⁴²⁰ Nûrî de bir beyitinde asıl marifetin İbrahim Edhem gibi bütün dünyevî şeyleri terk edip Allah yoluna girmek olduğunu söyler. Beyitin ikinci mısrasında ise şâir Gazneli Mahmud'a ve hem kölesi hem de mahbubu olan Ayaz'a telmihte bulunarak, Mahmud'un yaptığı gibi dünyevî bir sevgiliye meyl etmenin yanlış olduğunu belirtir:

İbn-i Edhem gibi terk etmededir ancak hüner

Yoğsa Maḥmūd oluban meyl-i Ayāz etmek 'abeş (G 81/3)

Ey derviş! Hakîkaten kendini Allah'a adadıysan, O'na teslim olduysan İbrahim Edhem gibi bütün varlığından sıyrıl da gel:

Zühd ü taḫvâ hırkasından gel şoyun abdâl iseñ

İbn-i Edhem gibi varıñdan geç ol 'uryân-ı dost (G 71/2)

40.5. Muhyiddîn İbnü'l-Arâbî (v. 638/ 1240) ve Fusûsu'l-Hikem

Tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinde büyük etkileri olan mutasavvıf ve müellif İbnü'l-Arabî'nin tam künyesi, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî'dir. 28 Temmuz 1165 tarihinde Endülüs'ün güneydoğusunda bulunan Tüdmîr bölgesinin başşehri olan Mürsiye'de doğan İbnü'l-Arabî, soylu bir Arap sülâlesi olan Benî Tay kabilesine mensuptur. Meşhur sûfî Hâtim et-Tâî'nin de büyük dedelerinden biri olduğunu kendisi belirtmektedir. İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerini beğenip tasvip edenler, onun tasavvufta otorite oluşunu kendisine “Şeyhü'l-Ekber”, dinî ilimlerde müceddid oluşunu da “Muhyiddin” lakaplarını vererek ifade etmişlerdir.⁴²¹ Muhyiddîn İbnü'l-Arâbî, Nûrî Dîvânı'nda “ vâriş-i Resûl-i Ḥudâ, şâhibü'l-Füşûş, 'ârifü'l-ḥakâ'ik, Şeyḫ-i ekber, cenâb-ı Muḫyi'd-dîn “ gibi isimlerle zikredilmiştir.

Ey Şeyh-i Ekber, Fusûs sahibi! Dertli Nûrî'ye merhametle, şefkatle bir nazar et!

⁴²⁰ Üstüner, *a.g.e.*, s. 366-367; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 46.

⁴²¹ M. Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, *DİA*, TDVY, 1999, c. XX, ss. 493-516.

Nûrî-i derdmende nigâh-ı teraḥḥüm et
Yâ **Şeyḥ-i ekber** âh eyâ şâhibü'l-Füşûş (G 280/10)

Dört hak fıkıh mezheplerinden biri olan Malikî Mezhebi, ismini kurucusu olan İmam Malik İbni Enes'ten almıştır. İslâm Tarihi'nde bu mezhebe mensup birçok büyük âlim yetişmiştir. Ayrıca bu mezhepten çok sayıda tarikat pîri de vardır. Ancak Nûrî, İbnü'l-Arâbî gibi azâmetli bir büyük velinin kıymeti itibariyle tek başına bu mezhebe sığmayacak derecede mühim bir yeri olduğunu söyler:

Mezheb-i Mâlikî içre niçe şıgdı bilmem
'Azâmetle o kadar kadar ile **Şeyḥ-i ekber** (Mü 43)

Nûrî'ye göre İbnü'l-Arâbî, dünyada ledün ilminde tasarrufta bulunmaya, onu kullanmaya salâhiyetlidir. Hz.Peygamber'in hayırlı bir evlâdıdır:

Cihânda 'ilm-i ledünnîye vâriş olmuşdur
Resûle ḥayr-ı ḥalefdir **cenâb-ı Muḥyi'd-dîn** (G 414/3)

Fusûsü'l-Hikem, İbnü'l-Arâbî'nin bütün fikirlerinin özeti sayılan temel eseridir. Tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından biridir. Tam adı "Fusûsü'l-Hikem ve husûsü'l-kilem"dir.⁴²² Fütûhâtü'l-Mekkiyye ise, tasavvufî görüşlerini en geniş boyutlarıyla açıkladığı eseridir. Kısaca "el-Fütûhât" olarak da bilinen eserin tam adı "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye"dir. İbnü'l-Arâbî, kitaptaki bilgilerin ilham ürünü olduğunu ve kendisine Mekke'de iken geldiğini, eseri burada yazmaya başladığı için bu kitaba bu ismi verdiğini söyler.⁴²³ Nûrî, İbnü'l-Arâbî'nin kâinata şeref verdiğini ve onun bu iki kitabının ezberlenmesi gerektiği görüşündedir:

Füşûşu ile Fütûhâtın ez-ber et Nûrî
Ki kâ'inâta şerefdir **cenâb-ı Muḥyi'd-dîn** (G 414/5)

⁴²² M. Erol Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", *DİA*, TDVY, 1996, c. XIII, ss. 230-237.

⁴²³ M. Erol Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *DİA*, TDVY, 1996, c. XIII, ss. 251-258.

Şâire göre, Fusûsu'l-Hikem'den aşk ehlinin kalplerine rahmet damlaları serpilir. Çünkü bu kitap, vahdet âleminde bir rahmet denizidir:

Reşş olur andan kulüb-ı ehl-i 'ışka kaçtreler
'Âlem-i vahdetde bir deryâ-yı rahmetdir Füşûş (G 278/2)

40.6. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (v. 672/ 1273) ve Mesnevî-i Şerif

Mevlevîliğin kurucusu, mutasavvıf, âlim ve şâir olan Mevlâna'nın asıl ismi Muhammed Celâleddîn'dir. “ “Efendimiz” anlamındaki “Mevlânâ” unvanı onu yüceltmek maksadıyla söylenmiştir. “Sultan” mânasına gelen Farsça “Hudâvendigâr” unvanı da kendisine babası tarafından verilmiştir. Ayrıca doğduğu şehre nisbetle “Belhî” olarak anıldığı gibi hayatını geçirdiği Anadolu'ya nisbetle “Rûmî, Mevlânâ-i Rûm, Mevlânâ-i Rûmî” ve müderrisliği sebebiyle “Molla Hünkâr, Mollâ-yı Rûm” gibi unvanlarla da zikredilmektedir.”⁴²⁴ Mevlânâ, yaşadığı yüzyıldan itibaren, hem tasavvufî düşünceleri hem de kemâle erdiği dönemde kaleme aldığı Mesnevî'siyle Türk Edebiyatının gelişmesinde çok önemli katkıları olmuştur.⁴²⁵ Nûrî Dîvânı'nda pek çok yerde ismi zikredilir. Dîvânda onun hakkında yazılmış kaside, gazel, murabba, tahmis ve kıta nazım şekillerinde şiirler vardır. Nûrî, onun vefatına da bir tarih şiiri yazmıştır. Nûrî'nin Mevlâna ile ilgili şiirler yazmasının sebebi şudur: Annesi Nûrî'ye hamileyken babası Ahmed Bey rüyada Mevlânâ'yı görür. Mevlânâ ona “Senin bir oğlun olacak, onu bana ver.” der. Babası bu rüyayı Nûrî'ye anlatır. Bu olaydan sonra Nûrî'nin gönlünün bir köşesinde daima Mevlânâ olmuş ve bundan dolayı da kendini Mevlevîliğe yakın hissetmiştir.⁴²⁶ Nûrî, Mevlâna ile ilgili yazdığı şiirlerinde genellikle, onun dinî yönünü işlemiş, şâirliğine ise fazla yer vermemiştir.⁴²⁷

Nûrî'ye göre Mevlânâ'nın ağzı Hakk'ın sırlarını içinde barındıran bir kap gibidir. Orada sayısız hikmetler bulunur:

⁴²⁴ Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA*, TDVY, 2004, c. XXIX, ss. 441-448.

⁴²⁵ Osman Horata, “Mevlânâ ve Divan Şairleri”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı'nın Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı, Ankara 1989, s. 46.

⁴²⁶ Aydın, *a.g.t.*, s. 14.

⁴²⁷ Aydın, *a.g.t.*, s.117.

Hokkadır sırra femi **Hazret-i Mevlânânî**
Lâ-yu‘addır hikemi **Hazret-i Mevlânânî** (K 18/1)

Şâire göre Mevlânâ’nın nefesi yaşadığı çağdan beri âşıklara hayat verir, onları canlandırır:

O zemândan beri ‘âşıkları ihyâ eyler
Nefes-i dem-be-demi **Hazret-i Mevlânânî** (K 18/12)

Nûrî, Mevlânâ’nın olgunlaşmasında çok önemli bir yeri olan Şems-i Tebrizî’den “Hazret-i Tebrizî” diye bahseder. Şems’in ancak kölesinin kölesi olabileceğini ve Mevlânâ’nın sözlerinin hep onun üzerine olduğunu söyler. Beytin ikinci mısrasında yer alan “şems” kelimesi güneş anlamına da gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır:

Bende-i bendesiyiz **Hazret-i Tebrizîni**
Semsedir hep kâsemi **Hazret-i Mevlânânî** (K 18/16)

Nûrî, bir beyitinde Mesnevî’nin yazılmasında teşvikleri olan ve Mevlânâ’nın vefatının ardından on yıl hilâfet görevini sürdüren Hüsâmeddin Çelebi’ye de yer vermiştir. Nûrî’ye göre Hüsâmeddin Çelebi, irfan şehrinin şahıdır. Mevlânâ’nın muhteşem hizmetkârıdır:

Şâh-ı ma‘mûre-i ‘irfân **Hüsâme’ d-dîndir**
Bende-i muhteşemi **Hazret-i Mevlânânî** (K 18/18)

Nûrî, aşağıdaki beyitte mübalağalı ifadeler kullanılır. Ona göre Mevlânâ Allah’tan gelen bir âyettir. Mevlânâ’nın yaşadığı semt ise âdeta Ka’be gibidir:

Bi-ħaḳḳ-ı âyet-i Raḥmânî ente **Mevlânâ**
Mişâl-i Ka’bedir ey Nûrî kûy-ı **Mevlânâ** (G 9/5)

Gökteki melekler onun gibi semâ yapmaya çok isteklidir. Çünkü Mevlânâ semâ ederken döndükçe, onun sırları da göğe doğru yükselmektedir:

Semâ'ı teşnesidir âsmânda hayl-i melek
Eşer eder göge devvâr nigâh-ı **Mevlânâ** (G 12/4)

Ey Nûrî! Senin maksadın hakikat yoluna varmaksa, Mevlânâ'nın yolu sana kılavuzdur:

Reh-i haķıķate varmaksa maķşadıñ Nûrî
Gözet ki bedreķadır şâh-râh-ı **Mevlânâ** (G 12/8)

Benim içimi boş bir ney sanma! Ben aşk sırrıyla dolu olan Mevlânâ'nın nefesiyim:

İçimi böyle görüp şanma tehî bir nâyım
Sır-ı 'ışk ile dem-i **Ĥâzret-i Mevlânâ**yım (Mü 16)

Nûrî, dualarında her zaman Mevlânâ'yı aracı kılmakta ve bu vesileyle Cenâb-ı Hakk'ın kendisini affedeceğini ümit etmektedir:

Ümîdim var 'inâyet **dergeh-i Ĥünkârdan** Nûrî
Giridiñ Ĥanyasından Ĥonyaya bir 'arz gönderdim (G 404/5)

Mesnevî, Mevlânâ'nın tasavvufî düşüncelerini içeren, yaklaşık 25.700 beyitten müteşekkil, İslâm edebiyatının en önemli eserlerinden biridir.⁴²⁸ Nûrî'ye göre Mesnevî, Kur'ân-ı Kerim'in özüdür. İçindeki sözler tıpkı Kur'an gibi insanlara can verir:

Mağz-ı Ĥur'ândır kitâb-ı **Meşnevî**
Nuţķ-ı cân-baĤş-ı Cenâb-ı **Mevlevî** (K 7/1)

⁴²⁸ Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, 2004, c. XXIX, ss. 325-334.

Mesnevî, Hak ilminin tercümanıdır. Hızır Âleyhisselâm bile ondan sayısız dersler alır:

Meşnevîdir tercemân-ı ‘ilm-i Hâk
Şad-hezârân Hızır alır andan sebağ (K 7/6)

Mesnevî’de anlatılanlar kuru sözler, boş sözler değildir. Hâl ehli olmayanlar ondan bir şey anlamazlar:

Meşnevî diger lisândır qâl degil
Añlamaz her kim ki ehl-i hâl degil (K 7/11)

Her kim Mesnevî’yi okuyup anlamışsa, ledün ilmüne vâkîf olmuştur:

Her kim ki **Meşnevî-i şerîfi**ni ders eder
‘İlm-i ledün-i hâzret ile oldu âşnâ (G 13/5)

Kemâle ermek isteyen sürekli Mesnevî okumalıdır. Çünkü onun her bir sözü Mevlânâ’ya aittir:

Kâmil olam diyen okusun **Meşnevî** müdâm
Her bir kelâm-ı Hâzret-i Hünkâra dinlesin (G 433/4)

40.7. Hacı Bektâş-ı Velî (v. 669/ 1271 [?])

Hacı Bektâş-ı Velî, Bektâşîlik tarikatının kurucusu olarak kabul edilen Türkmen şeyhidir. Asıl adı Bektaş’tır. Vefatından sonra “Hacı Bektâş-ı Velî” namıyla şöhret bulmuştur. XIV. yüzyılda Yeniçeri Ocağı’nın kuruluşuna, XVI. yüzyılda kendi adını alan olan Bektaşîlik tarikatının teşekkülünde büyük rolü olmuştur.⁴²⁹ “ Hacı Bektaş Velî” redifli gazelinde Nûrî, onun için, “Allah’ın mert kullarının en mertidir, sözünün eridir ve Hak yolunun rehberidir.” der:

⁴²⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Hacı Bektaş-ı Velî”, *DİA*, TDVY, 1996, c. XIV, ss. 455-458.

Merd-i merdân-ı Hüdâdır **Hâcî Bektaş Velî**

Reh-ber-i râh-ı hüdâdır **Hâcî Bektaş Velî** (G 507/1)

40.8. Üftâde (v. 988 / 1580)

Adı Mehmed, lakabı Muhyiddin'dir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde Bursa'da yaşamıştır. Şiirlerinde kullandığı “Üftâde” mahlasıyla tanınır. Nûri'nin intisab ettiği Celvetiyye tarikatı, Aziz Mahmud Hüdâyî'ye nisbet edilmekteyse de seyrüsülûk usûlü yönünden celveti esas alan Üftâde'dir. Bu nedenle, onun Celvetiyye'nin pîri olduğu da söylenebilir.⁴³⁰ Nitekim bir Celvetî şeyhi olan İsmâil Hakkı Bursevî, Celvetiyye'nin İbrâhim Zâhid-i Geylânî devrinde hilâl, Üftâde zamanında ay, Hüdâyî döneminde dolunay durumunda bulunduğunu söyler.⁴³¹ Nûri, Üftâde'nin Farsça Türkçe mülemma bir gazelini Rumca olarak tahmis etmiştir⁴³²:

Ağapi mu maşya mu tâ kıali su kıala'ne

Angeliko kıormi sis to kıadi su panda'ne

De kısuro ape omorfya apo sena ida'ne

Mâhist ne-mîdânem kıurşîd ruķet yâ ne

Bu ayrılık odına cânım niķe bir yana (Ta 65/1)

40.9. Aziz Mahmud Hüdâyî (v. 1038 / 1628)

Celvetiyye Tarikatı'nın kurucusu ve mutasavvıftır. Talebelik yıllarından itibaren tasavvuf çevresiyle yakın ilişkileri bulunan Hüdâyî, Muhyiddin Üftâde'ye intisap ederek üç yıl gibi kısa bir zamanda seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin dergâhı her zümreden insanlarla dolup taşmış, kendisi halktan pâdişahlara kadar uzanan geniş bir tesir halkası meydana getirmiştir. Kurucusu olduğu Celvetiyye tarikatı Selâmiyye, Hakkıyye, Fenâiyye, Hâşimiyye adlı dört kola ayrılmıştır. “Hüdâyî” mahlasıyla sade ve hikemî tarzda tekke şiirleri bulunan

⁴³⁰ Nihat Azamat, “Üftâde”, *DİA*, TDVY, 2012, c. XLII, ss. 282-283.

⁴³¹ Ömer Başkan, “Halkı İrşâd Çabasının Tefsire Yansımış Biçimi: Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ı ve TefsirYöntemine Dair Bir Değerlendirme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII, Sayı: 3, Samsun 2008, s. 134.

⁴³² Aydın, *a.g.t.*, s. 157.

Hüdâyî'nin Yunus tarzındaki ilahîlerine pek çok mutasavvıf şâir nâzireler yazmıştır. Celvetî tekkelerinde şeyhlik eden zevâtın tamamına yakını Hüdâyî tarzında şiirler yazmış ve besteler yapmıştır.⁴³³ Manzum ya da mensur olmak üzere otuz kadar eseri vardır.⁴³⁴ Nûrî, Hüdâyî'nin bir gazelini tahmis etmiştir:

Hülâgû-yı hücûmu milket-i cânı çalar çarpar
Ne Çingîz-i belâdır cenk-cüyânı çalar çarpar
Zemân Tîmûrudur kim şabr u sâmanı çalar çarpar
O şah-ı pây-taht-ı mülk-i cüyânı çalar çarpar
Belâdır Rûm 'Arab u Hind ü İrânı çalar çarpar (K 19/1)

Nûrî, bir kasidesinde hem mensubu olduğu tarikatın kurucusu Hüdâyî'ye hem de Celvetiyye'nin Hâşimiyye kolunun kurusu olan Hâşim Efendi'ye yer vermiştir:

Ṭarîk-i Celvetiyye pişvâsıdır **Hüdâyî** lîk
Kamu üftâdegâna muqtedâdır **Hâzret-i Hâşim** (K 20/8)

Nûrî'ye göre aşk dergâhının, halvetgâhının kapısı ve penceresi açılmış, halvetten çıkan Hüdâyî, celvette yani halk içinde Hakk'ın hakikatlerini anlatmıştır. Burada şâir “celvet” kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır:

Açıldı der ü revzeni halvetgeh-i 'ışkıñ
Celvette **Hüdâyî** eder imâ-yı tecelli (K 17/39)

40.10. Üsküdarlı Hâşim Baba (v. 1197/ 1783)

Celvetiyye tarikatının Hâşimiyye kolunun kurucusudur. Dîvânının sonunda Hz. Ali(k.v) soyundan geldiğini söyler.⁴³⁵ Nûrî, Hâşim Baba hakkında iki adet medhiye yazmış, vefatına tarih düşmüştür. Hâşim Baba'nın Dîvânı ve Varidat isimli mensur

⁴³³ Hasan Kâmil Yılmaz, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, *DİA*, TDVY, 1991, c. IV, ss. 338-340.

⁴³⁴ Mustafa Tatcı-Musa Yıldız, *Divân-ı İlâhiyât (Aziz Mahmud Hüdâyî)*, H Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13.

⁴³⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, “Hâşim Baba”, *DİA*, TDVY, İstanbul, c. XVI, 1997, ss. 406-407.

eseri vardır. Nûrî, kendi şeyhi Salacıoğlu Mustafa Celvetî aracılığıyla Celvetîliğe bağlıdır. Dolayısıyla Hâşim Baba da Nûrî'nin müntesibi olduğu tarikat silsilesinde yer alır.⁴³⁶ Nûrî, bir beyitinde Hâşim Baba'nın bu yoldaki önemini şöyle anlatır:

Nûrî mürîdiyiz k̄uluyuz çâkeriz aña
Hâşim Efendi k̄uddise sırruh emirimiz (G 237/5)

Aşağıdaki beyitte de Nûrî, Hâşim Baba'yı Allah tarafında gönderilmiş bir hediye olarak tanımlar:

Zât-ı şerîfi bir zer-i meskûkedir bize
Ya'nî Cenâb-ı Hağ tarafından 'atıyyedir (K 19/10)

Şâire göre, Hâşim Baba velilik mührünü alarak evliyânın şâhı olmuştur. Onun birçok kerameti de vardır:

Velâyet hâtemi olmağla ğavş-ı 'âlem olmuştur
Kerâmet birle şâh-ı evliyâdır **Hâzret-i Hâşim** (K 20/3)

Nûrî, Hâşim Baba'nın velâyet mührünü alarak evliyanın başı olmasıyla ilgili sırrı kendi mürşidi olan Salacıoğlu Mustafa'nın anladığını ve dolayısıyla ona bağlandığını söyler:

Bu sırrı mürşidim p̄irim Şalacı-zâde keşf etdi
Ki muţlak kıble-i ehl-i fenâdır **Hâzret-i Hâşim** (K 20/4)

40.11. Salacıoğlu Mustafa Celvetî (v. 1220/ 1805)

Salacıoğlu Mustafa Celvetî, Girit'in Hanya şehrindedir. Mutasavvıf bir şâirdir. Şiirlerinde genellikle "Salacıoğlu, Salacızâde, Ferzend-i Salacı,

⁴³⁶ Ünal, *a.g.m.*, s. 100.

Salacidedeoğlu” ve”Salacı” mahlaslarını kullanmıştır.⁴³⁷ Bir süre İstanbul’da kalmış, bu süre zarfında Üsküdarlı Hâşim Baba’ya intisab etmiş, onun halifesi olarak Hanya’ya dönmüştür.⁴³⁸ Salacıoğlu Mustafa aynı zamanda Nûrî’nin müşşididir. Nûrî, bir beyitinde biçare ve zavallı bir şekilde masıva çukuruna düştüğünü ama müşşidi Salacıoğlu’nun kendisini kurtardığını söyler:

Der-māndeyiz fütāde-i gird-āb-ı mā-sivā
Pîr Şalacı-zāde olur dest-gîrimiz (G 237/2)

Nûrî, şeyhi Salacıoğlu’nun, perişan olan gönlünü gül bahçesine doğru hoş ve latif bir şekilde esen sabah rüzgârı gibi yeniden yeniye yokladığını söyler:

Nev-be-nev gülşen-i pejmürde-i k̄albim yoklar
Gelmede gitmede gÿyā ki řabādır pîrim (K 21/3)

Nûrî, Salacıoğlu’nun bir gazeline yazdığı tahmiste, onun mazhar olduğu sırrın kendisine yeteceğini, kendisine Allah yolunu göstereceğini, yaralı gönlüne deva olacağını belirtir:

Kāfîdir Nûrî saña sırr-ı **Şalacıoğlu**
Gösterir nûr-ı Ĥudā sırr-ı **Şalacıoğlu**
Dil-i mecrûħa devā sırr-ı **Şalacıoğlu**
Se vü dü fazl-ı Ĥudā sırr-ı **Şalacıoğlu**
Zāhidā aç gözünü gör ne ricālullāhız (Ta 27/4)

Şâir, müşşidi Salacıoğlu için yazdığı bir medhiyede, onun zamanın gavısı olduğunu ve o zamana kadar feleğin onun gibi bir inci tanesi götürmemiş olduğunu söyler:

⁴³⁷ Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı, “Salacıoğlu Mustafa Celveti”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 2009, c. XXXVI, ss. 16-17.

⁴³⁸ Aydın, *a.g.t.*, s. 132.

Şalacı-zāde o ğavş-ı zemāne kim gerdūn

Getürmemiş felek anıñ gibi dürr-i şehvār

(K 22/15)

SONUÇ

Bu çalışmada 18. yüzyılda Anadolu sahası dışında yaşamış şâirlerden olan Hanyalı Nûrî Osman'ın dinî ve tasavvufî yönü incelenmeye ve somut bilgiler ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylece şâirin dinî ve tasavvufî dokusunu oluşturan mefhumların tespiti ile bu konudaki düşünce dünyası anlaşılmaya çabalanmıştır. Asıl incelenmesi gereken, bir sanatçının ürettiği eser olmalı düşüncesiyle hareket edilerek şiirlerin din ve tasavvuf ekseninde bir değerlendirmeye tâbi tutulması amaçlanmıştır.

Dîvân şiirinin son büyük ustalarının yetiştiği 18. yüzyılda, eskiden bizim olan, fakat günümüzde Türkiye sınırları dışında kalmış yerler ve buralarda yetişen sanatçılarla ilgili çalışmaların edebiyat tarihimiz açısından önemli bir yeri vardır. Yapılan bu tür çalışmalar sayesinde hem bu yörelerin, uzansak tutacağımız yakın bir zaman dilimine kadar Anadolu'daki herhangi bir yerden farkı olmadığını görüyor, hem de bu bölgelerde, yine çok yakın bir zamana kadar edebiyatımızla, mimarimizle ve diğer kültürel öğelerimizle nasıl kök saldıığımızı ispat etmiş oluyoruz.

Akdeniz'in en büyük adalarından olan Girit'in İslâm diniyle şereflenmesinde ve yine buradaki İslâmî kültür ve sanat hayatının canlanmasında, çeşitli tarikatların, bu tarikatlara ait tekke ve dergâhların önemli bir payı vardır. Adada yetişen sanatçıların hemen hepsinin buralardan yetiştiği söylenebilir. Çalışmamıza konu olan dîvânın yazarı ve aynı zamanda Girit'teki Yeniçeri Ocağı'nın tımarlı kâtiplerinden olan Hanyalı Nûrî Osman da adada birçok tekkesi bulunan Celvetîliğe mensuptu. Üsküdarlı Hâşim Baba'nın halifesi Salacızâde Mustafa'ya bağlı bir müridi. Daha sonraları seyr ü sülûkunu tamamlayıp müridinden hilafetnâme almıştır. Dîvânını, genç bir yaş olan yirmi sekiz yaşında tertip etmiş olması onun iyi bir eğitim aldığına göstergesidir.

Yazdığı şiirlerinde “Nûri” mahlasını kullanan şâire, Divan sâhibi bir şâir olmasına rağmen edebiyat tarihçileri ve tezkire yazarları eserlerinde yer vermemişlerdir. Bize göre bunun nedeni, Nûri'nin edebî açıdan önemsenmeyip kayda alınmayacak bir şahsiyet olması değil; belki büyük edebî merkezlerden uzakta ve kara bağlantısı olmayan bir yerde yaşamış olmasıdır. Kaldı ki hacimli bir divâna sahip

olması ve yaşadığı dönemde Girit'teki diğer şâirler tarafından “reisü’ş-şuara”⁴³⁹ olarak görülmesi, onun ne kadar usta bir şâir olarak görüldüğünün ispatıdır.

Nûri'nin etkilendiği şâirler arasında Nef'î, Bâkî, Nâbî, Tokatlı Kânî, Nedîm, Bosnalı Sâbit ve Şeyh Gâlip bulunmaktadır. Hakanî Mehmed Bey ile Cevrî de yazdıkları siyerlerle Nûri'ye tesir etmişlerdir. Nûri'nin etkilendiği şâirler arasında İranlı olanlar da yer almaktadır. Bunlar arasında Hâfız-i Şîrâzî, Tâlib-i Amûlî ve Enverî'yi sayabiliriz. Dinî ve tasavvufî içerikli şiirlerinde ise Nûri, bağlı bulunduğu tarikatın kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Niyâzî-i Mısırî ve en çok da şeyhi Salacızâde Mustafa'nın etkisinde kalmıştır.

Divânındaki bazı beyitlerde Nûrî, okuduğu kitapların isimlerini zikretmiştir. Bunlar Nâimâ Tarihi, Taberî Tarihi, Zafernâme, Fezleke, Şifâ, Enmûzec, Metâliü'l-Esrâr, Kâfiye, Fusûsu'l-Hikem, Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Nefehâtü'l-Üns, Mantiku't-Tayr, Müsned, Tuhfe-i Vehbî, Nuhbe, Ferheng-i Şuûrî, Gülistan, Baharistan, Siyer-i Mustafavî ve Mesnevî'dir. Nûrî'nin ismini zikrettiği kitaplar arasında divanlar da vardır. Bâkî, Belîğ, Hâfız-ı Şîrâzî, Himmət, Nâbî, Sâbit, Sâib-i Tebrizî, Sâmi Ebûbekir Paşa, Servet ve Şevket'in divanlarını Nûri, hem okuyarak kendini edebî yönden yetiştirmiş, hem de bazılarını da istinsah ederek hattını geliştirmiştir.

Nûrî hacimli divanının yanında beş eser daha kaleme almıştır. Bu eserler arasında iki tane de lûgat mevcuttur. Kendisi adada hatırı sayılır bir zâtın ısrarı üzerine ve Rumca'nın öğrenilmesine kolaylık olması amacıyla bir lûgat hazırlamış, daha sonra gördüğü lüzum üzerine bu lûgatın eksiklerini tamamlamak maksadıyla bu lûgata bir de zeyl yazmıştır. Nûrî'nin adada yaşayan Türklerin, Girit'in yerli halkının konuştuğu dil olan Rumca'nın öğrenilmesi için iki tane lûgat hazırlamış olması, adadaki Türklerle Rumların kaynaşmasına ve anlaşmasına vermiş olduğu önemi göstermektedir.

Hanyalı Nûrî Osman'ın Dîvân'ında adadaki sosyal, siyasî, dinî ve tasavvufî hayat hakkında önemli bilgiler de yer almaktadır. Şâirin daha çok dinî ve tasavvufî yaşantısının incelenmesi gerektiği düşüncesiyle, bu yönü incelenmiş, dolayısıyla adadaki dinî ve tasavvufî yaşantıya dair de bir nevi sözlük mahiyetinde bir eser ortaya konmaya gayret edilmiştir. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde, Dîvân'daki dinî

⁴³⁹ Kurtoğlu, *a.g.e.*, ss. 100-101.

ve tasavvufî ıstılahlar incelenerek, bu ıstılahların şâirin şiirlerine olan yansımaları konu edilmiştir.

Nûri'ye göre mürşid, kendisine bağlı bir mürid kemâle ulaşınca dek terbiye, sülûk gibi hâllerde ihtiyaç hissedeceği hususları kendisinde toplayan kimsedir. Halka, Hakk'ın vasıflarını anlatan ve kâlbini mâsivâdan uzak tutan bir mânâ eridir. Gönülleri aydınlatır, yüzleri nurlandırır. Mürid ise tevâzû sâhibi, kimseyi incitmeyen kişidir. Gönlü zengin, eli açıktır. Derviş olmanın, visâle ermenin yolu, hakîkî bir mürşide bağlanmaktan ve ona hizmet etmekten geçer.

Nûri'ye göre, şeriatsız tarikat olmaz. Şeriat, Hakk yolunun rehberi, kurtuluşa ermenin kapısıdır. İnsan dünyada bir yolcudur ve o yolcuyla koruyan şeriattır. Nûri, şeriat-tarîkat-hakîkât-mârifet mefhumlarının birbirini tamamlayan ve seyr u sülûkta bir yükselişi, ilerlemeyi ifade eden kavramlar olduğu düşüncesindedir.

Nûri, şiirlerinde “nefs” kavramını çokça kullanmıştır. Ona göre kişi, ölümle hâlleninceye kadar nefsiyle mücâdele etmeli, gâflete düşmemeli, nefs yılanının başını ezmelidir. Bunun yanında, Nûri, ibâdet ve taatlara büyük önem vermiştir. Ona göre gerçek Hac, kişinin gönül kâbesine yaptığı yolculuktur.

Nûri, gerek muhtevâ gerekse söyleyiş bakımından, kendinden önceki şâirlerin başarılı bir takipçisi olmuş, onların kullandıkları unsurları kendi his ve hâyâl dünyasıyla süslemiş tasavvuf ehli bir şâirdir. Yaşadığı 18.asrın sonu ile ve 19.asrın başlarında, idarî erkân, halk kitleleri ve aydın tabaka üzerinde tesirleri süren Celvetiyye tarîkatına ait unsurları beyitlerinde zikretmiştir. Onun, şâirliği, ilmi, tasavvuf bilgisi, Celvetîlik ekolünün bir temsilcisi olması ve kültürümüzün bir devrini, uzakta kalan bir yöredeki dinî-tasavvufî yaşantıyı yansıtmaması gibi yönleriyle kültür ve edebiyat tarihimiz açısından göz ardı edilmemesi gereken bir şâhsiyet olduğunu düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AKAY, Hasan, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005.
- AKSEKİ, A.Hamdi, *İslam Dini*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1977.
- AKÜN, Ömer Faruk, “Divan Edebiyatı”, *DİA*, TDVY, c.IX, s.419.
- ALGAR, Hamid, “Bahâeddin Nakşibend”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 1991, c.IV, ss. 458-460.
- ALICI, Mustafa, “Şefaat”, *DİA*, TDVY, Ankara, 2010, c.XXXVIII, ss. 411-412.
- ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâirü’ş-Şuarâ*, (G.M. Meredith-Owens neşri), The Trustees of The E.E.J.W GIBB, London, 1971.
- AYDIN, Ali Arslan, *İslâm’da İman ve Esasları*, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1982.
- AYVAZOĞLU, Beşir, *İslam Estetiği ve İnsan*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.
-, Ney’in Sırrı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.
- AZAMAT, Nihat, “Üftâde”, *DİA*, TDVY, 2012, c. XLII, ss. 282-283.
- BATUR, Suat, *Açıklamalı-Örnekli Türk Halk Edebiyatı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1998.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, Merve Yay., İstanbul, 2001.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi, İstanbul, 2009.
- KIRCA, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur’an’a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1993.
- CERAN, Ziya, *Allah ve İnanç*, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1972.
- CEYHAN, Semih, “Mesnevî”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 2004, c. XXIX, ss. 325-334.
- CEYLAN, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, *Necati Bey Dîvânı’nın Tahlili*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- ÇELEBİ, Evliya, *Seyahatname (Akdeniz Adaları ve Girit Fethi)*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- DEMİRCİ, Mehmet, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Damla Yayınevi, İstanbul, 2001.
- DEMİRCİOĞLU, Abdullah, *Altın Nasihatler*, Can Ofset, Eskişehir, 2007.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006.
- DİLÇİN, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

- DÖNDÜREN, Hamdi, “Peygamberlere İman”, Şamil İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1992.
- EBU CAFER MUHAMMED BİN CERİR-ÜT TABERİ, *Tarih-i Taberî*, Çev. : M.Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınları, İstanbul, 2007.
- EL-ACLUNÎ, İsmâil b.Muhammed, *Keşfu'l Hâfâ ve Müzîlü'l-İlbas*, Haz.: Şeyh Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, c.I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1997.
- EL-KASTALANÎ, Ahmed B. Muhammed, *Mevahibü'l-Ledünniye Tercümesi*, c. I-II, çev.: Abdülbaki (Şakir Baki), Şirket-i Tahkimiye Osmanlı Komandit Neşr, İstanbul, 1899.
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 2001.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Türk Edebiyatında Muhammes*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Alî”, *DİA*, TDVY, 1989, c. II, ss. 371-374.
- GEYLANÎ, Abdülkadir, *Fütûhu'l-Gayb*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2009.
- “GİRİT DESTANLARI”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1979,c. III, ss. 341-342.
- “GİRİT”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 1964,c.IV, ss.794-804.
- “GİRİT”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 1996, c.XIV, ss. 85-93.
- “GİRİT”, Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1969, c. XVII, ss. 378-386.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2004.
- GÜLSOY, Ersin, “Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)”, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- HORATA, Osman, “Zihniyet Çözülüşünden Edebî Çözülüşe: Lale Devri'nden Tanzimat'a Türk Edebiyatı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- İBN HALDUN, *Mukaddime. c.1, c. 2*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul, 2004.
- İSEN, Mustafa, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- İZ, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.
- KAM, Ömer Ferit, *Asar-ı Edebiye Tedkikatı*, haz.: Halil Çeltik, Birleşik Yayınevi, Ankara, Eylül 2008.
- KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-3(Tip Tahlilleri)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996.
- KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985.

- KARAMAN, Fikret vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2009.
- KARAMANLI, İhsan Ali, *Allah Sevgisi Yolunda Peygamber Ahlâkı*, Rehber Yayınları, İstanbul, 2008.
- KILIÇ, M. Erol, “el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 1996, c. XIII, ss. 251-258.
-, “Füsûsü'l-Hikem”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 1996, c. XIII, ss. 230-237.
-, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 1999, c. XX, ss. 493-516.
-, *Sufî ve Şiir, İnsan Yayınları*, İstanbul, 2012.
- KONEVÎ, Sadrettin, *Vahdet-i Vücûd ve Esasları, en-Nusûs Fî Tahkîki tavri'l-mahsûs.*,Çev. Ekrem Demirli, İz Yayınları, İstanbul, 2004.
- KONRAPA, Zekâî, *Peygamberimiz İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1976.
- KOTKU, Mehmet Zahid, *Nefsin Terbiyesi*, Server İletişim, İstanbul, 2015.
- KÖKSAL, M.Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDVY, Ankara, 2004, c. I-II.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.
- KURNAZ, Cemâl- TATCI, Mustafa- AYDEMİR, Yaşar, *Giritli Salacıoğlu Mustafa ve Mesnevileri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001
- KURNAZ, Cemal - TATCI, Mustafa, “Salacıoğlu Mustafa Celvetî”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 2009, c. XXXVI, ss.16-17.
- KURNAZ, Cemal, *Hayali Bey Dîvânı'nın Tahlili*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1996.
- KURTOĞLU, Orhan, *Girit Şâirleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim, *Kuşeyri Risalesi*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2009.
- NAZİLÎ, Mehmed Hakkı, *Mefzâu'l-Halâyık Menbau'l-Hakâyık*, Kahire-Mısır, 1293.
- NECMÜDDİN KÜBRA, *Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Hacı Bektaş-ı Veli”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 1996, c. XIV, ss. 455-458.
-, “Bektaşîlik”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 1992, c.V, ss. 373-379.
- OKAY, Orhan, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, DergahYayınları, İstanbul, 1990.
- ONAY, Ahmet Talat, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, haz.Cemal Kurnaz, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara, 2013.
- ÖMER NESEFÎ, *İslâm İnancının Temelleri- Akaid*, Otağ Yayınları, İstanbul, 1986.
- ÖNGÖREN, Reşat, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA*, TDVY, İstanbul, 2004, c. XXIX, ss. 441-448,

- ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar (Türkiye, 1074-1990)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, c.I.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010.
-, *Dîvân Edebiyatı*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.
- SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat, *Nev'î Divânı'nın Tahlîli*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.
- SİNANOĞLU, Mustafa, "İman", *DİA*, TDVY, İstanbul, 2000, c. XXII, ss. 212-214.
- ŞİMŞEK, Selâmi, *Dünden Bugüne Girit'te Türk Tasavuf Kültürü*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
- TAHÎRU'L-MEVLEVÎ, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul, 1994.
- TAHMİŞÇİZÂDE MEHMED MACİD, *Girit Hatıraları*, haz. İsmet Miroğlu-İlhan Şahin, Tercüman 1001 Eser, İstanbul, 1977.
- TAHRALI, Mustafa, "Ahmed er-Rifâ", *DİA*, TDVY, İstanbul, 1989, c. II, ss. 127-130.
- TARLAN, Ali Nihad, *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1981.
- TATCI, Mustafa, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- TATCI, Mustafa-YILDIZ, Musa, *Divân-ı İlâhiyât (Aziz Mahmud Hüdâyî)*, H Yayınları, İstanbul, 2005.
- TOPBAŞ, Osman Nûrî, *Kur'ân-ı Kerîm Işığında Nebiler Silsilesi*, I-III, Erkam Yay., İstanbul, 2008.
- TURGUT, Ali, *Tefsir Usulü Kaynakları*, N.U.İ.F. Yayınları, İstanbul, 1991.
- TÜRER, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul, 1998.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Âl-i Abâ" *DİA*, TDVY, İstanbul, 1989, c. II, ss. 306-307.
-, "Celvet", *DİA*, TDVY, İstanbul, 1993, c. VII, s. 273.
-, "Hallâc-ı Mansûr", *DİA*, TDVY, İstanbul, 1997, c. XIV, ss. 377-381.
-, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- ÜSTÜNER, Kaplan, *Dîvân Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007.
- YAVUZ, A.Fikri, *Açıklamalı-Muamelatlı İslâm İlmihali*, Çile Yayınları, İstanbul, 1979.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Kader", *DİA*, TDVY, İstanbul, 2002, c. XXIV, ss. 58-63.
- YENİTERZİ, Emine, *Dîvân Şiirinde Na't*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- YILMAZ, Hasan Kâmil, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *DİA*, TDVY, 1991, c. IV, ss. 338-340.
-, "Hâşim Baba", *DİA*, TDVY, İstanbul, 1997, c. XVI, ss. 406-407.

....., “Celvetiyye”, DİA, TDVY, İstanbul, 1993, c. VII, ss. 273-275.

....., *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1994.

YILMAZ, Mehmet, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992.

Makaleler

ALBAYRAK, Kadir, “Millî Dinlerde Renk Fenomeni”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008, sayı: 8, ss. 1-41.

AYDIN, Abdullah, “Hanyalı Nûrî Dîvânı’ndan Hareketle Giritli Şâirlere Ek”, *TÜBAR-XXVI*, 2009.

....., “Hanyalı Nuri’nin Kısa Mesnevisinde İsimleri Geçen 313 Peygamber”, Gazi Türkiyat, Bahar 2009/4, ss. 179-190.

BAŞKAN, Ömer, “Halkı İrşâd Çabasının Tefsire Yansımış Biçimi: Bursevî’nin Rûhu’l-Beyân’ı ve TefsirYöntemine Dair Bir Değerlendirme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII, Sayı: 3, Samsun 2008, s. 134.

GÖKAÇTI, Mehmet Ali, “Fotoğrafların Öyküsünde Bir Zamanlar Girit”, *Tarih ve Toplum*, Sayı:192, Aralık 1999, ss.17-23.

HORATA, Osman, “Mevlânâ ve Dîvân Şâirleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi(Osmanlı’nın Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı)*, Ankara,1989.

KURNAZ, Cemal, “Osmanlı Şâir Okulu”, *Journal of Turkish Studies TUBA*, 27/II, Harvard, 2003, ss. 403-420.

KURT, Aynur, “Türk Edebiyatında Çehâr-Yâr-ı Güzîn: Abdî’nin Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Haşâil-i Çehâr-Yâr-i Güzîn Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III (2015), ss. 107-126.

ÖGKE, Ahmet, “İbnü’l-Arabî’nin Fusûsu’l-Hikem’inde Ayna Metaforu”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2)*, 2009, sayı: 23, ss.75-89.

TUKİN, Cemal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Girit İsyanları-1821 Yılına Kadar Girit”, *Bellekten*, c. IX, Sayı:134, Yıl:1945, ss. 163-206

ÜNAL, Mehmet, “ Tasavvuf Tarihi İçinde Celvetîlik”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2012, Sayı: 26, ss. 91-104.

YENİTERZİ, Emine, “ Hulâsatü’l-Hakâyık’ta Hz.Peygamber’in Üstün Özellikleri ”, *Uluslararası Hacı Muhammed Lütfi(Alvarlı Efe) Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum, 2013.

....., “Türk Edebiyatında Na’atlara Dair”, *Türkler*, Ankara, 2002., C. 11., ss. 762-767.

Tezler

AYDIN, Abdullah, “Fenâî Cennet Mehmed Efendi ve Divânı”, Gazi Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

....., “Hanyalı Nûrî Osman ve Dîvânı”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009,

TURAN, Selami, “Erken Dönem Türk Şiirinde Gazel”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2000.

İnternet Kaynakları

Metin Bobaroğlu ile “Varlık-Varoluş” Üzerine Söyleşi. (erişim tarihi:16.02.2015)

http://www.anadoluaydinlanma.org/KadimBilgelik/Islam_Tasavvufu/varlik_varolus.pdf

Şakk-ı Kamer: Ay’ın İkiye Ayrılması Mûcizesi (erişim tarihi:16.02.2015)

http://muridan.com/sakk-i-kamer-ayin-ikiye-ayrilmasi-mcizesi_h2173.html

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Edibâli KARABIYIK
Doğum Yeri : Erbaa/TOKAT
Doğum Yılı : 1981
Medenî Hâli : Evli

Eğitim Durumu:

Lise : 1995-1999 Erbaa Coşkun Önder YDA Süper Lisesi
Lisans : 2003-2007 Ondokuzmayıs Üniversitesi Amasya Eğitim Fakültesi
Yüksek Lisans: 2013-2016 SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yabancı Dil ve Düzeyi :

1. İngilizce: Orta (YDS 58,75)

İş Deneyimi :

1. Ocak 2008-Şubat 2010 Milli Eğitim Bakanlığı-Türkçe Öğretmenliği-Taşlıçay Köyü İlköğretim Okulu- KARLIOVA/BİNGÖL
2. Şubat 2010- Haziran 2014 Milli Eğitim Bakanlığı-Türkçe Öğretmenliği-İbni Sina Ortaokulu Okulu-OSMANGAZİ/BURSA
3. Haziran 2014- Milli Eğitim Bakanlığı Türkçe Öğretmenliği- Mehmet Akif Ersoy Ortaokulu-YILDIRIM/BURSA

İletişim :

Tel : 0541 794 7868
E-mail: ilteris_60@hotmail.com